

eISSN 2413-9009

TRAEKTORIÂ NAUKI

International Electronic Scientific Journal

Vol. 7, No 6, 2021

AGRIS

CAB Abstract

CEEOL

CEJSH

Dialnet

DOAJ

East View's Universal Database

EBSCO

FSTA®

Index Copernicus

RePEc

CNKI Scholar

Ulrich's Periodical Directory

pathofscience.org

TRAEKTORIĀ NAUKI = PATH OF SCIENCE**Vol. 7****No 06****2021**

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Publisher

Altezero, s.r.o. & Dialog
 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Ph.: (421) 905-38-36-97.

Founders:

Altezero, s.r.o., 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Publishing Center "Dialog", 2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine

The journal is abstracted in the following international databases: AGORA, AGRIS, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Food Science and Technology Abstracts, Index Copernicus (ICV 2019 = 100,0), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WorldCat.

Editor in Chief:

Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:

Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
 Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
 Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
 Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
 Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
 Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
 Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
 Palchyk O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
 Skrynkovskyy R., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
 Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office 1:

4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic

Editorial office 2:

2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine

E-mail: editor@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of the problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

TABLE OF CONTENTS

SECTION "LAW AND SECURITY"

Vitaliy Hudyma

Formation's Principles of the Judiciary of Ukraine	1001
[Принципи формування суддівського корпусу України]	1009
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

Abel Bennett Holla

Fractured Ties: Power Competition and Politics Influencing Security Strategies of Kenya and Somalia in the Horn of Africa Region	1010
<i>(Language – English)</i>	1015

Oleg Kreminskiy, Lyubov Omelchuk

Interrogation Tactics During the Investigation of Legalization (Laundering) of Profit, Obtained Illegally in the Conditions of Using Virtual Currencies	1016
[Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют]	1023
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

Olena Kuzmenko, Artem Shakhvorost

Genesis of Development of Responsibility for Corruption Crimes (part 2)	1024
[Гене́за розвитку відповідальності за корупційні злочини (частина 2)]	1032
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

Andrii Pravdiuk

Land as an Object of Land Relations: Constitutional and Legal Aspect	1033
<i>(Language – English)</i>	1042

Valentyn Serdiuk, Valentyn Liubarskyi, Ruslan Skrynkovskyy

Guarantees of Ensuring Equality Before the Law and the Court in Ukraine	1043
[Гарантії забезпечення рівності перед законом і судом в Україні]	1048
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

Ruslan Skrynkovskyy, Myroslav Kovaliv, Andriy Pryveda, Mariana Khmyz, Sviatoslav Kniaz, Dmytro Pavlov

Features of Development of Professional Self-Government in the System of Prosecution, Judiciary and the Bar of Ukraine	1049
[Особливості розбудови професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури України]	1057
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

SECTION "ECONOMICS"

Muhammad Umar, Oyediran Olufemi Oyeleke, Moses Adegbile Adeleke, Sulaiman Adekunle Ojeniyi

Effect of Socio-Economic Attributes on Resident's Satisfaction in Low-Density Area of Bauchi Metropolis 2001
(Language – English) 2005

Serhei Kalchenko, Serhei Karman, Aleksandr Arabadzhyiskyi

Management of Regional Development of Green Tourism Facilities 2006
[Управление региональным развитием объектов зеленого туризма] 2012
(Language – Ukrainian)

SECTION "SOCIAL WORK AND COUNSELLING"

Tetyana Semigina, Anna Kachmaryk, Olena Karagodina

Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants: Looking on The Lived Experience 3001
(Language – English) 3011

SECTION "LANGUAGES"

Nurlana Nizami kyzy Imanova

History of Development of the Nostratichesky Theory 4001
[История развития ностратической теории] 4006
(Language – Russian)

Принципи формування суддівського корпусу України

Formation's Principles of the Judiciary of Ukraine

Віталій Гудима¹
Vitaliy Hudyma

¹ Lviv University of Business and Law
99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.71-5

JEL Classification: K40

Received 29.05.2021
Accepted 26.06.2021
Published online 30.06.2021

Corresponding Author:
Hudyma.Vitaliy@ukr.net

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті розкрито і досліджено основні принципи формування суддівського корпусу в Україні. Встановлено, що під суддівським корпусом слід розуміти відповідну кількість державних службовців, які займають відповідні посади суддів у судових органах України. Доведено, що судді ухвалюють загальнообов'язкові рішення, від результатів яких залежать, до прикладу, подальші процеси піддержання законності та правопорядку у державі. Визначено, що у законодавстві відсутнє не лише чітке визначення поняття «суддівський корпус», але і відсутні основні засади та принципи, у відповідності до яких має відбуватись процес формування суддівського корпусу в Україні. Встановлено, що засади формування суддівського корпусу в Україні повинні виходити із вимог, що ставляться до кандидатів, що претендують на посади суддів, та які, до прикладу, визначені статтею 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Доведено, що однією із складових процедури формування суддівського корпусу в Україні виступає кваліфікаційне оцінювання кандидатів, що претендують на посади суддів. З'ясовано, що проведення кваліфікаційного оцінювання суддів у відповідності до критерію професійної компетентності повинно базуватися на принципі спеціалізації та інстанційності. Встановлено, що основними принципами, на засадах яких відбувається призначення суддів-кандидатів на посади членів Вищої ради правосуддя, виступають: принцип верховенства права; принцип професійності; принцип публічності; принцип політичної нейтральності. Визначено, що одним із ключових принципів формування суддівського корпусу в Україні повинен стати принцип недопущення політичного впливу, а саме його суть розкривається у тому, що суб'єкти, що братимуть безпосередньо як пряму, так і опосередковану участь у формуванні суддівського корпусу, не повинні у жодному разі мати будь-які відносини із політичною сферою. Зазначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження цілісної системи і особливостей формування суддівського корпусу в Україні.

Ключові слова: суддя; корпус суддів; незалежність суду і суддів; органи суддівського самоврядування.

Abstract. The article reveals and researches the basic principles of the formation of the judiciary in Ukraine. It is established that judicial corps should be understood as an appropriate number of civil servants who hold the relevant positions as judges in the judicial bodies of Ukraine. It has been proved that judges make universally binding decisions, which determine, for example, other processes of maintaining law and order in the state. It is determined that the legislation lacks a clear definition of the term "judiciary" and lacks the primary grounds and principles by which the process of formation of the judicial corps in Ukraine should take place. It is established that the principles of formation of the judiciary in Ukraine should be based on the requirements for candidates for the position of judges, which are defined by Article 69, "Requirements for candidates for the position of the judge" of the Law of Ukraine "On Judiciary and the Status of Judges". It is proved that one of the components of the procedure for the formation of the judiciary in Ukraine is the qualification

assessment of candidates for the position of judges. It was found out that the qualification assessment of judges by the criterion of professional competence should be based on the principle of specialization and instance. It is established that the main principles based on which the appointment of judges-candidates for the positions of members of the Supreme Council of Justice are: the principle of the rule of law; the principle of professionalism; the principle of publicity; the principle of political neutrality. It is determined that one of the critical principles of formation of the judiciary in Ukraine should be the principle of non-political influence, namely its essence is revealed in the fact that entities that will participate both directly and indirectly in the formation of the judiciary should not, in any case, have any relation to the political sphere. It is noted that the prospects for further research in this area are the study of the holistic system and features of the formation of the judiciary in Ukraine.

Keywords: court; judge; the judiciary; training of judges; justice; proceedings; judicial power.

ВСТУП

Управління на рівні держави не може бути раціональним та ефективним, якщо немає належної правової бази регулювання такого процесу. Окрім того, такий процес управління вимагає спеціально утвердженого механізму. З огляду на те, особливого значення набуває правозастосування правових норм у контексті гарантування та забезпечення реалізації прав і свобод громадян, що визначено Конституцією України [1] та іншими законами.

Практика показує, що одним із напрямків формування правової держави виступає проведення реформи у судовій системі, оскільки завдяки цьому можна забезпечити гарантії дотримання прав і свобод громадян. Водночас реформування судової системи вимагає формування високопрофесійного і добросовісного суддівського корпусу.

Таким чином, звертаючи увагу на зазначене вище, доцільно зауважити, що в основі тематики цього дослідження лежатиме формування високопрофесійного і добросовісного суддівського корпусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика формування суддівського корпусу виступає основою досліджень багатьох науковців, зокрема ґрунтовні дослідження у цьому напрямку проводять А. Алексєєва [2], І. Русакова [3], М. Савенко [4], Л. Скомороха [5] та інші.

Так, А. Алексєєва [2] в контексті проведених досліджень зауважує, що формування суддівського корпусу в Україні має базуватися на таких засадах, як те, що:

обрання суддів першої інстанції повинно проходити через прямі загальні вибори у відповідності до принципу територіальності;

судді вищих судових органів повинні обиратися із числа суддів першої інстанції у відповідності до регіону, у якому вони здійснюватимуть діяльність;

судді вищих спеціалізованих судів повинні обиратися на загальному з'їзді суддів України із числа суддів, що здійснюють правосуддя у апеляційних судах.

Науковець І. Русакова у праці [3] розглядає формування суддівського корпусу в Україні в контексті історичних перетворень. З огляду на проведені дослідження, головний спеціаліст відділу представництва інтересів Вищої ради правосуддя в судах управління секретаріату Вищої ради правосуддя зазначає, що формування суддівського корпусу в Україні стане поштовхом до:

- 1) реалізації правової реформи;
- 2) формування сучасної системи судових органів;
- 3) забезпечення незалежного та упередженого функціонування органів судової гілки влади.

Л. Скомороха [5] також розглядає проблематику принципів формування суддівського корпусу в Україні. Так, з позиції одного із завідувачів відділів Вищої ради правосуддя, формування суддівського корпусу в Україні стане одним із головних етапів формування незалежності судової гілки влади та ключовим аспектом підвищення авторитетності суддів та судів серед населення. Що стосуєть-

ся проблем, що виникають на шляху такого процесу, то беззаперечною, на думку Л. Скоморохи [5], виступає проблема недосконалої моральної поведінки суддів у контексті здійснення правосуддя.

За результатами проведеного аналізу наукових праць [1; 2; 3; 4; 5] з'ясовано, що недостатньо розкритими залишаються питання формування суддівського корпусу в Україні, виходячи із принципів, якими має визначатись та керуватись цей процес.

Метою статті є розкрити і дослідити основні принципи формування суддівського корпусу в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш ніж приступити до розкриття основних принципів, якими визначається процес формування суддівського корпусу в Україні, слід розкрити зміст поняття «суддівський корпус». При цьому, слід відмітити, що у законодавстві немає чіткого визначення поняття «суддівський корпус». Щоб конкретизувати зміст поняття «суддівський корпус», то, до прикладу, суддівський корпус Верховного Суду формують [6]: 1) судді Великої палати; 2) судді Касаційного адміністративного суду; 3) судді Касаційного господарського суду; 4) судді Касаційного кримінального суду; 5) Судді Касаційного цивільного суду.

Натомість судова практика показує, що під суддівським корпусом слід розуміти відповідну кількість державних службовців, які займають відповідні посади суддів у судових органах України. Акцентуючи увагу на статті 127 Конституції України [1], слід відмітити, що правосуддя в Україні здійснюють судді. Відповідно до статті 56 «Права та обов'язки судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7], на суддів накладаються обов'язки:

- вчасно, справедливо та безсторонньо розглядати судові справи та ухвалювати за ними судові рішення, базуючись при цьому на засадах та правилах судочинства;

- у професійній діяльності дотримуватись правил суддівської етики та етичної поведінки;

- подавати спеціальну декларацію добросовісності судді і спеціальну декларацію родинних відносин судді;

- з повагою ставитися до учасників судового процесу;

- не виносити на розголос інформацію, яка є таємницею та охороняється законом, зокрема є таємницею нарадчої кімнати та/чи закритого судового засідання;

- дотримуватись вимог та обмежень, що визначені законодавством про запобігання корупції;

- подавати спеціальну декларацію особи, що уповноважена на виконання функцій державних органів чи органів місцевого самоврядування;

- постійний розвиток особистих та професійних якостей, умінь, навичок, підвищення кваліфікації до відповідного рівня, що є необхідним для здійснення правосуддя у відповідному суді, де обіймається посада;

- звернення із повідомленням до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора про подію втручання у процес здійснення правосуддя в період 5-ти днів від моменту встановлення такої події;

- зазначати законність джерел походження особистого майна згідно із вимогою проходження кваліфікаційного оцінювання чи у порядку, якщо має місце дисциплінарне провадження стосовно судді.

Опираючись на зазначене, слід зауважити, що судді виконують одні із доволі відповідальних завдань з поміж інших видів та сфер діяльності. Зокрема, судді ухвалюють загальнообов'язкові рішення, від результатів яких залежать, до прикладу подальші процеси підтримання законності та правопорядку у державі. Завдяки суддям у людській свідомості формується розуміння, що є добро, а що є зло, що є правда, а що – брехня, що є справедливість, а що – несправедливість. У випадку, якщо присутній баланс між зазначеними вище вимогами порушений, то неможливо побудувати правову державу, оскільки зростає рівень недовіри не лише до судової гілки влади, але і до інших гілок влади. Водночас слід відзначити, що насамперед судді повинні виступати тим елементом, який забезпечує взаємовідносини між органами державної влади та громадянами і суспільством в цілому.

З огляду на те, для досягнення балансу між такими категоріями, треба насамперед не

лише посилити рівень дотримання вимог, визначених законом, щодо здійснення правосуддя, але й забезпечити цілісну та поступову реалізацію процедури формування суддівського корпусу. При чому, сам процес формування суддівського корпусу повинен базуватися на відповідних, а саме визначених законом, засадах та принципах.

Тут доцільно зауважити про відсутність у законодавстві не лише чіткого визначення поняття «суддівський корпус», але і про відсутність основних засад та принципів, у відповідності до яких має відбуватись процес формування суддівського корпусу в Україні.

Однак, варто відмітити, що формування суддівського корпусу в Україні повинно базуватися також на ключових засадах судочинства, які передбачені статтею 129 Конституції України [1]. Відтак, судочинство в Україні повинно здійснюватись з огляду на:

- дотримання рівності прав усіх учасників, що беруть участь у судовому процесі, як перед законом, так і перед судом;
- забезпечення процесу доведення вини;
- досягнення змагальності сторін і забезпечення свободи у контексті надання відповідних доказів суду та доведення їх переконливості перед судом;
- підтримання прокурором у суді публічного обвинувачення;
- гарантування права на захист обвинуваченому;
- гласність та відкритість судового процесу і його фіксування за допомогою технічних засобів;
- прийнятні терміни розгляду судових справ;
- гарантування права на здійснення апеляційного перегляду справи, а у окремих випадках – на здійснення касаційного обстеження рішення, що було прийняте за відповідною судовою справою;
- обов'язковість ухвалення судового рішення.

Аналізуючи зазначені вище основні засади судочинства, слід відмітити, що, до прикладу, такі засади, що передбачають дотримання рівності прав усіх учасників, що беруть участь у судовому процесі, як перед законом, так і перед судом, та досягнення змагальності сторін і забезпечення свободи у контексті на-

дання відповідних доказів суду та доведення їх переконливості перед судом не можуть бути віднесені до засад формування суддівського корпусу в Україні.

Засади формування суддівського корпусу в Україні повинні виходити із вимог, що ставляться до кандидатів, що претендують на посади суддів. З огляду на те, статтею 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7] зазначено, що на посаду судді може претендувати кандидат, що:

- 1) є громадянином України;
- 2) не має менше 30-ти років та не досяг ще 65-ти років;
- 3) здобув вищу юридичну освіту;
- 4) має стаж професійної діяльності не менше 5-ти років, при чому тільки у галузі права;
- 5) є компетентним та добросовісним;
- 6) досконало володіє державною мовою;
- 7) не є визнаний судом як обмежено дієздатна чи недієздатна особа;
- 8) не має жодних хронічних психічних та/чи інших захворювань;
- 9) має непогашену та/чи незняту судимість;
- 10) раніше не був звільнений із посади судді внаслідок: а) учинення значного дисциплінарного проступку, грубого або систематичного нехтування обов'язками; б) виявлення його невідповідності займаній посаді; в) порушення ним вимог стосовно несумісності; г) порушення обов'язку пред'явити докази законності джерел походження майна; д) набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього;
- 11) був раніше звільнений із посади судді за результатами не проходження кваліфікаційного оцінювання.

Однією із складових процедури формування суддівського корпусу в Україні виступає кваліфікаційне оцінювання кандидатів, що претендують на посади суддів. Згідно статті 83 «Завдання кваліфікаційного оцінювання» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7] проведення кваліфікаційного оцінювання суддів у відповідності до критерію професійної компетентності повинно базуватися на принципі спеціалізації та інстанційності.

Що стосується кандидатів, які претендують на членство у Вищій раді правосуддя, то відповідно до статті 7 «Принципи обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя» Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [8] основними принципами, на засадах яких відбувається призначення суддів-кандидатів на посади членів Вищої ради правосуддя, виступають: 1) принцип верховенства права; 2) принцип професійності; 3) принцип публічності; 4) принцип політичної нейтральності.

Акцентуючи увагу на реформуванні судової гілки влади у контексті забезпечення незалежності і неупередженості суддівського корпусу, слід відмітити, що на сьогодні досить неурегульованими та невирішеними до кінця є питання стосовно формування та ліквідації судів.

Опираючись на положення статті 125 Конституції України [1], процедура утворення суду, його реорганізації та ліквідації визначається законом, проект якого повинен вносити Президент України до Верховної Ради України, але після того, як отримав відповідні консультації Вищої ради правосуддя.

Однак, принцип, за яким Президент України має повноваження утворювати, реорганізувати та ліквідовувати суд, суперечить положенням Спільного Висновку № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України» [9], прийнятого на 102-у пленарному засіданні. Так, відповідно до пункту 92 Венеціанська комісія та Директорат зауважують, що однією із найбільш серйозних проблем, яка має відношення до забезпечення незалежності судової гілки влади в Україні, виступає проблема позбавлення Президента України повноважень утворювати та ліквідовувати суди. На думку Венеціанської комісії та Директорату, ці питання повинні входити до компетенції органів законодавчої гілки влади.

Акцентуючи увагу на Спільному Висновку № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до

Закону України «Про Вищу раду юстиції України» [9], питання щодо утворення та ліквідації суду не має якогось прямого відношення до принципу, яким має забезпечуватись законність діяльності суддівського корпусу. Однак, як показує практика, протягом усього періоду незалежності, судова гілка влади постійно виступає об'єктом політичних конфліктів. Це пояснюється тим, що посадові особи, що належали до високого рівня влади, мали постійний вплив на голів судів та застосовували відповідні механізми, до прикладу, ліквідація суду, з метою досягнення очікуваного політичного результату.

Як вирішення такої проблеми та виконання положень, визначених Спільним Висновком № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України» [9], потрібно першочергово та назавжди відокремити судову гілку влади від законодавчої та від виконавчої гілок влади.

У такому контексті одним із ключових принципів формування суддівського корпусу в Україні повинен стати принцип недопущення політичного впливу. Тобто суб'єкти, що братимуть безпосередньо як пряму, так і опосередковану участь у формуванні суддівського корпусу, не повинні у жодному разі мати будь-які відносини із політичною сферою. Такі особи мають обиратися неупереджено, оскільки, будучи учасниками процедури формування суддівського корпусу в Україні, вони повинні підтверджувати відповідність суддів на вимоги до кандидатів, що претендують на посади суддів, визначені законом.

Звертаючи увагу на принципи незалежності та недоторканності судді, які гарантуються статтею 126 Конституції України [1] та статтею 48 «Незалежність судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7], слід відмітити, що такі принципи повинні бути реалізовані до осіб, що безпосередньо задіяні у відборі кандидатів на посади суддів. Що стосується положення про те, що не можна суміщати посаду судді із підприємницькою діяльністю чи іншою діяльністю за винятком тої, що засвідчує його членство у національних чи міжнародних асоціаціях і інших організаціях, то воно повинно бути чітко установ-

лене та ухвалене відповідним законодавчим актом. При чому основними засадами діяльності, яка дозволена суддям, повинні виступати:

- 1) захист інтересів суддів;
- 2) утвердження авторитетності судової влади у суспільстві;
- 3) розвиток юридичної науки і професії.

Лише у випадку законодавчого закріплення окремим актом положення про неможливість суміщати посаду судді, то це дозволить сформувати суддівський корпус у контексті проведення незалежного та водночас самостійного оцінювання документів, що подаються кандидатом, що претендує на посаду судді, на виявлення фактів можливого порушення.

Окрім Конституції України [1] принцип незалежності судової гілки влади закладений також і у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10]. Так, у статті 6 «Право на справедливий суд» цього міжнародного документа зазначено право кожного на публічний та справедливий розгляд його справи в період спеціально установленого терміну безстороннім та незалежним судом.

Що стосується гарантій незалежності судді, то, до прикладу, на думку М. Савенка [4], такі гарантії доцільно поділити на економічні, правові та політичні. Якщо звернути увагу на політичні гарантії незалежності суддів, то тут слід відмітити наступне. Так, посадові особи у ході оцінювання документів, які подані кандидатами на посади суддів, повинні, перш за все, мати гарантії від впливу політичних сил на результати оцінювання. Окрім того, такі особи не повинні мати жодних зв'язків із представниками політичної еліти та не бути у політичному або близько політичному підпорядкуванні. З огляду на те, якщо такі політичні гарантії надаються особам, що оцінюють кандидатів, що претендують на посади суддів, то це вже є позитивним аспектом формування суддівського корпусу в Україні та реформування судової гілки влади.

Однак, практика показує, що політичні гарантії незалежності судді на сьогодні ще не до кінця реалізовані. До прикладу, це присутність та чинність положень статті 125 Конституції України [1], за яким процедура утворення суду, його реорганізація та ліквідація визначається законом, проект якого повинен

вносити Президент України до Верховної Ради України, але після того, як отримав відповідні консультації від Вищої ради правосуддя, та статті 128 Конституції України [1] у відповідності до якого Президент України призначає на посади суддів, при чому за поданням Вищої ради правосуддя та у порядку, що установлений законодавством.

Тут доцільно звернути увагу на Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів [11]. Так, відповідно до п. 19 цього міжнародного документу деякі держави мають конституцією закріплені прямий політичний вплив на процес призначення кандидатів на посади суддів. Своєю чергою, у Швейцарії на кантональному рівні судді обираються населенням, а на федеральному – парламентом Швейцарії. Такі самі засади обрання суддів на посади до Федеративного конституційного суду передбачені і в Німеччині, а також у Італії та Словенії. Основна мета такого способу обрання націлена на надання судовій владі прямої демократичної бази для здійснення правосуддя. Проте тут слід відмітити, що не потрібно відносити підпорядкування призначення чи обрання суддів на посади під вплив вузьких політичних міркувань. У такому випадку спосіб обрання чи призначення суддів на посади буде більш небезпечним, ніж результативним.

Що стосується економічних гарантій незалежності судді, то вони націлені на матеріальне і соціальне забезпечення такої характеристики. Особливо відомими є випадки, коли несприятливе матеріальне та фінансове становище судді штовхає його на вчинення корупційних правопорушень. Тому з метою запобігання таких вчинків потрібно беззаперечно надати суддям стабільні гарантії щодо високого рівня заробітної плати. У такому контексті формування суддівського корпусу в Україні відбуватиметься незалежно від впливу корупційних чинників.

Натомість правові гарантії незалежності судді характеризуватимуть особливу процедуру призначення суддів на посади, притягнення їх до юридичної відповідальності у випадку вчинення правопорушення чи звільнення суддів із посади. З огляду на проведені дослідження, правовими гарантіями забезпечення незалежності судді повинні виступати:

1) забезпечення недоторканності суддів та надання їм імунітету (для цього мають бути використані усі передбачені законом засоби щодо забезпечення особистої безпеки не тільки суддів, але і членів їх сімей, а також майна);

2) забезпечення незмінюваності судді (тобто повинні бути передбачені гарантії забезпечення стабільності перебування суддів на посаді і неможливість їх зняття із таких посад, якщо на те не існують встановлені законодавством підстави);

3) накладення заборони на втручання у процес здійснення правосуддя;

4) інші види правових, зокрема юридичних гарантій (при чому на сьогодні немає чітко встановленого переліку таких гарантій).

Слід відмітити, що недопущення впливу законодавчої гілки влади на процедуру формування суддівського корпусу також має певні позитивні сторони. Окрім того, такий принцип доцільно реалізувати також і у контексті надання гарантій членам Вищої ради правосуддя.

Не менш важливого значення посідає надання гарантій особам, до компетенції яких належить здійснення відсіву кандидатів, що претендують на посади. Разом з тим, такі особи повинні теж беззаперечно пройти процедуру особистого відсіву з метою обрання кращих претендентів на такі посади. Основними критеріальними ознаками відсіву таких претендентів повинні виступати: а) рівень відповідності таких осіб виконуваним обов'язкам; б) здатність неупереджено і професіонально виконувати обов'язки; в) підтвердження законності шляхів походження майна.

У контексті формування суддівського корпусу в Україні слід також враховувати положення Висновку щодо порядку кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні [12]. Вагомий внесок у положення цього документу зробив незалежний експерт у галузі незалежності судочинства Гар Йейн Нг.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження теорії і практики висвітлено і досліджено принципи формування суддівського корпусу в Україні. На ос-

нові цього можна зробити такі загальні висновки:

- формування суддівського корпусу в Україні регулюється Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Законом України «Про вищу раду правосуддя», Спільним Висновком № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України», Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Висновком № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів, Висновком щодо порядку кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні;

- під суддівським корпусом слід розуміти відповідну кількість державних службовців, які займають відповідні посади суддів у судових органах України;

- судді ухвалюють загальнообов'язкові рішення, від результатів яких залежать, до прикладу, подальші процеси піддержання законності та правопорядку у державі;

- у законодавстві відсутнє не лише чітке визначення поняття «суддівський корпус», але і відсутні основні засади та принципи у відповідності до яких має відбуватись процес формування суддівського корпусу в Україні;

- засади формування суддівського корпусу в Україні повинні виходити із вимог, що ставляться до кандидатів, що претендують на посади суддів, та які, до прикладу, визначені статтею 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;

- однією із складових процедури формування суддівського корпусу в Україні виступає кваліфікаційне оцінювання кандидатів, що претендують на посади суддів;

- проведення кваліфікаційного оцінювання суддів у відповідності до критерію професійної компетентності повинно базуватися на принципі спеціалізації та інстанційності;

- основними принципами, на засадах яких відбувається призначення суддів-кандидатів на посади членів Вищої ради правосуддя, ви-

ступують: 1) принцип верховенства права; 2) принцип професійності; 3) принцип публічності; 4) принцип політичної нейтральності;

- на сьогодні досить неурегульованими та невирішеними до кінця є питання стосовно формування та ліквідації судів;

- принцип, за яким Президент України має повноваження утворювати, реорганізовувати та ліквідувати суд, суперечить положенням Спільного Висновку № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України», при чому питання щодо утворення та ліквідації суду не має прямого відношення до принципу, яким

має забезпечуватись законність діяльності суддівського корпусу;

- одним із ключових принципів формування суддівського корпусу в Україні повинен стати принцип недопущення політичного впливу, а саме його суть розкривається у тому, що суб'єкти, що братимуть безпосередньо як пряму, так і опосередковану участь у формуванні суддівського корпусу, не повинні у жодному разі мати будь-які відносини із політичною сферою;

- важливою засадою формування суддівського корпусу в Україні повинні стати гарантії незалежності судді, які при цьому варто поділити на економічні, правові та політичні.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження цілісної системи і особливостей формування суддівського корпусу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996 р. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
2. Aliksieieva, A. (2015). *Formuvannia suddivskoho korpusu: nezalezhnist chy pidkontrolnist* [The formation of the judicial corps: independence or accountability]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*, 8(1), 73–75 (in Ukrainian)
[Алексеева, А. (2015). Формування суддівського корпусу: незалежність чи підконтрольність. *Часопис Академії адвокатури України*, 8(1), 73–75].
3. Rusakova, I. (2015). *Formuvannia suddivskoho korpusu v Ukraini: istorychni aspekty* [formation of the corps of judges in Ukraine: historical aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 35(1), 66–70 (in Ukrainian)
[Русакова, І. (2015). Формування суддівського корпусу в Україні: історичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 35(1), 66–70].
4. Savenko, M. (2006). *Nezalezhnist suddiv ta yii pravove zabezpechennia* [Independence of judges and its legal support]. In *Etychni ta pravovi problemy zabezpechennia nezalezhnosti suddiv* (p. 98–110). Kharkiv: n. d. (in Ukrainian)
[Савенко, М. (2006). Незалежність суддів та її правове забезпечення. В *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів* (с. 98–110). Харків: н. д.].
5. Skomorokha, L. (2019). *Moralno-etychni skladovi posady suddi v Ukraini* [Moral and ethical components of the position of a judge in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 11, 281–292. doi: 10.33498/louu-2019-11-281
[Скомороха, Л. (2019). Морально-етичні складові посади судді в Україні. *Право України*, 11, 281–292. doi: 10.33498/louu-2019-11-281].
6. Verkhovnyi sud. (2021). *Suddivskiy korpus* [Judges' Corps]. Retrieved May 1, 2021, from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/sud_korpus/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian)
[Верховний суд. (2021). Суддівський корпус. Актуально на 01.05.2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/sud_korpus/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text].

7. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges] (Ukraine), 02.06.2016, No 1402-VIII. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (in Ukrainian)
[Про судоустрій і статус суддів (Україна), 02.06.2016, № 1402-VIII. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>].
8. Pro Vyshchu radu pravosuddia [About the High Council of Justice] (Ukraine), 21.12.2016, No 1798-VIII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (in Ukrainian)
[Про Вищу раду правосуддя (Україна), 21.12.2016, № 1798-VIII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>].
9. Spilnyi Vysnovok Venetsianskoi komisii y Dyrektoratu z prav liudyny Heneralnoho Dyrektoratu z prav liudyny i verkhovenstva prava Rady Yevropy shchodo Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" i vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro Vyshchu radu yustytysii Ukrainy" [Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate for Human Rights of the Directorate General for Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe on the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and amendments to the Law of Ukraine "On the High Council of Justice of Ukraine"] (International), 23.03.2015, No 801/2015. Retrieved May 1, 2021, from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_007_2015_03_23.pdf (in Ukrainian)
[Спільний Висновок Венеціанської комісії й Директорату з прав людини Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції України» (Міжнародний), 23.03.2015, № 801/2015. Актуально на 01.05.2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_007_2015_03_23.pdf].
10. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (International), 04.11.1950. Retrieved May 1, 2021, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian)
[Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Міжнародний), 04.11.1950. Актуально на 01.05.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004].
11. Vysnovok No 1 (2001) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv dlia Komitetu ministriv Rady Yevropy pro standarty nezalezhnosti sudovykh orhaniv ta nezminiuvanist suddiv [Opinion No 1 (2001) of the Advisory Council of European Judges to the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards for the independence of the judiciary and the immutability of judges] (International), 01.01.2001. Retrieved May 1, 2021, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text (in Ukrainian)
[Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів (Міжнародний), 01.01.2001. Актуально на 01.05.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text].
12. Vysnovok shchodo poriadku kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv v Ukraini [Conclusion on the procedure for qualification assessment of judges in Ukraine] (Biuro OBSIe z demokratychnykh instytutiv i prav liudyny), 12.11.2015, No JUD-UKR/278/2015 [RJU]. Retrieved May 1, 2021, from https://www.legislationline.org/download/id/6146/file/278_JUD_UKR_12Nov2015_ukr.pdf (in Ukrainian)
[Висновок щодо порядку кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні (Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини), 12.11.2015, № JUD-UKR/278/2015 [RJU]. Актуально на 01.05.2021. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6146/file/278_JUD_UKR_12Nov2015_ukr.pdf].

Fractured Ties: Power Competition and Politics Influencing Security Strategies of Kenya and Somalia in the Horn of Africa Region

Abel Bennett Holla¹

¹ *Chuka University*

P. O. Box 109-60400, Chuka, Kenya

DOI: [10.22178/pos.71-6](https://doi.org/10.22178/pos.71-6)

JEL Classification: [K40](#)

Received 15.05.2021

Accepted 28.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

abelholla@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. Kenya and Somalia share a common pre- and post-colonial history, and both countries have a substantial ethnic Somali population. They also share a resource-rich marine boundary, which has been the centre of controversy as each country claims it. Additionally, both Kenya and Somalia are critical players in the Horn of Africa region. Their security relations will to a significant extent, determine the peace and stability of the region. Although the consideration of power competition could primarily shape Somalia's security strategy in the Horn of Africa region, the role of domestic politics and economic factors in Somalia's strategic thinking cannot be discounted. Kenya has primarily adopted a pragmatic approach to managing her relations with Somalia over the past decade. With Kenya and Somalia sharing a long porous border, which is frequented by al-Shabaab and other insurgent groups, it is expected that skirmishes will erupt as forces on either side tackle security threats. Other pertinent issues affecting the Kenya-Somalia relations include increased piracy, unlicensed, illegal and unreported fishing along the Gulf of Aden alongside toxic waste dumping in the area. To ensure that these activities are controlled and curtailed, there is a need for solid cooperation, notwithstanding the long-simmering differences between the two nations. Based on a wide range of sources, this article examines salient issues contributing to simmering tension between Kenya and Somalia. It also provides a critical evaluation of Kenya's perceptions of Somalia and their implications.

Keywords: Shifta; militia, marginalization.

INTRODUCTION

On January 25, 2021, heavy fighting broke out in the Somali town of Bulo Hawo between Somali forces and those from the federal territory of Jubaland, which borders Kenya. Later on, the same day, Somalia's information ministry accused what it said were Kenya-funded rebels of crossing into the border town and attacking Somali forces. Somalia's accusation that Kenya supported the Jubaland leader came after Somalia cut diplomatic ties with Kenya in December 2020, citing a need "to safeguard Somalia's unity, sovereignty, and stability" [1]. However, a fact-finding mission created by the Intergovernmental Authority on Development (IGAD) found no evidence supporting violations by Kenya [2].

Kenya and Somalia share a common pre- and post-colonial history, and both countries have a

substantial ethnic Somali population. They also share a resource-rich marine boundary, which has been the centre of controversy as each country claims it. Another common and highly divisive issue is the menace of terrorism. The terrorist group Harakat al-Shabaab al-Mujahideen, more commonly known as Al-Shabaab, is considered the main antagonist. Attempts to bring the threat of terror attack by this group under control have occasionally led to misunderstandings between the two countries.

In the months leading to Kenya's independence from the British Colonial rule in 1963, there was unwillingness by the Kenyan government to cede the north-eastern region to Somalia, which was, and remains, predominantly Somali-inhabited [3]. This resulted in control measures by Kenya, which were later known as the Shifta War. The Shifta Wars pitted Kenyan forces on the one side

and rebel forces of predominantly indigenous Somalis of Kenyan origin who wished to join the newly independent Somali. The Kenyan Somalis united behind an amorphous unit called the Northern Province Progressive People's Party (NPPPP). The Northern Province Progressive People's Party grew into a ragtag militia and then into a complete revolution, which among other things, called for the union of the Kenyan Somalis with those of the Somalia republic [3]. The Northern Province Progressive People's Party was funded and armed by the Somali government, which received support and assistance from the USSR. Coming at the peak of the Cold War, it became a war that Kenya had a particular interest in because Kenya was a capitalistic country amid many other countries sympathetic to communist ideology.

Having come from a long period of oppression by the British, the Kenyan government quickly adopted similar strategies employed by their former colonial master in dealing with the military wing of the NPPPP. This wing, now known as Northern Frontier District Liberation Army (NFDLA), had merged into battalions of around 1,000 men and spread around the three districts of Wajir, Garissa and Mandera [3]. With modern weapons sourced from Somalia, they had enough capacity to launch effective warfare, including mine warfare. Kenya's first reaction was to brand the NFDLA as 'Shifta' or bandits, effectively removing the revolutionary tag that they claimed. The north-eastern area was then made a controlled zone, and further to this, the president was permitted to have direct oversight authority over the region. This act was entrenched in the constitution to validate and legitimize it [4].

In the subsequent years, the Kenyan government's lack of adequate support led to marginalization by communities living in the North Eastern Province (as it was later renamed in the post-independence provincial division). The feeling of disenfranchisement affected communities in the greater North Eastern Province and the indigenous Somali people who inhabited these areas. With few infrastructural developments, hospitals, schools, and other social and physical amenities, the area soon strengthened Somalia's familial and cultural ties. Despite the ending of the Shifta Wars, the frosty relationship between Somalia and Kenya was never addressed by any of the concerned parties [5]. Moreover, the situation in North Eastern Province was aggravated by the prolonged instability in neighbouring Somalia

under Mohammed Siad Barre's then-president. After his ouster as president, the development and growth of terrorist group Al-Shabaab exacerbated instability in the region. The kinship, proximity, and long porous border between Somalia and Kenya, which by design cut across the primarily Somali tribe, made a situation that was terrible worsening.

Therefore, it is plausible that with their highly similar backgrounds, the Kenyan Somalis and their relatives across the border in Somalia have a shared dream of unity under one government. However, with claims of an elaborate plan to have all Somalis under one unitary state, it is reasonable to posit that there would be problems between these two states.

RESULTS AND DISCUSSION

Kenya and Somalia share a resource-rich sea boundary. However, the extent of the territorial borders has been a subject of dispute. This has mainly been intense with the normalization of the political situation in Somalia after the relative subduing of the al-Shabaab terrorists. Such stability has led to Somalia seeking to exploit natural resources, which it believes are within its territorial boundaries. The dispute between the two countries is based on the direction of their common maritime border. Kenya contends that the border should take a 45-degree angle at the shoreline and run parallel to the latitudinal line. At the same time, Somalia thinks that the border should run along their south-eastern border with Kenya [6]. This contention led Somalia to seek the International Court of Justice (ICJ) to resolve the matter.

Somalia resisted an out of court dispute solution because it believed that its best chances lie with the matter being heard and determined by the ICJ. On the other hand, Kenya sought to influence Somalia to handle the matter out of court. The opinion held by Kenya being that this is an issue that is more existential and more about the potential oil and gas resources undersea. Moreover, Kenya's approach to the issue was also motivated by the need to access the Indian Ocean. Emotive as the matter can be, both sides of the divide have stood their ground, with government and parliaments on either side digging into their perceived right. In August 2019, Kenyan lawmakers called on the government to do what was necessary to protect Kenya's sovereignty and territorial integrity. Not long after these calls by the parliamentarians, the

Somali parliament also conveyed the same message to its government.

Moreover, due to the disputed marine boundary between the two countries, there have been debates about who owns the resources within the disputed area. Despite being referred to the International Court of Justice, Somalia has been accused of acting in bad faith to exploit the resources. In 2019, Kenya accused Somalia of auctioning oil drilling rights along the (East) African coast despite the area being under contention. As discussed earlier, the matter has been referred to the International Court of Justice (ICJ) and is awaiting determination. The prominent bone of contention is where the boundary lies- whether it is parallel to the latitude as per Kenya's assertion or in line with Somalia's claim that it should follow the south-eastern Kenya-Somali border in its extension into the sea hold muster [7].

It should be noted that it was not the recommended approach at the initial stage of the disagreement. At first, in 2009, the countries had sought the indulgence of the United Nations commission in charge of mediating border disputes where it was decided that it would be better to continue with talks, which would bring an amicable and mutually benefiting outcome. However, it would seem that Somalia grew impatient, and in 2014 they sued Kenya at the ICJ. Somalia's approach is one of the solutions available to feuding countries, which have failed at bilateral or regional negotiations. Somali claimed that despite numerous discussions on how the dispute could be solved, there lacked any progress on the way forward.

Although both countries are out for an 'all-or-nothing' outcome, it is felt that this would exacerbate matters between the two states. Concession between the two parties is advised with the sharing of the contested area and mining raw materials. In West Africa, this has been realized, with positive results being achieved between Nigeria and the archipelagic state of Sao Tome and Principe.

Somalia's stance is that agitating and demanding the recognition of the maritime border is increasingly being taken by states in Africa interested in setting their maritime borders. This could be attributed to the increasing number of discoveries of oil and mineral deposits beneath the sea. In protecting any incursions, a state can take advantage of any riches within its maritime borders. With Somalia having come out of lawlessness and

improving its governance, it seeks to assert its control. It is expected that it will continue in its push for its borders to be recognized internationally. Consequently, the maritime border case at the International Court of Justice provides it with an excellent opportunity to assert its legitimacy as a country.

It has been opined that finding and developing lasting solutions, a formula for sharing the resources, should be adopted. This would shift the scenario from a win-lose to a win-win situation - to the advantage of both countries. Examples have been proffered of countries which have benefited from such arrangements. Prominent among them is the Nigeria-Sao Tome agreement, which saw the archipelagic state and the continental nation share the proceeds from the common area along the Atlantic.

Although both Kenya and Somalia consider the territorial dispute a divisive issue, the potential damages that both countries may suffer by severing their ties would be significant. Somalia benefits immensely from the Kenyan military reinforcement within the African Union Mission in Somalia (AMISOM), which came in to contain the threat posed by the terrorist group al-Shabaab. Kenya also provides asylum to many Somalis who fled Somalia after the fall of the Siad Barre government in 1991. It is also worth noting that there is increased rhetoric of 'invasion' from the al-Shabaab because of Kenya's presence in Somalia. In the event the decision of the ICJ favours Kenya, it might attract renewed and increased terrorist activities as a form of retaliation from the al-Shabaab. The effect would be that the Horn of Africa region would experience increased instability.

The fate of the more than 300,000 refugees from Somalia who are mainly in the Daadab refugee camp and many others interspersed throughout Kenya would be another thorny issue in the event Somalia severs ties with Kenya. With Nairobi being a central and focal point for humanitarian aid coordination for conflict-affected Somalia, it is clear that the worsening of relations between the two states would bring about unprecedented difficulties for the refugees. This has further been aggravated by Kenya's announcement in 2021 that it intends to close the Daadab refugee camp- a clear manifestation of the effects of the embittered relations between the two countries [8].

The third issue would be the increase in piracy, unlicensed, illegal and unreported fishing along the Gulf of Aden alongside toxic waste dumping in

the area. To ensure that these activities are controlled and curtailed, there is a need for solid cooperation, notwithstanding the long-simmering differences between the two nations. In the peak of high seas robbery and piracy, countries along the region lost between US\$300 and \$400 million per year in the shipping sector and around US\$15 million from tourism.

The third issue is the recognition of Somaliland as a state by Kenya. Somaliland is a territory in the northern region of Somalia whose self-declaration of independence from Somalia has never been recognized by the international community. Due to this status of non-recognition, it retains contacts with very few countries in the world, primarily strategic, concessional and infrastructure agreements [9]. However, there has been a thawing of relations with many countries recognizing Somaliland and willing to open consulates and trade in recent years. In December 2020, the Kenyan government pledged to open a consulate in Hargeisa, and Somaliland responded by opening one in Nairobi. Kenya has also projected the commencement of direct flights between Hargeisa and Nairobi by March 2021. This move may have irked the leadership of Somalia, which has never recognized Somaliland's declaration of independence in 1991. Somalia contends that Somaliland is not a distinct nor independent state but a region of the greater Somalia, a globally held position.

Despite the reservations by Somalia as concerns the assertion of Somaliland to be an independent state, specific parameters have led the countries that have recognized Somaliland, including Kenya, to regard it as such. These considerations include: incompatibility with the 'parent' state; assertion to self-determination does not result in changes in international boundaries; assertion to self-determination is amiable to inter-state peace, and seclusion of Somaliland would amount to an abuse of the political principle of self-determination [10].

Somaliland asserts that it is incompatible with the southern side of the greater Somali. This incompatibility is occasioned by the different colonial heritages of Somali and Somaliland, thus occasioning a unique identity to each side of the north-south divide. Therefore, when self-determination is grounded on the differences in historical experiences, there lacks a reason to deny the party claiming it. This provides Somaliland, and by extension any nation recognizing it, the requisite

grounds for self-determination and the right for such action to be recognized.

Secondly, some pundits argue that since the envisaged self-determination is not likely to bring about a change in international boundaries or threaten interstate peace, it should not be denied. This is further supported by Somaliland's assertion that the boundaries demarcated by the British in 1960 shall be respected in its claim for self-determination. Moreover, being a cardinal principle in international law, it goes without saying that states that have decided to recognize Somaliland, at least with a consular office, are cognisant of the adherence to this tenet and are satisfied is no absurdity in their recognition of Somaliland [11].

Thirdly, self-determination is supported when it has a promise for providing more conducive interstate peace. It cannot be gainsaid that Somaliland is more stable than Somalia, a fact that enhances the support being received by Kenya in its quest for self-determination. Additionally, Somaliland's respect for colonial borders fosters resolving the longstanding disputes between Ethiopia, Djibouti and Kenya.

Moreover, Somalia's abuse of the principle of self-determination in causing atrocities upon Somaliland places even more impetus on the claim for self-determination. This is seen in two issues that underpin their demand; the rejection of a unified constitution in a referendum and the UN practice of conducting a plebiscite before secession (as was seen in South Sudan) [12]. From the above reasons, Kenya's support and recognition of Somaliland may be seen as justifiable.

With Kenya and Somalia sharing a long porous border, which is frequented by al-Shabaab and other insurgent groups, it is expected that skirmishes will erupt as forces on either side tackle security threats. In the recent past, there have been incursions by military forces from Somalia into Mandera County in Kenya while pursuing Jubbaland's security minister, Abdirashid Janan. Kenya voiced its serious objection to this move. Jubbaland is a semi-autonomous region of Somalia that comprises three regions; Geddo, Middle Juba and Lower Juba, with Middle Juba being in control of the Al-Shabaab in most of its area [13].

Somalia claimed that Abdirashid Janan was being harboured in Kenya's town of Mandera after escaping from a prison in Mogadishu. He had been held there for crimes including escaping from

lawful government custody, international human rights violations, and the massacre of civilians in the Geddo region during a spate of sectarian fighting. However, these claims by Somalia were discounted by Janan, who claimed that his arrest was influenced by Jubbaland elections and the desire of the forces from the Federal Government of Somalia to exert further control over the Jubbaland region. It was alleged that Somalia had desperately tried to influence election outcomes to have a government in office sympathetic to its cause. However, these efforts did not succeed as the incumbent won another term in office. Consequently, the pre-existing rifts were bound to manifest [14].

In seeking to protect Janan, forces from Jubbaland were stationed near Mandera. In March 2020, the forces launched attacks on Beled Hawo, a Somalia-controlled area. This attack led to the deaths of dozens of innocent civilians. In retaliation and seeking to secure Beled Hawo, Somalia sent its forces and the ensuing battle spilt over into Kenya, causing damage to Kenyan owned property and leading to residents fleeing for fear of being harmed.

Somalia further accuses Kenya of interference with its internal matters since Kenya supports the leadership of Jubbaland and its leader Sheikh Madobe. Nairobi favours Jubbaland and its leadership as it not only provides a buffer between Al-Shabaab and Kenya but has also been instrumental in denying the terrorist group incursions into Kenyan territory in the past [15].

The spillover of violence and intra-state skirmishes into Kenya from Somalia does not portend well for the fragile yet necessary cooperation between the two countries. On the one hand, it seems like Somalia is deliberately instigating these skirmishes to irk Kenya. But, on the other hand, Kenya's support of the Jubbaland government is seen as meddling in the internal affairs of Somalia, which Somalia construes as an overt disrespect of its state's sovereignty.

The attacks on Kenyans by the Al-Shabaab has been another cause of the tense relationship between Kenya and Somalia. After the fall of

Mohammed Siad Barre's government in 1991, Somalia sunk into near-anarchy, with various groups seeking to fill the governance vacuum. Among the groups, one arose and morphed into a terrorist entity, naming itself the Al-Shabaab. Since then, Kenya has been suffering sporadic and deadly attacks by Somalia – based terrorist organizations. The most notable attack being the Garissa University College massacre in April 2005, where 147 people, mainly students, were killed by the terrorists. Other attacks claimed by the Al-Shabbab include the Westgate shopping mall in 2015, attacks on vehicles in various parts of Kenya's north-eastern region, Gikomba market bombings, and Mpeketoni and Lamu attacks of 2014. Following these attacks, Kenya has accused Somalia of allowing the fighters to set up base in Somalia and continue their Kenya attacks.

It is worth noting that since 1991, Somalia has not had a central government; it is only in 2011 that the current government gained authority. Before this, clan warlords who individually controlled small parts of the country led the country. This led to the gradual growth of Islamic extremist groups that morphed into the Al-Shabaab. With the terrorist group comparing itself to Al Qaeda in its initial stages and later with Daesh, also known as ISIS, the region is known little relative peace has become a hotspot for terrorist activities [16]. The terror group's incursion into Kenya and its involvement in various sporadic and coordinated attacks culminated in the 2011 launch of Operation Linda Nchi, which saw Kenya's troops enter Somalia to support the government of Somalia to take a foothold and bring normalcy to the country.

CONCLUSIONS

Despite the support received by Somalia, it has been argued that the government of Somalia is not doing its utmost to contain the terrorist menace. Moreover, since neighbouring countries have contributed their workforce, skills and artilleries to aid the cause, attacks have been experienced in these countries. Consequently, some countries have expressed growing concerns that the government of Somalia is not severe in its fight against terrorists.

REFERENCES

1. Aljazeera. (2021, January 25). *Somali troops, Jubbaland regional forces clash ahead of elections*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2021/1/25/somali-troops-jubbaland-regional-forces-battle-near-kenya-border>

2. Mutambo, A. (2021, January 27). *Somalia threatens to leave IGAD over Kenya dispute*. Retrieved from <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/news/east-africa/somalia-kenya-dispute-3271226>
3. Mburu, N. (2005). *Bandits on the Border: The Last Frontier in the Search for Somali Unity*. Trenton: Red Sea Press.
4. Lochery, E. (2012). Rendering difference visible: The Kenyan state and its Somali citizens. *African Affairs*, 111(445), 615–639. doi: 10.1093/afraf/ads059
5. Ringquist, J. (2011). Bandit Or Patriot: The Kenyan Shifta War 1963–1968. *Baltic Security & Defence Review*, 13(1), 100–121.
6. Castagno, A. (1964). The Somali-Kenyan Controversy: Implications for the Future. *The Journal of Modern African Studies*, 2(2), 165-188.
7. Rothwell, D. (2016). *The International Law of the Sea*. London: Bloomsbury Publishing.
8. Nzwili, F. (2013, November 14). *Long at home in Kenya, Somali refugees feel pressure to leave*. Retrieved from <https://www.csmonitor.com/World/Africa/2013/1114/Long-at-home-in-Kenya-Somali-refugees-feel-pressure-to-leave>
9. Social Research and Development Institute. (2013). *Somaliland Statehood, Recognition and the Ongoing Dialogue with Somalia*. Retrieved from https://ke.boell.org/sites/default/files/somaliland_statehood_recognition_and_the_ongoing_dialogue_with_somalia.pdf
10. Roethke, P. (2011). *The Right to Secede under International Law: The Case of Somaliland*. *Journal of International Service*, 2(3), 35–48.
11. Coggins, B. (2006). *Secession, Recognition & the Internal Politics of Statehood* (Doctoral Dissertation), The Ohio State University. Columbus.
12. Bryden, M. (2004). Somalia and Somaliland. *African Security Review*, 13(2), 23–33. doi: 10.1080/10246029.2004.9627282
13. Lewis, I. M., & Lewis, I. M. (2002). *A modern history of the Somali: Nation and state in the Horn of Africa*. Oxford: James Currey.
14. Chau, D. (2010). The fourth point: An examination of the influence of Kenyan Somalis in Somalia. *Journal of Contemporary African Studies*, 28(3), 297–312. doi: 10.1080/02589001.2010.497347
15. Howell, J. (1968). An Analysis of Kenyan Foreign Policy. *The Journal of Modern African Studies*, 6(1), 29-48.
16. Hansen, Stig Jarle. (2013). *Al-Shabaab in Somalia: The History and Ideology of a Militant Islamist Group*. (Somali Society, History and Politics Series). London: Hurst Publishers.

Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Interrogation Tactics During the Investigation of Legalization (Laundering) of Profit, Obtained Illegally in the Conditions of Using Virtual Currencies

Олег Кремінський¹, Омельчук Любов¹
Oleg Kreminskiy, Lyubov Omelchuk

¹ *University of State Fiscal Service of Ukraine*
31 Universytetska street, Irpin, 08205, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.71-2](https://doi.org/10.22178/pos.71-2)

LCC Subject Category: K1-7720

Received 29.04.2021
Accepted 26.05.2021
Published online 30.06.2021

Corresponding Author:
Oleg Kreminskiy
kashkinlaw@gmail.com

© 2021 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням тактики проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют як однієї з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій. Особливу увагу приділено тактичним прийомам проведення допиту свідків, підозрюваних та обвинувачених. Запропоновані напрями вдосконалення окремих аспектів тактики допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Ключові слова: допит; тактика допиту; легалізація; відмивання; віртуальні валюти; цифрові валюти; blockchain.

Abstract. The article is devoted to topical interrogation tactics during the investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime. They are using virtual currencies as one of the most common investigative (search) actions. Particular attention is paid to the tactics of questioning witnesses, suspects and the accused. The directions of improving different aspects of interrogation tactics during an investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime in the conditions of using virtual currencies are offered.

Keywords: interrogation; interrogation tactics; legalization; laundering; virtual currencies; digital currencies; blockchain.

ВСТУП

Негативні соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні породили значне зростання злочинності, яка накопичуючи капітали прагне їх легалізувати. Розробляючи нові механізми і способи легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, все більше застосовуються технології *blockchain*, які лежать в основі віртуальних валют. Все це актуалізує потребу як у розробці тактичних засад боротьби із цим негативним явищем (легалізацією), так і у виробленні відповідних рекомендацій із підвищення ефективності проведення слідчих (розшукових) дій в рамках розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів.

Зважаючи на те, що допит є єдиною слідчою (розшуковою) дією, без якої не може обійтися розслідування жодного кримінального провадження, актуальним є дослідження тактики його проведення під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Основні положення тактики допиту загалом досить докладно викладені в науковій літературі. Розробці рекомендацій і прийомів проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, присвятили свої роботи Р. Белкін, І. Герасимов, та ін. Спираючись на науковий доробок цих науковців та з урахуванням слі-

дчої практики, маємо на меті сформулювати практичні рекомендації щодо тактики допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Мета статті полягає в дослідженні окремих аспектів тактики проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду показує, що допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Допит є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [12]. Допит – це одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій, ефективна й результативна реалізація якої вимагає від слідчого проведення спеціальної попередньої підготовки, основними елементами якої є:

встановлення предмета допиту та вивчення матеріалів кримінального провадження, які мають до нього відношення;

встановлення кола осіб, які підлягають допиту, та їх кримінального процесуального статусу;

збір інформації щодо особи, яка підлягає допиту;

визначення тактики допиту;

формулювання питань з урахуванням обраної тактики.

Тактика допиту залежить від характеристик особистості допитуваної особи, займаної позиції, наявних у слідчого доказів, відомих обставин легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют та інших чинників. У будь-якому випадку при допиті осо-

би, підозрюваної або звинувачуваної у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слід встановити:

- період часу, протягом якого особа займається легалізацією (відмиванням) доходів;
- способи легалізації (відмивання) доходів;
- обсяг «відмитих» доходів;
- на що витрачалися «відмиті» доходи;
- способи накопичення злочинних доходів і т. д.

При наявності достатніх даних про вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією необхідно також з'ясувати:

- склад групи або організації, функціональні ролі учасників;
- місце, час та способи їх спілкування;
- засоби зв'язку та переміщення і т. д.

При допиті свідків у справах про легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, як правило, з'ясовують відомі свідкам факти, які можуть вказувати на легалізацію (відмивання) доходів, у тому числі способи легалізації (відмивання) доходів, способи розміщення «відмитих» доходів; коло осіб, які брали участь в легалізації (відмиванні) доходів і т. д. На нашу думку, не існує загальної схеми постановки свідку питань та їх загального переліку, оскільки їх вміст різноманітний і має співвідноситися зі слідчою ситуацією у справі та планом розслідування.

Специфіка розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, полягає в тому, що в першу чергу повинні допитуватися особи, які найменше причетні до скоєння діяння, а потім, у міру з'ясування предмета і способів легалізації та інших обставин, що мають значення для розслідування кримінального провадження, допитуються особи, які брали участь у легалізації. Практика показує, що при скоєнні злочину в складі групи або злочинної організації більш змістовними є показання осіб, роль яких у діяльності цих структурних формувань незначна або осіб, які сприяли досягненню загального злочинного результату, не будучи при цьому обізнаними про незаконне

походження доходів, а також осіб, яких використовували «в темну».

Проведення допиту – це мистецтво, яким хороший слідчий повинен володіти повною мірою, а його інструментами в цій справі є тактичні прийоми. Тактичний прийом допиту – це певна поведінка слідчого або його найбільш оптимальні, ефективні дії, що застосовуються з метою отримання від допитуваного достовірних і повних показань [2]. Тактичні прийоми не регламентуються законом, їх застосування залежить від конкретних обставин кримінального провадження, наявних слідчих ситуацій, особистості допитуваного, його позиції і т. п. Так, за безконфліктної слідчої ситуації, коли допитуваний: «не грає в мовчанку» посилаючись на норми Конституції України, свою погану пам'ять і т. п.; не намагається заплутати слідство, навести його на помилковий слід і т. п., слідчий повинен володіти тактичними прийомами допиту, спрямованими на надання допомоги допитуваному щодо відновлення тих подій, які цікавлять слідство у зв'язку з розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Основними тактичними прийомами, спрямованими на встановлення істини у процесі допиту в даній ситуації, можуть бути наступні [6]:

- постановка уточнюючих і конкретизуючих питань;
- використання асоціативних зв'язків з подіями, з певними особами, предметами;
- пропозиція зробити замальовку, план;
- пропозиція детально відтворити не тільки обставини, пов'язані з самою подією, але й обставини, які передують їй, подальші обставини та події;
- пропозиція відтворити ті чи інші обставини у зворотній послідовності;
- пропозиція детально розповісти не лише про обставини, що складають предмет допиту, але й про інші обставини, пов'язані з ними за часом, місцем, особами, які брали в них участь.

У безконфліктній ситуації тактичні прийоми в цілому спрямовані на активізацію розумової діяльності опитуваного, відновлення забутого.

На відміну від безконфліктних слідчих ситуацій при проведенні допитів, конфліктним ситуаціям у спеціальній криміналістичній літературі приділялося більше уваги. Дане питання досліджували такі вчені, як Р. Белкін, В. Комарков, О. Леві, О. Соловйов та ін., які дійшли висновку, що в разі конфліктної ситуації допиту особливу увагу слід приділити наступним тактичним прийомам [5; 9; 10; 13]:

- раптова постановка питань, яка досягається шляхом: імітації непоінформованості дівнавача на попередній стадії вільної розповіді з наступною раптовою постановкою питання, яке свідчить про обізнаність дівнавача стосовно події злочину та його учасників; постановки прямих питань відразу ж при виявленні нервозності в поведінці допитуваного, його «обмовок», виявленні протиріч у показаннях;
- несподіване пред'явлення допитуваному документів – речових доказів;
- попередня перевірка дівнавачем можливих варіантів помилкових показань та їх раптове спростування відразу ж після їх отримання;
- максимальна деталізація показань та їхній аналіз під час допиту з метою виявлення й демонстрації протиріч;
- залишення допитуваного в невіданні щодо обсягу доказової та орієнтуючої інформації, якою володіє дівнавач;
- пред'явлення доказів за наростаючою силою їхнього впливу на допитуваного;
- пред'явлення спочатку ключового доказу, яке супроводжується поясненням того, що даний доказ не єдиний;
- допущення легенди (допитуваному дається можливість викласти свою позицію й аргументацію, яка містить завідомо неправдиві відомості). Після завершення даного прийому використовуються прийоми активного викриття допитуваного;
- негайне припинення брехні – прийом, зворотний попередньому, – будь-яка брехня допитуваного негайно й аргументовано прискікається;
- прийом непрямого допиту чи відволікання уваги (заздалегідь знаючи про те, що правдивої відповіді на основне питання, яке цікавить слідство, не буде, з метою маскуванню задається ряд інших питань, які здаються допитуваному такими, що не відносяться без-

посередньо до події злочину). Зокрема, це питання, що стосуються особи допитуваного, його взаємовідносин з іншими особами, розподілу грошових коштів, способу життя учасників злочинних груп, їх характеристик, характеру моральних норм, авторитету і наявності конфліктів; при цьому дізнавач має можливість отримати непрямі відповіді на питання, які його цікавлять;

- прийом переривання допиту: на кілька хвилин чи годин – для з'ясування додаткових обставин, перевірки викладених відомостей або імітації такої перевірки у разі її неможливості чи невдачі, а також для того, щоб у деяких випадках дати допитуваному можливість оцінити доводи й докази, пред'явлені дізнавачем, проконсультуватися з адвокатом; на кілька днів – як з метою перевірки викладених відомостей, так і з метою повторного деталізованого з'ясування всіх обставин та виявлення протиріч;

- зміна питань при повторних допитах, задавання їх в різнобій;

- демонстрація в ході допиту поінформованості дізнавача, в тому числі про: характеристики допитуваної особистості та її біографії, вчинки, характер конфліктів між різними учасниками групи і т.д.;

- пропозиція допитуваному повторити розповідь в іншій послідовності, якщо виникло припущення, що показання попередньо завчені;

- при розслідуванні багатоепізодної справи – почати допит з епізоду, в якому допитуваний брав максимальну участь;

- при з'ясуванні в допитуваного ступеня участі в діяльності злочинної структури інших осіб – почати з отримання інформації про тих осіб, з якими в допитуваного склалися неприяні відносини або були конфлікти;

- у тих випадках, коли показання допитуваного характеризуються неконкретністю і розпливчатістю (це, зокрема, може бути ознакою їх помилковості) доцільно запропонувати намалювати схему подій, що відбувалися;

- використання протиріч між різними показаннями чи фактами, що повідомляються допитуваним, та встановленими слідством фактами;

- з'ясування контрольних даних, що дозволяють перевірити повідомлені відомості;

- застосування звукозапису та відеозйомки, що допомагають не лише спростувати ймовірну заяву про неправильність протоколювання показань, але й здійснюють стримувальний вплив при появі установки на відмову від правдивих показань або на їх зміну;

- задавання питань від загального до конкретного, що ускладнює допитуваному можливість відтворювати заздалегідь підготовлені неправдиві показання;

- роз'яснення дізнавачем значення пред'явлених доказів, що особливо важливо у випадку отримання доказів з використанням техніко-криміналістичних засобів;

участь у проведенні допиту спеціалістів в тих випадках, коли в процесі допиту доводиться порушувати питання, які потребують спеціальних знань, при цьому тільки спеціаліст може правильно оцінити показання допитуваного і допомогти дізнавачу сформулювати адекватні питання;

- використання зміни темпу допиту: уповільнений темп може застосовуватися в процесі деталізації показань, підготовки до пред'явлення доказів та постановки раптових питань, а прискорений темп допиту ускладнює допитуваному встановлення зв'язку між істинними і помилковими повідомленими фактами та дозволяє краще використовувати протиріччя в його показаннях;

- використання різного роду негативних обставин, виявлених у процесі попередніх слідчих дій або даного допиту (повідомлення допитуваним відомостей, які вочевидь суперечать відомим фактам або можливостям людини і т. д.);

- усунення мотивів неправдивих показань.

Допит на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, – це «битва умів», в якому і слідчий, і допитуваний прагнуть отримати інформацію про тактичну і стратегічну позиції один одного.

Мета слідчого – заручитися підтримкою допитуваного, спробувати налагодити з ним контакт, створивши при цьому в допитуваного враження того, що він рутинно виконує свою роботу і йому не особливо важливий її результат. Приспавши пильність допитуваного, викликавши в нього помилкове відчут-

тя недосвідченості слідчого, його незацікавленості у цих заходах, формальності допиту, необхідно підштовхнути допитуваного до того, щоб він сам, у довільній формі, виклав бачення обставин справи, які цікавлять слідство. Такий підхід, при правильному застосуванні комплексу тактичних прийомів, розслаблює допитуваного, викликає його прихильність до слідчого, дозволяє відчувати себе «у своїй тарілці». При проведенні допиту за таких обставин навіть кілька загальних фраз, сказаних допитуваним, можуть надати слідчому необхідну інформацію, яка виходить за рамки наявних у слідчого даних та повідомити про раніше невідомі епізоди злочину. Розглянутий тактичний прийом при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є безцінним, оскільки на початковому етапі розслідування в розпорядженні слідчого знаходиться уривчаста й суперечлива інформація.

Слідчий повинен вміло розігравати «карту свідка», коли особи, які підозрюються у скоєнні злочину, але яким ще не було пред'явлено звинувачення, можуть допитуватися як свідки. Свідок, згідно норм вітчизняного законодавства, має вужчі процесуальні права, ніж підозрюваний або обвинувачений. Дане обмеження також стосується й тієї інформації, яку йому може і повинен повідомити слідчий при проведенні допиту. При допиті свідка слідчий лише в загальних рисах може повідомити про зміст розслідуваного кримінального провадження, поставити питання в загальній формі, при цьому вимагаючи конкретики у відповідях. Така тактика дозволяє слідчому приховати рівень своєї недостатньої інформованості та обізнаності щодо розслідуваного кримінального провадження. Водночас, якщо відносно окремих епізодів слідчий володіє повною інформацією, то він може спеціально деталізувати свої питання, з метою демонстрації допитуваному своєї поінформованості. В даному випадку слід дотримуватися балансу, необхідно чергувати конкретизовані питання із загальними, з метою створення у допитуваного необхідної для слідчого цілісної картини повної поінформованості, в іншому випадку навіть пара конкретизованих питань після двадцяти загальних можуть привести до зворотного результату. Відзначимо, що всі наступні допити повинні базуватися на постановці уточнюю-

чих питань, послідовній конкретизації вже заданих раніше питань, з урахуванням тієї інформації, яка стає відома слідству в процесі розслідування.

При наявності в показаннях допитаних істотних протиріч слідчий, згідно ч. 9 ст. 224 КПК України має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань [8]. Варто відзначити, що згідно з даними слідчої та судової практики слідчі вважають за краще не вдаватися до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Наявна ситуація, на нашу думку, пов'язана або з малодосвідченістю слідчих кадрів, які розслідують справи про «відмивання» злочинних доходів, або, як зазначається в окремих наукових джерелах, з низькою ефективністю даної дії, яка полягає в особливостях самого складу злочину, де фактично немає потерпілого (фізичної особи), а учасники одночасного допиту – особи, які спільно здійснювали злочинну діяльність або сприяли цьому, будуть прикривати один одного, вигороджувати і т. д. Незважаючи на це, проведення одночасного допиту буде доцільним: по-перше, при наявності безконфліктної ситуації, коли тактичні прийоми в цілому спрямовані на активізацію розумової діяльності опитуваного, одночасний допит дозволить допитуваним більш повно відтворити картину подій, які цікавлять слідство; по-друге, за наявності конфліктної ситуації слідчий може створити або загострити конфлікт між допитуваними та підняти рівень їх емоційної напруженості, домогтися того, що на тлі цього вони почнуть вигороджувати себе за рахунок іншого.

Ми повністю солідарні з висновками, які сформулював О. Коляда [4, с. 86–87] щодо питання, яке досліджується у статті. Дані висновки полягають у тому, що оскільки основна мета одночасного допиту – усунення протиріч у показаннях раніше допитаних осіб, слідчий в ході даної слідчої дії повинен задавати учас-

никам допиту питання, спрямовані на підтвердження або спростування не їхніх власних показань, а показань іншої особи. Якщо особа надає відповідь, спрямовану проти позиції іншого учасника одночасного допиту, слідчому необхідно, не ставлячи питань «проти-лежному» учаснику, задати декілька уточнюючих (але не навідних) питань тій особі, яка повідомила важливу для розслідування інформацію. При цьому не має визначального значення, яких обставин – основних чи другорядних – стосуються показання осіб в ході одночасного допиту. Найголовніше для слідчого – отримати від учасників показання, які будуть в цілому правильно й повно відображати картину подій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів. Слідчий під час одночасного допиту може встановити, які аргументи особа наводить з метою відстоювання своєї позиції, яким чином намагається вплинути на хід досудового розслідування і т. п. У той момент, коли особі надається можливість задавати питання іншому учаснику одночасного допиту, вона може «розкритися», і непрямим чином, через питання, продемонструвати свою злочинну обізнаність чи іншу зацікавленість в тому, щоб злочин залишився нерозкритим. Це можна оцінити за загальним напрямком поданої інформації: якщо особа «уникає теми», намагається перевести одночасний допит на дослідження другорядних питань або деталей, які не мають відношення до розслідуваної справи, то в міру такого віддалення обернено пропорційно зростає ймовірність причетності особи до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. В цілому, результат одночасного допиту повністю залежить від проведеного слідчим психологічного аналізу допитуваних, їх способу життя, життєвих позицій, визначення «больових точок» і т. д., і, в кінцевому рахунку, загального вміння використовувати отриману інформацію під час одночасного допиту.

Скоєні злочини, пов'язані з «відмиванням» злочинних доходів, завжди характеризувалися високим рівнем їх підготовки, професіоналізмом учасників, використанням окремих осіб для виконання найнебезпечнішої роботи, яка не може бути проведена без розкриття їх особистості, «втемну», з наданням мінімуму інформації, приховуванням незаконного походження доходів і т. д. У зв'язку з цим, для проведення результативного для слідст-

ва допиту, слідчий повинен вміти використовувати методи рефлексивного управління.

Рефлексивне управління дозволяє робити високоймовірнісні висновки не лише на основі наявної у слідчого інформації, а й виходити за її межі, всесторонньо імітуючи можливі варіанти конфліктної поведінки конфронтуючої сторони та передбачити можливі варіанти поведінки (контр-дії) конфліктуючих суб'єктів. Тут же доречно зауважити, що слідчий, який розслідує справи про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, повинен, безсумнівно, перевершувати в рефлексії підозрюваного (обвинуваченого) [7, с. 82]. На нашу думку, при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слідчий у своєму «арсеналі» рефлексивного управління повинен мати два основних інструмента. Зміст першого полягає у здатності маневрувати документарною інформацією, тобто при допиті спростовувати позицію допитуваного вчасно пред'явленими фактами за окремими епізодами розслідування, проектуючи при цьому отримані показання на інші епізоди, які слідство ще не спроможне підтвердити документарно. Зміст другого інструменту полягає в оперуванні інформацією, яка не може бути підтверджена або спростована опитуваним, але при цьому її використання створює необхідну для слідчого «атмосферу» допиту. Використання другого інструменту можливе лише в тих випадках, коли легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют займалася група осіб, при цьому кожна особа виконувала суто свою роль у «відмиванні» та повною мірою володіла лише окремим блоком необхідної їй для «роботи» інформації. У цьому випадку слідчий може оперувати як підтвердженою, так і вірогідною інформацією, демонструючи свою обізнаність про дії інших осіб та створюючи навколо допитуваного обстановку «карткового будиночка», який почав розсипатися.

Слід зазначити, що використовуючи інструменти рефлексивного управління слідчий повинен виявляти особливу обережність, інформування опонента в ході допиту повинно бути поступовим і враховувати результати оперативного аналізу не лише тих відомостей, які повідомляє допитуваний, але і його поведінки, реакції на поставлені питання. Як-

ість використання тактичних прийомів проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій обумовлюється теоретичною і практичною підготовкою слідчого, напрацьованим досвідом. Нажаль, слід констатувати той факт, що стан, у якому опинилися українські правоохоронні органи в зв'язку з перманентним проведенням реформ, не дозволяє ефективно виконувати покладені на них функції. Дана теза також відноситься і до слідчих підрозділів, які розслідують легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Багато професіоналів-слідчих, які мають колосальний професійний досвід, покинули лави правоохоронців та перейшли працювати до приватного сектору, а кадровий склад, що залишився, ще не має достатнього досвіду проведення слідчих (розшукових) дій, йому не вистачає практики і, загалом, він більше звик вчитися на власних помилках, ніж на чужих.

ВИСНОВКИ

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, зокрема протоколів допитів, показує, що, нажаль, слідчі часто не готуються до проведення даної слідчої (розшукової) дії, про що свідчать досить

поверхневі відомості, зафіксовані в протоколах. Вважаємо, що основною помилкою слідчих у даній ситуації є те, що вони не складають плану допиту, не продумують питань, які необхідні для з'ясування обставин справи. Все це не тільки значно збільшує витрати робочого часу слідчого, але й підриває довіру до слідчих органів та викликає справедливе обурення громадян низьким рівнем організації роботи. Разом з тим, підготовка до допиту має величезне значення, і якщо слідчий не визначив предмета майбутнього допиту, не склав переліку конкретних питань та не продумав чітких формулювань, то він позбавляється можливості отримання вичерпної інформації [14, с. 59]. Така ситуація вимагає кардинальної зміни. На нашу думку, слідчим необхідно підвищувати свій теоретичний та практичний рівень підготовки, особливу увагу слід приділяти самоосвіті, перейманню досвіду у обізнаних колег, цілеспрямовано працювати над допущеними в процесі розслідування помилками. В цьому випадку фіксація проведення допиту за допомогою засобів відео- та аудіозапису є актуальною, оскільки не лише підвищує доказове значення показань та нівелює спроби допитуваних в майбутньому відмовитися від власних показань, а й дозволяє слідчому проаналізувати свої дії під час допиту, визначити їх недоліки, знайти шляхи усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Gabrelyan, A. (2020). Object of offensive provided by Art. 181-1 the code of Ukraine about administrative offences «consuming prostitution». *ScienceRise: Juridical Science*, 3(13), 27–33. doi: 10.15587/2523-4153.2020.213796
2. Gerasimov, I., Drapkin, Ja., & Ishhenko, E. (2000). *Kriminalistika* [Forensics]. Moscow: Vysshaja shkola (in Russian)
[Герасимов, И., Драпкин, Я., & Ищенко, Е. (2000). *Криминалистика*. Москва: Высшая школа].
3. Habrelian, A. (2007). Protypravna povedinka nepovnitnikh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Protypravna povedinka nepovnitnikh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia]. *Aktual'nye problemy kriminologii i kriminal'noj psihologii* (p. 129–133). Odesa: Fenyks (in Ukrainian)
[Габрелян, А. (2007). Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (с. 129–133). Одесса: Феникс].
4. Koljada, A. (2010). *Rassledovanie legalizacii (otmyvanija) dohodov, poluchennyh prestupnym putem* [Investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime] (Doctoral dissertation). Moscow (in Russian)
[Коляда, А. (2010). *Расследование легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем* (Кандидатская диссертация). Москва].

5. Komarkov, B. (1976). *Taktika doprosa* [Interrogation tactics]. Har'kov: Har'kovskij juridicheskij institut (in Russian)
[Комарков, В. (1976). *Тактика допроса*. Харьков: Харьковский юридический институт].
6. Konovalova, V. (1999). *Dopros: taktika i psihologija* [Interrogation: tactics and psychology]. Har'kov: Konsum (in Russian)
[Коновалова, В. (1999). *Допрос: тактика и психология*. Харьков: Консум].
7. Kosarev, S. (2014). *Nekotorye osobennosti rassledovaniya legalizacii (otmyvaniya) dohodov, poluchennyh prestupnym putem* [Some features of the investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime]. *Vestnik Sankt-Peterburgskoj juridicheskoy akademii*, 3(24), 80–83 (in Russian)
[Косарев, С. (2014). Некоторые особенности расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. *Вестник Санкт-Петербургской юридической академии*, 3(24), 80–83].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] (Ukraine), 13 April 2012, No 4651-VI. Retrieved March 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (in Ukrainian)
[Кримінальний процесуальний кодекс України (Україна), 13 квітня 2012, № 4651-VI. Актуально на 01.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>].
9. Levi, A. (1987). *Poluchenie i proverka pokazanij sledovatelem* [Receipt and verification of testimony by the investigator]. Moscow: Juridicheskaja literatura (in Russian)
[Леви, А. (1987). *Получение и проверка показаний следователем*. Москва: Юридическая литература].
10. Livshic, E., & Belkin, R. (1997). *Taktika sledstvennykh dejstvij* [Investigative tactics]. Moscow: Novyj Yurist (in Russian)
[Лившиц, Е., & Белкин, Р. (1997). *Тактика следственных действий*. Москва: Новый Юрист].
11. Moroz, S., & Gabrelya, A. (2016). *Aktual'nye problemy formirovaniya instituta chastnyh ispolnitelej v Ukraine* [Actual problems of formation of private executors institute in Ukraine]. *Traektoriya nauki*, 7, 11–19 (in Russian)
[Мороз, С., & Габрелян, А. (2016). Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*, 7, 11–19].
12. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. (2016). *Provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii* [Conducting investigative (search) actions]. Retrieved May 1, 2021, from https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lecture10_3.html (in Ukrainian)
[Національна академія внутрішніх справ. (2016). *Проведження слідчих (розшукових) дій*. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lecture10_3.html].
13. Solov'ev, A. (1974). *Dopros svidetelya i poterpevshego* [Interrogation of a witness and a victim]. Moscow: n. d. (in Russian)
[Соловьев, А. (1974). *Допрос свидетеля и потерпевшего*. Москва: n. d.].
14. Usmanov, U. (2001). *Taktika doprosa na predvaritel'nom sledstvii* [Interrogation tactics at the preliminary investigation]. Moscow: Prior (in Russian)
[Усманов, У. (2001). *Тактика допроса на предварительном следствии*. Москва: Приор].

Гене́за розвитку відповідальності за корупційні злочини (частина 2)

Genesis of Development of Responsibility for Corruption Crimes (part 2)

Олена Кузьменко¹, Артем Шахворост¹

Olena Kuzmenko, Artem Shakhvorost

¹ *University of State Fiscal Service of Ukraine*

31 Universytetska street, Irpin, 08205, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.71-3](https://doi.org/10.22178/pos.71-3)

LCC Subject Category: [K1-7720](#)

Received 29.04.2021

Accepted 26.05.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

Olena Kuzmenko

kashkinlaw@gmail.com

© 2021 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution

4.0 License

Анотація. У статті розглядається історія розвитку відповідальності за корупційні злочини на українських територіях під час існування СРСР та після його розпаду. Аналізуються корупційні злочини та ступень відповідальності за них. На підставі розвитку нормативно-правових актів та рівня державного управління виділяються глобальні історичні періоди, пов'язані з відповідальністю за корупційні злочини.

Ключові слова: корупція; корупційні злочини; хабарництво; хабар; провокація хабара; давання хабара; відповідальність.

Abstract. The article studies the history of the development of responsibility for corruption crimes on the territory of Ukraine during the USSR period of existence and after its collapse. Corruption crimes and the degree of responsibility for them are analyzed. Based on the development of regulations and public administration, global historical periods related to liability for corruption crimes are distinguished.

Keywords: corruption; corruption crimes; bribery; bribe; bribery provocation; bribe-giving; liability.

ВСТУП

В сучасній Україні проблема злочинності, пов'язана з корупцією, з плином часу проявляється все гостріше. Так, згідно з рейтингом міжнародної антикорупційної організації *Transparency International*, Україна зайняла 126-е місце серед 180 країн світу в рейтингу сприйняття корупції. Сума збитків від корупційної діяльності в нашій країні у 2020 році склала 278 млн. грн. (2019 р. – 34 млн. грн.). У 17 разів – до 237 млн. грн. – зросла сума пред'явлених позовів щодо відшкодування збитків від корупційної діяльності. Корупція пронизує всі сфери суспільного життя України. Як свідчать статистичні дані, до кримінальної відповідальності за корупцію у 2020 році було притягнуто 2937 осіб, з них 923 співробітника правоохоронних органів, 165 депутатів усіх рівнів та 21 прокурор [2]. Боротьба з корупційними проявами триває, але її ефективність залишається на низькому рівні. На нашу думку, для того, щоб зрозуміти ви-токи даної проблеми, виробити дієві шляхи її

подолання, необхідно звернутися до історії боротьби з даним злочином.

В юридичній літературі питанням історико-правового напрямку дослідження відповідальності за корупційні діяння (злочини) присвятили свої праці: А. Боровик, А. Волошенко, А. Габрелян та ін. Вченими розглядалися класифікації та особливості корупційних феноменів в історичній ретроспективі, ступінь їх криміналізації, державна політика щодо їх попередження тощо.

Метою статті є дослідження генези розвитку відповідальності за корупційні злочини.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 1917 році в Російській Імперії, в складі якої перебувала більшість сучасних українських територій, відбулася зміна державного ладу і форми правління. Революційні та наступні за ними потрясіння призвели до скасування до-революційних правових інститутів на тери-

торії сформованої Радянської держави, поклали початок соціалістичному праву.

Започаткувавши нову державу, більшовики взяли за посилення боротьби з корупційними злочинами, які міцно вкоренилися в новому адміністративному середовищі. Особисті й ділові листування керівників і представників вищих ешелонів влади даного історичного періоду містять часті згадки про необхідність введення більш суворих покарань за корупційні злочини. Керівництво країни не могло не розуміти, що голод, загальна розруха обумовлені громадянською війною, затяжними економічною і політичною кризами сприяли розвитку корупційних відносин. На початку свого становлення Радянська держава характеризувалася частими змінами й реорганізаціями державного апарату, мізерними окладами, низьким рівнем, а часто – й відсутністю соціального забезпечення для державних службовців. Все це аж ніяк не стимулювало останніх на сумлінне виконання своїх службових обов'язків.

Кримінальний кодекс УСРР¹ 1922 р. встановив відповідальність за одержання хабара, посередництво у вчиненні цього злочину, приховування хабарництва, дачу хабара та провокацію хабара. Відповідальність за всі ці діяння (за винятком провокації хабара) передбачалася ст. 114 КК УСРР. Окремою статтею відповідальність передбачалася за зловживання владою (ст. 105). Відзначимо, що в КК УСРР, як і у всіх кримінальних кодексах союзних республік, хабарництву приділялася особлива увага. Пов'язано це було з прийняттям 8 травня 1918 року Декрету РНК РРФСР «Про хабарництво» [4]. Згідно норм Декрету, до відповідальності за хабарництво притягувалися особи, що перебували на державній або громадській службі, винні у прийнятті хабарів за виконання дій, що входять до кола їх обов'язків, або за сприяння у виконанні дії, яка є обов'язком посадової особи іншого відомства. Винні особи притягувались до відповідальності у вигляді позбавлення волі на термін не менше 5 років у поєднанні з примусовими роботами на той же термін.

¹З 10 березня 1919 року по 30 січня 1937 року республіка мала назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка». Згідно з Конституцією 1937 р., порядок слів у назві республіки було змінено на «Українська Радянська Соціалістична Республіка»

Декрет РНК РРФСР «Про боротьбу з хабарництвом» від 16.08.1921 р. [3] вніс зміни в частині кваліфікації діяння одержувача хабара. У новій редакції відповідальності підлягали особи, які, перебуваючи на державній, союзній чи громадській службі, особисто або через посередника отримали чи намагалися отримати в якому б то не було вигляді хабара за виконання в інтересах особи-хабародавця будь-якої дії, що входить до кола їх службових обов'язків. В якості кваліфікуючих ознак передбачалися: а) особливі повноваження посадової особи; б) порушення службовцями обов'язків служби; в) вимагання хабара.

Ініціатором таких радикальних способів боротьби з хабарництвом був В. Ленін, що сприяло закріпленню положень Декрету в якості статей в КК РРФСР 1922 р., а згодом – і в КК УСРР 1922 р., прийнятого на основі російського кодексу. З цього періоду починається систематична боротьба з хабарництвом на території всієї Радянської держави.

Подальший розвиток відповідальності за корупційні злочини був пов'язаний із прийняттям в 1927 році нового Кримінального кодексу УСРР. Суттєвому оновленню кримінального законодавства сприяло те, що пріоритет у Радянській державі почав надаватися посиленню кримінальних репресій та реалізації силових заходів у боротьбі зі злочинністю. На відміну від КК УСРР 1922 р., в КК УСРР 1927 р. посадові злочини, до яких належали і злочини корупційної спрямованості, були розміщені в Розділі III «Службові злочини», і носили, в основному, редакційно-уточнюючий характер. Крім отримання хабара (ст. 105), покарання передбачалося за зловживання владою або службовим становищем (ст. 97), дачу хабара і посередництво в хабарництві (ст. 106) та за провокацію хабара (ст. 107). При цьому відповідальність наставала і за провокацію отримання хабара, а не лише за провокацію дачі хабара з метою подальшого викриття особи, яка дала хабар. У КК УСРР 1927 р. не містилося ніяких окремих згадок про покарання за сприяння або за невжиття заходів протидії хабарництву. За новим законодавством дані корупційні злочини переслідувалися згідно загальних правил кримінальної відповідальності за співучасть у злочині та за потурання злочину. На відміну від попереднього законодавства особи, винні в отриманні хабара, ні за яких умов не звільнялися від кримінальної відповідальності. Хабародавці

та посередники звільнялися від притягнення до відповідальності у випадках: якщо доведено, що відносно них мало місце вимагання хабара; якщо добровільними і своєчасними заявами вони допоможуть викрити справу про хабарництво. Крім позбавлення волі за корупційні злочини, за отримання хабара при обтяжуючих обставинах КК УСРР 1927 р. передбачав застосування вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна. З наступними змінами до КК УСРР 1927 р. терміни ув'язнення були скореговані, розстріл як вища міра «соціального захисту» скасований. За корупційні злочини враховуючі внесені зміни передбачалось – позбавлення волі на строк до двох років (ч. 1 ст. 105, ст. 106, ст. 107); позбавлення волі на строк не менш, як два роки, з конфіскацією майна або без неї (ч. 2 ст. 105).

Законодавство даного етапу існування Радянської держави, як і в подальшому (аж до розпаду СРСР) не розрізняло існуючих різновидів отримання хабара. У КК УСРР 1927 р. була сформульована загальна норма про відповідальність за одержання хабара, в якому б то не було вигляді. Диспозиція норми абсорбувала діяння як за виконання, так і невиконання в інтересах хабародавця дій з використанням посадовою особою свого службового становища. Аналогічні норми без змін присутні у всіх наступних кримінальних кодексах Української РСР.

Виходячи з норм чинного законодавства, за вчинення корупційних злочинів службовець будь-якої суспільної структури міг бути визнаний суб'єктом даного виду злочинів. Службовими особами, згідно з приміткою до ст. 97 КК УСРР 1927 р., вважались особи, що займають постійні чи тимчасові посади або виконують постійно чи тимчасово ті чи інші обов'язки в будь-якій державній установі, державному підприємстві або товаристві з виключною чи переважною участю державного капіталу, в кооперативній організації, в господарській організації громадського характеру, а також в організації чи об'єднанні, що за законом має певні права, обов'язки чи повноваження для здійснення господарських, адміністративних, судових (по суду, слідству, нагляду, обороні тощо), освітніх та інших завдань публічно-правового характеру, а також окремі члени таких організацій, якщо їм надано прав, обов'язків чи повноважень для здійснення зазначених завдань публічно-правового характеру [7]. Настільки розшире-

не трактування категорії «службова особа» дозволило поширити юрисдикцію кримінального закону на більшість суспільно-небезпечних діянь та посадових проступків по службі і роботі, практично замінивши норми дисциплінарної відповідальності. В цілому службовець будь-якої формальної громадської структури міг бути притягнутий до відповідальності не тільки як суб'єкт корупційного злочину, але і як суб'єкт будь-якого іншого службового злочину.

З прийняттям КК УРСР 1960 р. істотних змін у боротьбі з корупційними злочинами не відбулося. У зазначеному кримінальному кодексі відповідальність за корупційні діяння також була пов'язана зі «службовими злочинами», які розташовувалися у главі VII Особливої частини КК УРСР. Попередження корупції вибудовувалося так само через поняття хабарництва. Хабарництво було віднесено до службових злочинів, які містилися у Главі VII «Службові злочини» Особливої частини кодексу та включали в себе одержання хабара (ст. 168) посередництво в хабарництві (ст. 169), дачу хабара (ст. 170) та провокацію хабара (ст. 171). Хабарництво характеризувалося як одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабара за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає, будь-якої дії, яку службова особа могла або повинна була виконати виключно в силу свого службового стану. Окремою статтею відповідальність передбачалась за зловживання владою або службовим станом (ст. 165).

Незважаючи на те, що КК УРСР 1960 р. у своїй основі був правонаступником КК УСРР 1927 р., в ньому простежується тенденція щодо посилення покарання за хабарництво. Радянське керівництво продовжувало приділяти особливу увагу корупційним проявам в житті країни. У листі ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» від 29.03.1962 р. зазначалося, що ЦК КПРС має у своєму розпорядженні матеріали, які свідчать про те, що в ряді місць безвідповідальні й аморальні працівники деяких радянських, господарських, кооперативних та інших установ і організацій скотилися на шлях хабарництва і крадіжок народного добра. Своїми ганебними діями ці відступники дискредитують органи радянської влади, завдають шкоди державі та викликають справедливе обурення трудящих... У

боротьбі проти темних ділків і хабарників не використовуються повною мірою сила радянських законів і сила громадського впливу. В результаті хабарництво і розкрадання народного добра набули значного поширення, і якщо не вжити рішучих заходів щодо їх викорінення, це може завдати серйозної шкоди інтересам комуністичного будівництва, справі правильного виховання кадрів... Радянська держава, комуністична партія, все наше суспільство рішуче й послідовно вели боротьбу за викорінення хабарництва та інших корисливих злочинів. Однак, ми ще не можемо сказати, що остаточно й назавжди покінчили з цим злом... [10, с. 142]. В якості рішучих заходів, як це було прийнято в СРСР, виступив «батіг», а саме – посилення санкцій за скоєні злочини. Так, згідно Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» від 10.09.1962 р. [15] одержання хабара, посередництво в хабарництві і дача хабара (ст. 168, 169, 170) при засудженні за них до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років були віднесені до тяжких злочинів. Даний Указ також суттєво збільшив покарання за вказані корупційні злочини. Якщо після прийняття КК УРСР 1960 року за вчинення некваліфікованого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 168 КК, встановлювалась відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, то після змін, за одержання хабара, карали позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. Слід підкреслити повернення законодавцем в якості міри покарання смертної кари, яка призначалась при особливо обтяжуючих обставинах одержання хабара

Збільшення кримінальної репресії відносно суб'єктів корупції знизило загальний рівень корупційних проявів але не знищило їх. Партійна «кругова порука», кумівство та звичайне користюлюбство підживлювали існування різних корупційних схем. Активно з'являється особливий вид корупції – система пільг та привілеїв для чиновників. Корупція в ешелонах влади дискредитувала її і вступала в суперечності з потребами суспільства [16, с. 90–91]. Історія боротьби радянської влади з корупцією закінчилася разом із самою владою, не увінчавшись успіхом. Дана боротьба, на думку О. Мізерії [8, с. 60–62], з яким не мо-

жна не погодитися, характеризується кількома цікавими і важливими рисами.

По-перше, влада не визнавала слово «корупція», дозволивши ввести його у вживання лише в кінці 80-х років. Замість нього використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «потурання» і т.п. Заперечуючи сам термін, заперечували поняття, а значить – і явище. Тим самим заздалегідь прирікали на невдачу і аналіз цього явища, і будь-яку боротьбу з його окремими кримінально-караними проявами.

По-друге, (і це тісно пов'язано з попереднім пунктом), радянська «правосвідомість» завжди дещо наївно й непродуктивно пояснювала причини корупційних явищ. У якості причин корупції перераховувалися недоліки в роботі партійних, профспілкових і державних органів, у першу чергу в галузі виховання трудящих. Очевидною є пряма залежність між слабким розумінням корупційних явищ, примітивним поясненням їх причин та неадекватними засобами боротьби з ними.

По-третє, лицемірство влади, яке сприяло укоріненню корупції, проявлялося в тому, що вищі радянські і партійні чиновники були практично недоторканими.

По-четверте, з корупцією в державному апараті боролися виключно представники цього апарату. Тому борці з корупцією були органічно неспроможні змінити її корінні причини, оскільки вони сходили до найважливіших умов існування системи. Крім цього, боротьба проти корупціонерів нерідко переростала в боротьбу проти конкурентів на ринку корупційних послуг (так само, як це було за Петра І).

По-п'яте, корупція нерідко виступала у якості єдиного можливого засобу впровадження ринкових відносин у планову економіку. Проти законів природи боротися безперспективно. Саме про це свідчила вкоріненість корупції як організатора тіньового ринку, і саме тому вона розширювалася в міру ослаблення держави.

В останні роки існування СРСР та одразу після утворення на його основі нових незалежних держав, корумповані представники радянського державного апарату, нарівні з представниками організованої злочинності скориставшись отриманою можливістю правового вакууму, взялися до стрімкого збагачення. За-

роблений стартовий капітал «мільйонерів із 90-х», дозволив багатьом із них зайнятися політикою (безпосередньо або через довірених людей), отримавши, таким чином, у свої руки істотні «важелі впливу» на країну.

Період зародження України як незалежної держави характеризується розподілом сфер і територій впливу між різними злочинними угрупованнями, зрощуванням організованої злочинності з представниками державного апарату і т. п. Країна зазнавала кардинальних змін, таких же змін зазнавали й суспільні відносини. Настав розквіт перерозподілу власності, яка до цього належала державі, почався період стрімкої приватизації. Дані суспільні зміни не могли не спровокувати розвиток та ускладнення корупційних зв'язків у молодій українській державі.

Повсюдні зміни соціально-економічного розвитку країни, способу життя суспільства актуалізували потребу в новому законодавстві, нормативно-правових актах, які б враховували правовий, демократичний та ліберальний розвиток України. Одним із таких актів став Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 року, норми якого акумулювали в собі весь накопичений досвід розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини. Так, ст. 368 КК України передбачила відповідальність за одержання хабара, ст. 369 КК України – за давання хабара, а ст. 370 КК України – за провокацію хабара. Зважаючи на лібералізацію законодавства санкції за ці корупційні злочини були суттєво послаблені. За вчинення некваліфікованих злочинів, передбачених: ч. 1 ст. 368 КК України, встановлювалась відповідальність у вигляді штрафу від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 1 ст. 369 КК України – штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років.

В цілому, аналіз основних етапів становлення відповідальності за корупційні злочини радянського і пострадянського періоду дозволяє зробити висновок про те, що на неї впливали різні, часом прямо протилежні за своїм змістом, соціально-економічні процеси роз-

витку суспільства, а це, в свою чергу, зумовило специфіку критеріїв криміналізації корупційних злочинів даного періоду та шляхи розвитку кримінального законодавства. Зокрема, спостерігалася тенденція до істотного розширення кола корупційних злочинів, розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності залежно від розміру шкоди, спричиненої охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства та держави.

Подальші зміни в кримінально-правових нормах були пов'язані вже не з кардинальними змінами суспільних відносин, а з недосконалістю окремих норм кримінального закону, які не забезпечували надійної протидії корупційним злочинам, – з одного боку, та прагненням ширше використовувати заходи кримінально-правового впливу, – з іншого боку. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11.06.2009 р. № 1508-VI [12]. Кримінальний кодекс України було доповнено двома новими складами злочинів корупційної спрямованості, а саме ст. 368-1 (Незаконне збагачення) та ст. 361-1 (Зловживання впливом), а ст. 369 (Пропозиція або давання хабара) викладено в новій редакції.

Важливим кроком у розвитку кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за корупційні злочини, стало прийняття Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII [11], який істотно змінив кількість корупційних злочинів. Закон доповнив ст. 45 КК України приміткою в якій було визначено повний перелік всіх корупційних злочинів. Так, корупційними стали вважатись злочини, передбачені ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 1 ст. 357, ч. 2 ст. 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. 354, 364, 364-1, 365-2, 368-370 КК України. Проте, говорити про стійкість кримінального законодавства в аналізованій сфері не доводиться. У зв'язку з активними соціально-економічними та політичними перетвореннями в суспільстві, до КК України продовжують вноситися відповідні зміни та доповнення. Так, після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Наці-

онального антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. № 198-VIII [13] примітка до ст. 45 КК України отримала нову редакцію. Корупційними стали вважатись злочини передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України.

Можна констатувати, що незважаючи на відносну нетривалість існування КК України 2001 року, норми, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення корупційних злочинів, вже отримали свою новітню історію. За час дії останнього Кримінального кодексу України склади корупційних діянь зазнали численних законодавчих змін і доповнень, було диференційовано кримінальну відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права та публічного права, термін «хабар» замінено більш широким терміном «неправомірна вигода», криміналізовано нові форми корупційних діянь тощо. Паралельно із модернізацією кримінального законодавства вдосконалювалося й національне антикорупційне законодавство, приймалися нові антикорупційні закони, програми та інші нормативно-правові акти, орієнтовані для яких слугували міжнародні та європейські стандарти [1, с. 122]. Із введенням в дію нових змін кримінального закону окреслився черговий етап кримінально-правової охорони суспільних відносин від корупційних проявів. При цьому процес реформування законодавства триває. 1 липня 2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII [14], яким категорія «корупційні злочини» була трансформована в категорію «корупційне кримінальне правопорушення».

Таким чином, історичний аналіз норм вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини свідчить про наявність етапів їх становлення, які обумовлені змінами, що відбуваються в державі і суспільстві. Ці зміни відбуваються тим швидше, чим динамічніше розвивається суспільство. Історична мінливість суспільної небезпеки корупційних злочинів проявляється в змі-

ні кола кримінально-караних діянь у суспільстві (в сторону їх розширення).

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок ретроспективного дослідження розвитку відповідальності за корупційні злочини на українських територіях після утворення СРСР, можна виділити два глобальні історичні періоди, пов'язані з ним.

Радянський (1922 р. – 1991 р.). Даний часовий період характеризується істотною централізацією як державної влади, так і різних проявів суспільного життя. В країні вводиться система централізованого планування, планова економіка, запроваджується форсоване нарощування промислового потенціалу. На тлі зазначених змін відбувається безперервна боротьба з корупційними злочинами, до яких за часів радянської епохи відносили, в основному, хабарництво. На даному етапі корупція постійно видозмінюється, пристосовується до нових умов життя суспільства. Боротьба з хабарниками велася з певними періодами підйомів і спадів, але за відсутності комплексної програми по боротьбі з корупцією, нерозумінням суті цього явища та без належної опори на історичний досвід і світову практику, вона була малоефективною. Спочатку хабарництво визнавалося контрреволюційною діяльністю, і КК УСРР 1922 р. передбачив за цей злочин розстріл, як вищу міру «соціального захисту». В 30-х роках ХХ ст., після внесення до КК УСРР 1927 р. змін, розстріл у якості міри покарання за хабарництво був скасований, основним покаранням залишилось позбавлення волі. Прояви хабарництва вважались злочинами невеликої або середньої тяжкості. У прийнятому КК УРСР 1960 р. окреслилася тенденція до посилення покарання за хабарництво. Після внесення до Кодексу перших змін, терміни позбавлення волі за хабарництво суттєво зросли, за наявності особливо обтяжуючих обставин одержання хабара призначалася смертна кара. Посилення кримінальної репресії відносно суб'єктів корупції знизило загальний рівень корупційних проявів, але не знищило їх. Антикорупційні статті на практиці використовувалися, здебільшого, в якості засобу усунення конкурентів та опонентів. В цілому, досвід радянської системи державного управління, партійно-радянських і господарських службових відносин був насиченим з точки зору вдоскона-

лення правової бази, наукового дискусійного осмислення практики боротьби з хабарництвом, що не могло не вплинути на все подальше законодавство в даній сфері.

Новітній (1992 р. – по сьогоднішній час). У зв'язку з розпадом СРСР на його територіях відбулося утворення нових, незалежних держав. Зародження України як незалежної держави характеризується: розподілом сфер і територій впливу між різними злочинними угрупованнями, зрощуванням організованої злочинності з представниками державного апарату, перерозподілом власності і т. п. Окреслені зміни провокують розвиток та ускладнення корупційних взаємозв'язків на всіх рівнях суспільства, відбувається зростання активного впливу корупційної злочинності на динаміку розвитку криміногенних процесів, її масове проникнення в органи влади всіх рівнів. Корупція стає невід'ємним соціальним фактором суспільного життя, перетворюється на одну з основних загроз українській державності, набувши домінуючого впливу на формування кримінального середовища.

Повсюдні зміни соціально-економічного розвитку країни, способу життя суспільства актуалізували потребу в новому законодавстві, нормативно-правових актах, які б враховували наявні перетворення. Одним із таких актів став Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III, норми якого також об'єднали в собі весь накопичений досвід розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні злочини.

Здійснюється криміналізація нових форм корупційних діянь; розширення й конкретизація ознак складів корупційних злочинів; розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за корупційні прояви в суспільстві залежно від розміру шкоди, спричиненої охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства та держави; диференціація кримінальної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права та публічного права; вдосконалюється термінологічний апарат та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Borovyk, A. V. (2020). Genesis of criminal liability and the prevention of corruption crimes in Ukraine. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 06, 124–130. doi: [10.15421/3919109](https://doi.org/10.15421/3919109)
2. Bryl', R. (2020, December 09). *Summa korrupcionnyh ubytkov Ukrainy vyrosla v 2020 godu v vosem' raz – genprokuror* [The amount of corruption losses in Ukraine increased eightfold in 2020 - Prosecutor General]. Retrieved from <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/summa-korrupsionnyh-ubytkov-ukrainy-vyrosla-v-2020-godu-v-vosem-raz-genprokuror> (in Russian) [Брыль, Р. (2020, Декабрь 09). *Сумма коррупционных убытков Украины выросла в 2020 году в восемь раз – генпрокурор*. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/summa-korrupsionnyh-ubytkov-ukrainy-vyrosla-v-2020-godu-v-vosem-raz-genprokuror>].
3. Dekret o bor'be so vzjatochnichestvom [Anti-Bribery Decree] (USSR), 16.08.1921. Retrieved May 1, 2021, from <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/14746-8-maya-dekret-o-vzyatochnichestve#mode/inspect/page/2/zoom/4> (in Russian) [Декрет о борьбе со взяточничеством (СССР), 16.08.1921. URL: <http://istmat.info/node/46535>].
4. Dekret o vzjatochnichestve [Bribery decree] (USSR), 08.05.1918. Retrieved May 1, 2021, from <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/14746-8-maya-dekret-o-vzyatochnichestve#mode/inspect/page/2/zoom/4> (in Russian) [Декрет о взяточничестве (СССР), 08.05.1918. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/14746-8-maya-dekret-o-vzyatochnichestve#mode/inspect/page/2/zoom/4>].
5. Gabrelyan, A. (2020). Object of offensive provided by Art. 181-1 the code of Ukraine about administrative offences «consuming prostitution». *ScienceRise: Juridical Science*, 3(13), 27–33. doi: [10.15587/2523-4153.2020.213796](https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.213796)

6. Habrelian, A. (2007). Protypravna povedinka nepovnitnikh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Protypravna povedinka nepovnitnikh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia]. *Aktual'nye problemy kriminologii i kriminal'noj psihologii* (s. 129–133). Odesa: Fenyks (in Ukrainian) [Габрелян, А. (2007). Протиправна поведінка неповнітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (с. 129–133). Одесса: Феникс].
7. Kryminalnyi kodeks USRR 1927 (USRR). Retrieved from https://leksika.com.ua/13610703/legal/kriminalniy_kodeks_usrr_1927 (in Ukrainian) [Кримінальний кодекс УСРР 1927 (УСРР). URL: https://leksika.com.ua/13610703/legal/kriminalniy_kodeks_usrr_1927].
8. Mizerij, A. (2000). *Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty bor'by s korrupciej v organah vlasti* [Criminal law and criminological aspects of the fight against corruption in government] (Doctoral dissertation). Moscow (in Russian) [Мизерий, А. (2000). *Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы с коррупцией в органах власти* (Кандидатская диссертация). Москва].
9. Moroz, S., & Gabreljan, A. (2016). *Aktual'nye problemy formirovaniya instituta chastnyh ispolnitelej v Ukraine* [Actual problems of the formation of the institution of private performers in Ukraine]. *Path of Science*, 7, 11–19 (in Russian) [Мороз, С., & Габрелян, А. (2016). Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*, 7, 11–19].
10. Ob usilenii bor'by s vzjatochnicestvom i razvorovyvaniem narodnogo dobra [On strengthening the fight against bribery and theft of people's property] (USSR), 29.03.1962. Retrieved from <http://inpushkino.ru/novosti/obshchestvo/istoriya-v-dokumentah-ob-usilenii-borby-za-vzyatochnicestvo-i-razvorovyvanie-narodnogo-dobra> (in Russian) [Об усилении борьбы с взяточничеством и разворыванием народного добра (СССР), 29.03.1962. URL: <http://inpushkino.ru/novosti/obshchestvo/istoriya-v-dokumentah-ob-usilenii-borby-za-vzyatochnicestvo-i-razvorovyvanie-narodnogo-dobra>].
11. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] (Ukraine), 14.10.2014, No 1698-VII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (in Ukrainian) [Про Національне антикорупційне бюро України (Україна), 14.10.2014, № 1698-VII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>].
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Liability for Corruption Offenses] (Ukraine), 11.06.2009, No 1508-VI. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17#Text> (in Ukrainian) [Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення (Україна), 11.06.2009, № 1508-VI. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17#Text>].
13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia diialnosti Natsionalnogo antykoruptsiinoho biuro Ukrainy ta Natsionalnogo ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Ensuring the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption] (Ukraine), 12.02.2015, No 198-VIII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (in Ukrainian) [Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції (Україна), 12.02.2015, № 198-VIII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text>].
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen (Ukraine),

- 22.11.2018, No 2617-VIII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (in Ukrainian)
[Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень (Україна), 22.11.2018, № 2617-VIII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>].
15. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainskoi RSR [On Amendments and Addenda to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR] (SPSR), 10.09.1962. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461%D0%B0-06#Text> (in Ukrainian)
[Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР (СРСР), 10.09.1962. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461%D0%B0-06#Text>].
16. Sopilko, I., & Armash, N. (2018). *Koruptsiia v Ukraini yak spadshchyna radianskoho derzhavnoho upravlinnia. Yurydychnyi visnyk* [Corruption in Ukraine as a Legacy of Soviet Public Administration]. *Povitriane i kosmichne pravo*, 2, 89–94 (in Ukrainian)
[Сопілко, І., & Армаш, Н. (2018). Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 2, 89–94].

Land as an Object of Land Relations: Constitutional and Legal Aspect

Andrii Pravdiuk ¹

¹ *Vinnitsia National Agrarian University*

3 Sonyachna Street, Vinnitsia, 21000, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.71-1](https://doi.org/10.22178/pos.71-1)

LCC Subject Category: [K3154-3370](#)

Received 04.05.2021

Accepted 27.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

a.pravd4449@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. The article examines constitutional and legal problems of the study of the object composition of land relations. Analysis of scientific views in the national legal doctrine on interpreting the meaning of the term “land” is carried out. It is concluded that the basic principles of land relations are declared in the Constitution of Ukraine, and their analysis enables us to argue that a land is a unique object of legal relations. In the Constitution of Ukraine, the term “land” is used in several meanings, namely as the object of property rights of the Ukrainian people; the object of property rights of citizens, legal entities and the state; the object of the law of the territorial community; the object of special protection by the state. Thus, land relations have a particular subject and object composition. The specific features of the land as an object of legal relations declared in the Constitution of Ukraine determine the content of land relations.

Keywords: Constitution of Ukraine; land; constitutional norms; land relations; subject of legal relations.

INTRODUCTION

The constitutional regulation of land relations, which considers the land as a particular object, needs a comprehensive study, especially at the present stage of land reform. The norms enshrined in the Constitution of Ukraine, which regulate land relations, are not displayed correctly inland, civil and economic legislation. Without observance of the relevant constitutional principles and the rule of law in land relations, it is not possible to successfully carry out land reform, introduce a land market, and effectively fight corruption in the field of land relations. Since the main elements of the constitutional right of land ownership are the subjects and a particular object of land relations, i. e. land, the study of its constitutional and legal essence is an urgent problem of the modern science of constitutional law.

Many scientists have studied land as an object of legal regulation, in particular V. I. Andreitsev, H. I. Baliuk, O. H. Bondar, O. A. Vivcharenko, A. P. Hetman, M. S. Dolynska, T. O. Kovalenko, I. O. Kovaliv, T. H. Kovalchuk, I. O. Kostyashkin, P. F.

Kulynych, V. I. Lebid, I. V. Ozymok, A. M. Miroshnychenko, V. L. Muntian, V. V. Nosik, O. M. Pashchenko, V. D. Sydor, Y. M. Shevchenko, M. V. Shulha, V. I. Fedorovich and many others. In conditions of land reform, the interest in this issue is only growing. Since the constitutional and legal regulation of land relations is fundamental, studying the land as an object of land relations in the constitutional and legal aspect is extremely important.

RESULTS AND DISCUSSION

The Constitution of Ukraine as the Basic Law plays a paramount role in the regulation of land relations. The Constitution is a legal basis for the formation, development and improvement of land legislation, and the constitutional principles are fundamental, primary for the formation and development of land law. Constitutional norms are the basis for the formation of legal institutions of land law. They outline the range of social relations that are part of the subject of legal regulation of land law, consolidate and regulate the foundations of these relations [23, p. 249].

The concept of “land”, depending on the context, is used in many senses: (1) as a planet, (2) as a land, (3) as soil, i. e., the upper layer of the earth’s surface suitable for plant life, (4) as an economical category, i.e. a common means of work and the primary means of production in agriculture, (5) as an area with land plots owned by someone, an area with a legal regime, etc. There may also be different approaches to filling the concept of “land” with specific meaning [13, p. 16].

As an object of land relations, the land is the most critical component of the natural environment, which is part of the earth’s crust, which is a spatial basis of the landscape above the subsoil and is used as a means of production in agriculture and forestry to locate various objects [15, p. 161].

Legislative consolidation of land as an object of land relations requires clarification of the conceptual foundations of land law, which are presented in the legal structure of the Constitution of Ukraine.

Article 13 of the Constitution of Ukraine defines the constitutional and legal regime of land, subsoil, water resources, atmospheric air, flora and fauna, nature reserve fund and other natural resources within the territory of Ukraine, as well as natural resources of its continental shelf and exclusive (marine) economic zones, clarifies the social function of property on their use, establishes guarantees of protection by the state of all subjects of the property right and economic activity that are equal before the law.

Provisions of Article 14 of the Constitution of Ukraine specify basic land use principles, declaring that land is the central national wealth under the state’s special protection. The state guarantees the right of ownership. It is an absolute right being under the special protection of the state. Land ownership is acquired and exercised by citizens, legal entities and the state exclusively by the law [6].

Considering the extreme importance of land in all spheres of life of Ukraine and its people, the Constitution separates land from another real estate. It introduces the principle of its exceptional protection by the state. This protection aims to preserve land fertility, increase its productivity, use land resources according to their natural purpose, prevent land contamination with harmful elements to human and animal health, etc. However, this does not mean the exclusion of land from the system of economic relations. It is only a

question of the legislative introduction of some restrictions of freedom of its use. The Constitution guarantees the right to own land, which can exist both as a right of private property and a right to state and communal property. This right is acquired by the relevant entities exclusively by law. The same guarantees provide the constitutionally possible forms of land ownership as the owner of any other objects.

Article 14 of the Constitution of Ukraine develops introductory provisions enshrined in Article 13 of the Basic Law. It determines the structure of land legislation and establishes basic principles of regulation of land relations in current conditions and the future. It also defines the legal regime of one of the most important natural resources, i. e. land, which is recognized as the primary national wealth under the special protection of the state. These provisions create a fundamentally new constitutional basis in Ukraine for both sectoral (land and civil) legislation and economic activity [18, p. 130].

According to Sydor V. [22, p. 231], the legislator states a priority role of land, considering its functions in human life and the increase of national heritage. Thus, the land is a kind of object of the material world, but unique in its origin, which requires a special regime of protection in the process of use and reproduction by the state because it is the material and spatial basis of the state and territorial organization, its independence, sovereignty, territorial integrity and national security.

As an object of legal regulation, land has the following features: it is not a product of human labour; it has its unique properties as the most critical component of the natural environment; it is a rather complex economic object, which has a large number of different properties, and therefore falls within the scope of regulation of various branches of law. The main factors of influence derived from the features of the land, which determine the nature of land relations, include [19, p. 133]:

- 1) spatial limitations of land, which necessitates its delimitation;
- 2) presence of socio-economic forms of land tenure and land use;
- 3) constancy of the land location;
- 4) land heterogeneity, which determines the rent and price of land.

The peculiarities of land as an object of legal regulation are explained by the diversity of functions it performs, its essential role in human life and economic activity. The scientific literature, in particular, indicates the environmental, political, economic and social functions of the land. In addition, some other functions, including aesthetic (cultural), the function of the object of waste disposal, the object of environmental emergencies, settlement, communication and others functions, are identified [12, p. 27].

From the perspective of the law theory, the main elements in all legal relations are the object, subject, content (subjective rights and responsibilities), which constitute the structure of social relations governed by law rules. In this case, the objects of legal relations are phenomena (objects) of the material and spiritual world, which are recognized as such in the manner prescribed by law and aimed at personal rights and responsibilities. In jurisprudence, the object category is not directly related to the subject, like philosophy. Still, it is understood in another, particular (legal) aspect so that the objects are considered only part of legal relations. According to Nosik V. [15, p. 182], taking into account these general theoretical approaches to the analysis of the composition of legal relations, it should be noted that implementation of the constitutional principles of land ownership will largely depend on how the current legislation of Ukraine will define the concept of land as an object in the structure of land and property relations.

It should be noted that the problem of the concept, content, classification and analysis of the object of land relations is essential because only the presence of the object of law necessitates the emergence and implementation of the legal relations. After all, it is well known that the absence of the object of law deprives any legal relationship of any sense of existence.

Land relations have a particular subject and object composition. According to Article 2 of the Land Code, land relations are public relations concerning the possession, use and disposal of land. The subjects of land relations are citizens, legal entities, local governments and public authorities. Objects of land relations are lands within the territory of Ukraine, land plots and rights to them, including land shares [4].

As social relations, they have such standard features as the order, ongoing nature, particular social roles of participants concerning the land. The

features of land relations as legal relations are based on the fact that their emergence, change or termination are based on the rules governing relations concerning land and the fact that the state ensures implementation of these rules. The general content of social roles in land legal relations is manifested in the presence of the participants in these legal relations of the relevant rights and responsibilities aimed at ensuring the interests related to land use. Thus, in the most general form, land legal relations can be considered the relations that arise, change, and terminate due to the settlement of socially significant, protected interests concerning land use to meet society's basic needs. Referring to the main points that outline the range of land relations that can be subject to regulation, the fact that it is, firstly, social relations, secondly, volitional relations, and thirdly, their object is the land [19, p. 121].

There seem to be quite interesting the arguments of Sydor V. [23, p. 231], who notes that land as an object of social relations, even when human labour is applied to it and funds are invested, continues to be an object of nature. This is one of the main features of the land, which is the object of social relations and land relations. Land as a natural object is characterized by irreplaceability for humans, limited territory (size), locality by the placement and real estate. Its natural origin determines land limitations. It can neither be reduced nor increased. People are forced to use the objectively given territory that has been determined by nature. As the scientist notes, "this is especially true of its best part – the fertile layer, the size of which can be reduced due to careless land management, which often happens in real life. Localization of land plots by their placement is also determined by natural origin. Each particular land plot is located in a strictly defined geographical place and cannot be transferred by human forces to another place. It may change its owners, users, tenants, but not its place. According to the rules of land management, to determine the right of ownership or use for a particular entity to whom the land plot has been granted".

As an object of land relations, land has its specifics determined by such parameters as the geographical location of the area and a set of its natural characteristics, which determine the nature of land use; structure, qualitative composition and current condition of lands; the current size of land use by different categories of agricultural producers, etc. Thus, the established natural het-

erogeneity of land creates a corresponding differentiation of the legal regime depending on the categories, zones, and other land features.

The land is the primary basis for the state existence, so specific features of land relations provide for the mandatory participation of the state in the process of their regulation. After all, recognition of land as a particular object of legal relations imposes on landowners and land users certain obligations in exercising their rights as participants of land relations and certain restrictions in the interests of society or particular social groups. "Establishment of appropriate restrictions on the behaviour of the subjects of land relations is performed through the state intervention in these legal relations. Disclosing an optimal degree of state (public) influence on the behaviour of subjects of land relations to harmonize the interests of individuals, social groups, society is a central problem of administrative and legal regulation of land relations, which is solved by the state through a system of measures aimed to create legal and economic preconditions for the sustainable functioning of all forms of ownership in the issues of land ownership and use" [19, p. 137–138].

Some researchers emphasize that land as an object of law and land relations must be studied considering its purpose, forms of ownership, methods of use, i.e. "taking into account the legal status of land, land plots and their parts". Land as a single state land fund or land of corresponding categories is an object of state sovereignty, the territory of the state or an administrative-territorial unit to which protection and regulatory norms are applied. The concept of land can be considered as an integrated object consisting of a large number of natural components: it is "part of the earth's crust and natural landscape, surface area and topography of the globe, territorial space and territory of the state, certain area and place of residence, soil layer, means of economic use, spatial basis, natural object and part of the environment" [3, p. 22–23].

According to Articles 13, 14, 41, 142 of the Constitution of Ukraine, the term "land" is used in several meaning, namely as the object of property rights of the Ukrainian people; the object of property rights of citizens, legal entities and the state; object of the law of the territorial community; the object of special protection by the state (national wealth).

Thus, land as an object of property of the Ukrainian people is located above the subsoil, territorially limited by the borders of Ukraine, integral, immovable surface soil and occupied by natural resources layer, which is the basis of the landscape and spatial basis for a balanced distribution of settlements, human activities, and nature reserve fund taking into account economic, social, ecological and other interests of society, which belongs to the Ukrainian people on the right of ownership and is subject to special protection by the state as the primary national wealth [16, p. 15].

Scientific and theoretical analysis of the norms enshrined in the Constitution of Ukraine shows that Article 13 establishes a legal model for the exercise of ownership of land and other natural resources of the Ukrainian people, the essence of which is based on the fact that these environmental objects within the territory of Ukraine, its continental shelf and the exclusive marine (economic) zone are objects of property rights of the Ukrainian people, which is an independent subject of ownership of these objects.

The Ukrainian people may directly exercise the powers of possession, use and disposal of land and other natural resources in the forms and limits specified by the state's Basic Law. In addition, the right of ownership may be exercised on their behalf by authorized state and local governments. The originality of the legal ideas enshrined in the Constitution of Ukraine on the exercise of ownership of natural resources of the Ukrainian people is based on the modern scientific perception of environmental objects in a systemic relationship of land – man – society – nature. Moreover, the Constitution of Ukraine legally objectifies the natural right to natural resources into the legal right of ownership of the Ukrainian people. It obliges the state to protect land and other natural resources as a national treasure [7].

The land and other natural resources subjects are the Ukrainian people and public authorities, and local governments. According to the preamble of the Constitution of Ukraine, the Ukrainian people are citizens of Ukraine of all nationalities and an independent subject of ownership that own, use and dispose of land and other natural resources within the territory of Ukraine, as well as natural resources of the continental shelf and the exclusive (marine) economic zone.

The right of Ukrainian people's land ownership is:

- a) absolute, unchangeable, permanent, determining for the establishment of the legal regime of other natural resources;
- b) may not be limited by any laws of Ukraine;
- c) provides for the receipt of absolute and relative value added (capital), which must be assigned through social forms of distribution in compliance with the proportions of the progressive development of society;
- d) exercises the exclusive right to dispose of land by changing the territory of Ukraine, alienation, exchange of its shares with other subjects of international law, does not allow disposition of military bases of foreign states on the territory of Ukraine.

On behalf of the Ukrainian people, landowners' rights to land are exercised exclusively by the state and local self-government bodies within the powers defined by the Constitution of Ukraine while maintaining the permanence and immutability of the right of ownership of the land of the Ukrainian people within the territory of Ukraine and impossibility of the exercise of this right by other entities without constitutional changes that are not provided by the Basic Law subjects [7].

Nosik V. [15, p. 276] expresses the opinion that land as an object of property rights of the Ukrainian people is connected with the fact that the sovereignty of Ukraine extends to its entire territory, and people are the bearer of sovereignty and the only source of power. Consolidating the supremacy of the people throughout the territory, which is occupied by Ukraine and limited to borders with other countries, the Constitution of Ukraine reflects the attitude (right) of the Ukrainian people to land as a state, as an object of nature, and not as specific areas demarcated on the land of the state for a particular use. The Constitution defines spatial boundaries of the sovereignty of the Ukrainian people, enshrines the right of the supremacy of the people to land as an expression of political domination over a specific part of the globe.

Shevchenko Y. [24, p. 275-276] considers that "the existence of Ukraine as a sovereign, unitary, independent, democratic, social and legal state can be considered as one of the main guarantees that give the Ukrainian people the opportunity to freely and independently own, use and dispose of

the land within the state territory, ensure the use of land and other natural resources in the national interests of Ukraine, use all legal and institutional methods and means of protection of land ownership provided by the Constitution of Ukraine and international legal acts from any encroachments and territorial claims by other states".

According to Percheklii I. [20, p.77], the Constitution of Ukraine "considers natural resources in general as the national wealth of Ukraine, i.e. such a set of resources that performs various functions in the economy, public life, which determines the support and preservation of the people in this area". At the same time, land resources are separated from the corresponding complex of national wealth. The land is given a primary role in its structure due to the diversity of functions performed by land resources. After all, the land is considered in the Constitution of Ukraine from the standpoint of its social purpose, as a primary natural resource and place of life, as well as the basis of society, as an object necessary to meet not only material but other human needs as well, and without which man's existence is impossible. At the same time, the attribution of land to the main national wealth automatically removes the obligation to apply any legal analogies created by the legislator or jurisprudence, allows us to move away from the notion of balancing public and private interests, which have developed on a fundamentally different industry material from the standpoint of differences between the legal regime of land and the regime of other objects of public importance.

Having analyzed relevant constitutional norms, we can conclude that the right of ownership of land as an object of property of the Ukrainian people is guaranteed by Parts 2 and 4 of Article 13 (the right of every citizen to use natural objects (including land), equality of all objects of legal property rights); Article 21 (all human beings are equal and free in their dignity and rights; human rights and freedoms are inalienable and inviolable); Article 22 (constitutional rights and freedoms of man and citizen are guaranteed and cannot be revoked; when adopting new laws or amending them, the content and scope of existing rights and freedoms may not be narrowed; Article 24 (citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law); Article 41 of the Constitution of Ukraine (everyone has the right to own, use and dispose of their property; use of property may not harm the

rights, freedoms and dignity of citizens, the interests of society, worsen the environmental situation and natural qualities of land).

The constitutional provision that land is the central national wealth, which is under the special protection of the state primarily and directly relates to land provided for agricultural production, agricultural, research and educational activities, location of relevant production infrastructure or intended for these purposes, i.e. agricultural land. These lands are used as the primary means of production in agriculture, and they are the basis of the economic development of the state and people's welfare in Ukraine. All this proves the unique natural properties of land, its extraordinary value for human existence, and society's functioning.

Drozd Y. distinguishes the following characteristic features of the land as the leading national wealth [2, p. 24–25]:

- a) priority in legal regulation among other objects of national wealth;
- b) subordination of the regimes of other objects of national wealth to the main object "land";
- c) conditionality of independent legal regulation of relations in which the land acts as an independent object or determines the features of other objects that are biologically related to it or located on it;
- d) ownership of land as the primary national wealth for the right of ownership of the Ukrainian people;
- e) existence of a special regime of land protection by the state legal means at the national and transnational levels.

Analysis of constitutional provisions gives grounds to argue that the right of ownership of land is declared in two forms:

- land and its natural resources as natural objects of ownership of the Ukrainian people, the leading national wealth, which is under the special protection of the state and is the primary natural resource of the Ukrainian people (all citizens);
- land plots (borders) as objects of civil rights, which are owned by citizens, legal entities or the state and are the subject of civil transactions (purchase, sale, lease, pledge, etc.).

As noted by Bondar O. [1, p. 17], "according to the understanding of the dual structure of the right of public (state and communal) ownership of

land "that is based on the constitutional principle of ownership of the land of the Ukrainian within the territory of Ukraine, it is appropriate to consider the power of management in the field of land use and protection as a necessary element of property rights of the state, territorial communities in land relations. This authority is inherent only in these subjects of land ownership, and it is largely regulated by land legislation" and.... "any attempts to exhaustively differentiate objects of public ownership of land from others objects of land ownership will lead to a revision of the Constitution of Ukraine.

Today, the conditional delimitation of these objects can be traced in the plane of implementation of state and local government functions in the field of land relations". The scientist believes that the only criterion for the conditional delimitation of land ownership of the Ukrainian people and the state territorial communities is state bodies and local governments [1, p. 11–12].

This approach should be considered in the delimitation of land ownership of the Ukrainian people and all other subjects of property rights. In particular, the right of the people to own land is absolute in determining the forms of use of such property or disposal of land until the change of the state border. Instead, a particular landowner (in the process of the initial distribution of land by public authorities and local governments authorized to represent the Ukrainian people) receives a limited right without absolute freedom to use and dispose of land, as the limits of such freedom are predetermined by land legislation, in particular a moratorium on land expropriation. In addition, it is indisputable that private ownership of land can be alienated in the public interest against the will of such owner, while ownership of land within the state border can be changed only by the owner's decision, i.e. the Ukrainian people.

Attempts to revise constitutional norms from the right of land ownership of the Ukrainian people to the exclusivity of state ownership of all lands within the state border (with the exception established) is an obvious substitution of concepts based on the doctrine of the Soviet legal thought concerning the identification of the state and national land ownership. According to Kostyashkin I. [9, p. 209], the people's property rights are primary, and other subjects' rights are derivative. Thus, for example, suppose the people do not allow private ownership of land because of the na-

tional, cultural or other features or traditions. In that case, the latter may be transferred to appropriate forms of land use, but this is determined by the primary owner, i. e., the people. Instead, democratic state formations must guarantee the people's interests, and the state is obliged to the people.

Ozimok I. distinguishes the following forms of an object of land relations:

- 1) land as the property of the Ukrainian people;
- 2) land as state property;
- 3) land as communal property;
- 4) land as private property.

Land as an object of the constitutional right of ownership of the land of the Ukrainian people is "a part of the globe with its inherent geographical location, an element of nature that covers an integrally fixed surface layer of the earth's crust, which serves as the spatial basis and territorial basis of Ukraine". Therefore, the object of the constitutional right of state ownership of land is all lands (land plots) of Ukraine referred to as state property by law that is not communal and private ownership.

The object of the constitutional right of communal ownership of land is all lands (land plots) within the settlements, except for lands of private and state ownership and land plots outside them. The objects of communal property are located. The object of the constitutional right of private ownership of land is land plots with established boundaries and a specific location, the ownership of which is acquired and sold by individuals and legal entities in the manner prescribed by law [17, p. 153–154].

Based on a systematic interpretation of constitutional norms, Karakhanian K. and Olkina O. argue that land is the object of constitutional regulation because it is the basis of the territory of the state, and therefore its integral element, on the one hand, and on the other hand, it is the basis for meeting basic needs of citizens of Ukraine. Because land as a natural resource and the primary means of production creates the basis for human life, it is defined by the Basic Law as the national wealth that requires special legal protection by the state and is fixed as a whole within the territory of Ukraine owned by people. In addition, the Constitution of Ukraine establishes a regime of dual ownership of land in Ukraine: both the Ukrainian people and other legal entities (state, territorial communities, individuals and legal entities), which creates some uncertainty in the implementation of land ownership by the latter [5, p. 39-40].

CONCLUSIONS

In the Constitution of Ukraine, the term "land" is used in several senses, namely as the object of property rights of the Ukrainian people; the object of property rights of citizens, legal entities and the state; the object of the law of the territorial community; the object of special protection by the state (national wealth). Specific features of the land as the object of legal relations determine the content of land relations and the scope of rights and obligations of the subjects of these legal relations. Thus, basic principles of land relations are declared in the Constitution of Ukraine and have analyzed. It can be argued that a land is a unique object of legal relations, a part of the globe and an element of nature that covers the surface layer of the earth's crust.

REFERENCES

1. Bondar, O. (2005). *Zemlia yak ob'iekt prava vlasnosti za zemelnym zakonodavstvom Ukrainy* [The land as an object of the right of ownership according to the land legislation of Ukraine] (Doctoral thesis), Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv (in Ukrainian)
[Бондар, О. (2005). *Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України* (Автореферат кандидатської дисертації), Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ].
2. Drozd, O. (2009). *Zemlia yak ob'iekt zemelnykh vidnosyn* [Land as an object of land relations]. *Advokat*, 1, 23–26 (in Ukrainian)
[Дрозд, О. (2009). *Земля як об'єкт земельних відносин*. *Адвокат*, 1, 23–26].
3. Karakash, I., & Kharytonova, T. (Eds). (2017). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine] (2nd ed.). Odesa: Yurydychna literatura (in Ukrainian)

- [Каракаш, І., & Харитоновна, Т. (Ред.). (2017). *Земельне право України* (2-ге вид.). Одеса: Юридична література].
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (Ukraine), 25.10.2001, No 2768-III. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (in Ukrainian)
[Земельний кодекс України (Україна), 25.10.2001, № 2768-III. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>].
 5. Karakhanian, K., & Olkina, O. (2019). Constitutional foundations for the acquisition and implementation of ownership on a certain type of lands in Ukraine: legal conflicts and ways of overcome. *Problems of Legality*, 147, 37–45. doi: 10.21564/2414-990x.147.182495
 6. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996 р. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
 7. Konstytutsiia Ukrainy. (2021). *Stattia 13 Konstytutsii Ukrainy* [Article 13 of the Constitution of Ukraine]. Retrieved May 1, 2021, from <https://konstitutsiya.com.ua/st-13> (in Ukrainian)
[Конституція України. (2021). *Стаття 13 Конституції України*. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://konstitutsiya.com.ua/st-13>].
 8. Kostyashkin, I. (2017). *Okremi aspekty realizatsii prava vlasnosti na zemliu ukrainskoho narodu* [Separate Aspects of Realization of Land Ownership of the Ukrainian People]. *Universytetski naukovі zapysky*, 63, 204–214 (in Ukrainian)
[Костяшкін, І. (2017). Окремі аспекти реалізації права власності на землю українського народу. *Університетські наукові записки*, 63, 204–214].
 9. Kostyashkin, I. (2012). *Sotsialna funktsiia prava vlasnosti yak umova staloho vykorystannia zemel* [Social function of land ownership in Ukraine: concepts and essential features]. *Pravo Ukrainy*, 6, 181–188 (in Ukrainian)
[Костяшкін, І. (2012). Соціальна функція права власності як умова сталого використання земель. *Право України*, 6, 181–188].
 10. Kulynych, P. (2001). *Konstytutsiini aspekty prava vlasnosti na zemli silskohospodarskoho pryznachennia* [Constitutional aspects of ownership of agricultural land]. In V. Semchyk (Ed.), *Problemy prava vlasnosti ta hospodariuvannia u silskomu hospo-darstvi* (p. 66–69). Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho (in Ukrainian)
[Кулинич, П. (2001). Конституційні аспекти права власності на землі сільськогосподарського призначення. В В. Семчик (Ред.), *Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві* (с. 66–69). Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького].
 11. Kulynych, P. (2011). *Okhorona zemli yak osnovnoho natsionalnoho bahatstva: konstytutsiinyi aspekt* [protection of land as the main national wealth: the constitutional aspect]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 236–240 (in Ukrainian)
[Кулинич, П. (2011). Охорона землі як основного національного багатства: конституційний аспект. *Часопис Київського університету права*, 1, 236–240].
 12. Myronenko, I. (2012). *Zmist ta mezhi zdiisnennia prava pryvatnoi vlasnosti na zemliu v Ukraini* [Content and limits of exercising the right of private ownership of land in Ukraine]. Ivano-Frankivsk: Vydavets Suprun V. P. (in Ukrainian)
[Мироненко, І. (2012). *Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні*. Івано-Франківськ: Видавець Супрун В. П.].
 13. Miroshnychenko, A. (2011). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine] (2nd ed.). Kyiv: Pravova yednist (in Ukrainian)
[Мірошніченко, А. (2011). *Земельне право України* (2-ге вид.). Київ: Правова єдність].

14. Myroshnychenko, A. (2016). *Kolizii v pravovomu rehuliuванні zemelnykh vidnosyn v Ukraini* [Conflicts in the legal regulation of land relations in Ukraine]. Kyiv: Pravova yednist (in Ukrainian)
[Мірошниченко, А. (2016). *Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні*. Київ: Правова єдність].
15. Nosik, V. (2006). *Pravo vlasnosti na zemliu ukrainskoho narodu* [Land ownership of the Ukrainian people]. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukrainian)
[Носік, В. (2006). *Право власності на землю українського народу*. Київ: Юрінком Інтер].
16. Nosik, V. (2007). *Problemy zdiisnennia prava vlasnosti na zemliu ukrainskoho narodu* [Issues of exercising the right of land ownership of Ukrainian people] (Doctoral thesis), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv (in Ukrainian)
[Носік, В. (2007). *Проблеми здійснення права власності на землю українського народу* (Автореферат докторської дисертації), Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ].
17. Ozimok, I. (2020). *Konstytutsiine pravo vlasnosti na zemliu v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh: porivnialno-pravove doslidzhennia* [Constitutional right to land ownership in Ukraine and foreign countries: comparative law research] (Doctoral dissertation), Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv (in Ukrainian)
[Озімок, І. (2020). *Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження* (Кандидатська дисертація), Національна академія внутрішніх справ. Київ].
18. Ozimok, I. (2019). *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання prava vlasnosti na zemliu v Ukraini* [Constitutional and Legal Regulations of Land Ownership Rights in Ukraine]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 2(14), 129–134 (in Ukrainian)
[Озімок, І. (2019). Конституційно-правове регулювання права власності на землю в Україні. *Історико-правовий часопис*, 2(14), 129–134].
19. Pakhomov, V. (2016). *Administrativno-pravove zabezpechennia kontrolno-nahliadovoi diialnosti u sferi zemelnykh vidnosyn* [Administrative and legal support of control and supervision activities in the field of land relations]. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet (in Ukrainian)
[Пахомов, В. (2016). *Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин*. Суми: Сумський державний університет].
20. Percheklii, I. (2015). *Pravo vlasnosti ukrainskoho narodu na pryrodni resursy: ekolooho-pravovi zasady* [The right of ownership of the Ukrainian people to natural resources: environmental and legal principles] (Doctoral dissertation), Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv (in Ukrainian)
[Перчеклій, І. (2015). *Право власності українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади* (Кандидатська дисертація), Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ].
21. Pro deiki pytannia praktyky rozghliadu sprav u sporakh, shcho vynykaiut iz zemelnykh vidnosyn [On some issues of the practice of consideration of cases in disputes arising from land relations] (Ukraine), 17.05.2011, No 6. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11#Text> (in Ukrainian)
[Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин (Україна), 17.05.2011, № 6. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11#Text>].
22. Sydor, V. (2011). *Zahalna kharakterystyka konstytutsiinykh osnov zemelnoho prava Ukrainy* [General characteristics of the constitutional foundations of land law of Ukraine]. *Yuryst Ukrainy*, 1(14), 45–50 (in Ukrainian)
[Сидор, В. (2011). Загальна характеристика конституційних основ земельного права України. *Юрист України*, 1(14), 45–50].

23. Sydor, V. (2011). *Klasyfikatsiia norm, shcho stanovliat konstytutsiini osnovy zemelnoho prava* [Classification of norms that constitute the constitutional basis of land law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 1*, 249–253 (in Ukrainian)
[Сидор, В. (2011). Класифікація норм, що становлять конституційні основи земельного права. *Часопис Київського університету права, 1*, 249–253].
24. Shevchenko, Ya. (2006). *Ukrainskyi narod yak sub'iekt prava vlasnosti na zemliu* [Ukrainian people as a subject of land ownership]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 3(46)*, 274–277 (in Ukrainian)
[Шевченко, Я. (2006). Український народ як суб'єкт права власності на землю. *Вісник Академії правових наук України, 3(46)*, 274–277].

Гарантії забезпечення рівності перед законом і судом в Україні

Guarantees of Ensuring Equality Before the Law and the Court in Ukraine

Валентин Сердюк¹, Валентин Любарський^{1,2}, Руслан Скриньковський²
Valentyn Serdiuk, Valentyn Liubarskyi, Ruslan Skrynkovskyi

¹ *Supreme Court*

8 Pylypa Orlyka Street, Kyiv, 01043, Ukraine

² *Lviv University of Business and Law*

99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.71-7](https://doi.org/10.22178/pos.71-7)

JEL Classification: K49

Received 29.05.2021

Accepted 26.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

Valentyn Liubarskyi

liubarskyi.val@gmail.com

© 2021 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті проведено теоретичний аналіз реалізації засади рівності перед законом і судом як основної засади судочинства. Досліджено сучасне розуміння принципу рівності перед законом і судом. Проаналізовано питання недоторканості громадян та різних посадових осіб, яким недоторканість надається для здійснення їх повноважень в аспекті рівності перед законом і судом.

Ключові слова: закон; рівність; недоторканість; конституційні гарантії; Верховний Суд; судова практика.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the implementation of the principle of equality before the law and the court as the main principle of justice. Next, the modern understanding of the principle of equality before the law and the court is studied. Finally, the inviolability of citizens and various officials to whom inviolability is granted for exercising their powers in terms of equality before the law and the court is analyzed.

Keywords: law; equality; inviolability; constitutional guarantees; Supreme Court; judicial practice.

ВСТУП

Відповідно до положень ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, що є основою рівності та в подальшому відображається в ст. 55 Основного Закону, яка визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1].

Однією із засад організації судової влади відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначається рівність перед законом і судом (стаття 9) [2]. Загалом права рівність полягає в тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівноправність громадян забезпечується в усіх

галузях економічного, політичного, соціального й культурного життя.

В контексті цього також встановлено, що сьогодні багато питань у цьому напрямі, враховуючи судову практику України, є не вирішеними, зокрема – питання, що стосуються гарантій забезпечення рівності перед законом і судом в Україні.

Метою статті є на основі теорії та практики дослідити питання, що стосуються гарантій забезпечення рівності перед законом і судом в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рівність громадян перед судом передбачає, що всі вони несуть відповідальність перед судами, які належать до єдиної судової системи, не мають при цьому ніяких переваг і не

зазнають ніяких обмежень. Наявність правил про підсудність цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних справ не суперечить цій zasadі, оскільки громадяни не дістають ніяких привілеїв (наприклад, у тих випадках, коли справу розглядав по першій інстанції Верховний Суд, а не місцевий суд).

Рівність перед законом необхідно розглядати, виходячи з двох складових цього поняття: «рівність» і «закон». Етимологічно слово «закон» означає межу, покладену свободі волі і дії [3, с. 588]. В юридичному розумінні під законом розуміється загальнообов'язкова постановка державної влади. Таким чином, закон – це нормативний акт, який встановлює, викладає, скасовує або змінює приписи – норми права. Виходячи з цього, можна говорити про рівність людей не перед різними нормативними актами (указами, постановами, рішеннями), а тільки перед законом.

Рівність усіх людей перед законом – це один із найважливіших принципів існування правової держави. Однак у демократичних країнах з метою захисту конституційно-правових цінностей допускається нерівність перед законом. Щодо України, то така нерівність виявляється в особливому порядку притягнення до відповідальності Президента України, народних депутатів України, суддів, прокурорів, посадових осіб Рахункової палати, кандидатів на виборні посади тощо. Вбачається, що ця нерівність перед законом (імунітет) являє собою привілей, покликаний забезпечити правову безпеку і незалежність цих посадових осіб.

Так, Президент України користується недоторканністю, що впливає з конституційного статусу як глави держави. До дострокового припинення повноважень у разі відставки, неможливості виконання своїх повноважень за станом здоров'я, усунення з поста в порядку імпічменту проти нього не можна порушити кримінальну справу, примусово доставити до суду як свідка. Недоторканність Президента України пов'язана з особливими гарантіями його повноважень протягом усього терміну перебування на посаді.

Відповідно до статті 110 Конституції України неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має встановлюватися на засіданні Верховної Ради України і підтверджуватися рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного

складу на підставі письмового подання Верховного Суду – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту вирішується за складною процедурою, передбаченою статтею 111 Конституції України, і приймається Верховною Радою України не менше як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину. Тобто, у разі закінчення процедури імпічменту глава держави, який вчинив злочин, повинен нести відповідальність згідно з нормами кримінального законодавства як звичайний громадянин.

Вирішуючи питання про недоторканність певних посадових осіб, необхідно виходити з того, що встановлення додаткових, порівняно з недоторканністю особи (стаття 29 Конституції України) гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб, має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків і захист від незаконного втручання в їх діяльність. Недоторканність посадових осіб, на думку Конституційного Суду України, є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторканністю. Вона встановлюється для всіх осіб і відповідає принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (стаття 24 Конституції України).

Якщо права і свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод (у тому числі додаткові гарантії недоторканності особи) визначаються виключно законами України (пункт 1 частини 1 статті 92 Конституції України), то гарантії вищого рівня, за логікою Конституційного Суду України, мають визначатися виключно Основним Законом, оскільки вони допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом.

Спеціальна недоторканність властива статусу судді. Вона доповнює загальногромадянську недоторканність, що передбачена низкою статей Конституції України, і поєднується з публічними функціями окремих осіб, зокрема

суддів. Суддівська недоторканність виокремлюється із принципу рівності всіх перед законом і судом. Це обумовлено тим, що суспільство і держава, пред'являючи до судді і його професійної діяльності високі вимоги, не лише мають право, але й зобов'язані забезпечити йому додаткові гарантії належного здійснення правосуддя. За конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 статті 126 Конституції України та частини 2 статті 13 Закону України "Про статус суддів" Конституційний Суд України у рішенні від 1 грудня 2004 р. акцентував увагу на тому, що недоторканність суддів – це не їхній особистий привілей. Це привілей публічно-правового характеру, що спрямований передусім на безперешкодне виконання суддею своїх професійних обов'язків із здійснення правосуддя [4].

Національне (українське) законодавство поряд із загальними конституційними гарантіями права кожної людини на особисту недоторканність надає суддям і додатковий імунітет, що обумовлено здійсненням ними публічних функцій, насамперед щодо захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

Зміст поняття недоторканності суддів розкривається в частині 3 статті 126 Конституції України, а також частині 1 статті 49 Закону України "Про судоустрій і статус суддів". Вони передбачають, що без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Отже, недоторканність суддів є складовою їх незалежності, а встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб, у тому числі і для суддів, має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків і захист від незаконного втручання у їхню діяльність.

Однак, якими б великими і ґрунтовними не були гарантії недоторканності, судді повинні мати можливість постановити рішення без побоювання, що до них можуть бути застосовані заходи впливу. Недоторканність суддів містить у собі своєрідний індемнітет. З іншого боку, якщо суддя в процесі вирішення

справи виражає антиправові переконання, а ще гірше – постановляє завідомо неправосудне рішення, то він безумовно повинен підлягати законному переслідуванню, але виключно за тієї умови, коли його дії (бездіяльність) містять ознаки кримінально караного діяння чи адміністративного правопорушення.

При вирішенні питання про надання згоди на притягнення судді або народного депутата України до кримінальної відповідальності відповідний орган перевіряє – чи не є висунуте обвинувачення спробою переслідування за його професійну діяльність. Вникати ж у суть обвинувачення, перевіряти його обґрунтованість, оцінювати допустимість, належність і достатність зібраних доказів він не вправі. Адже, це означатиме фактичне втручання в правосуддя з кримінальних чи адміністративних справ.

Простежується така закономірність: недоторканність поширюється тільки на представників законодавчої і судової складових влади, тоді як представники її виконавчої складової притягуються до усіх видів відповідальності на загальних підставах.

З цієї ситуації реальними можуть бути два виходи: 1) зрівняти в праві на недоторканність усіх представників законодавчої, виконавчої і судової складових влади. Зважаючи на те, що в системі поділу влади кожна її складова стежить за тим, щоб інша діяла в межах відведених їй повноважень, не виходячи за їхні рамки, то право позбавлення недоторканності носіїв однієї влади необхідно надати представникам іншої складової державної влади; 2) відмовитися на конституційному рівні від інституту недоторканності взагалі, тоді можна констатувати про відсутність такої проблеми.

Принцип рівності всіх перед судом вбачається як прояв морально-правової вимоги справедливості, що насамперед, означає рівність між людьми. Однак "люди не рівні від природи, тому можна говорити лише про рівність можливостей" [5].

Відповідно до статті 9 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі,

етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Сутність рівності перед судом полягає у вільному доступі громадян до правосуддя незалежно від їхнього соціального і майнового стану, а організацій – місця перебування, підпорядкованості і форм власності. Дія такої засади правосуддя, як рівність перед судом, поширюється на здійснення правосуддя не тільки у кримінальних, але й у цивільних, адміністративних та господарських справах у судах загальної та спеціалізованої юрисдикції, а також у Конституційному Суді України.

Розкриваючи поняття принципу рівності всіх перед судом, слід зазначити, що Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, у тому числі і Верховний Суд, під час вирішення справ застосовують закони до всіх громадян і організацій рівною мірою, не надаючи перевагу будь-кому за ознаками, зазначеними у статті 9 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. Рівність усіх перед судом реально характеризує демократичний характер правосуддя.

Суд має у рівній мірі бути доступним для всіх, не керуватися жодними сторонніми розуміннями і брати до уваги обставини, не передбачені законом, що стосуються особи, яка звертається за судовим захистом або відповідає перед судом за свої дії. Але на практиці принцип рівності перед судом загалом не забезпечений.

Вказуючи на однакове, рівнозначне застосування до кожного положень, закріплених у законодавстві, можна виділити ще одну проблему. Пряме застосування норм Конституції України зобов'язує суди місцевого й апеляційного рівнів звертатися до Верховного Суду із запитом щодо ініціювання в порядку статті 36 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” перевірки конституційності застосованого або такого, що підлягає застосуванню, закону чи іншого правового акту у конкретній справі. Однак рівність перед законом і судом у цьому випадку порушується, якщо один суд, вважаючи закон неконституційним, не застосовує його, захищаючи тим самим права осіб або організацій. Разом із тим, права інших осіб порушуються застосуванням того ж неконституційного закону іншим судом. Це свідчить про відсутність одна-

кової практики правозастосування в судах загальної юрисдикції.

Чинне законодавство України забезпечує процесуальну рівність сторін у судовому засіданні. Отже, правове положення будь-якого учасника цивільного, адміністративного, господарського, кримінального, конституційного процесів визначається лише його процесуальним статусом (позивач, відповідач, третя особа, обвинувачуваний, потерпілий, суб'єкт конституційного звернення тощо) і повинно суворо дотримуватися судом поза залежністю від фактичного становища учасника процесу. Так, при розгляді цивільних справ кожна сторона має отримати однакові процесуальні можливості. Це сприятиме дотриманню принципу повного паритету у їхньому процесуальному становищі.

Рівність громадян перед судом тісно пов'язана із змагальністю та рівноправністю сторін у процесі. Нормами чинного процесуального законодавства України встановлюються однакові правила судочинства у всіх судах загальної юрисдикції незалежно від того, хто притягується до відповідальності, визнаний потерпілим, пред'явив цивільний або адміністративний позов, є відповідачем тощо.

Реалізація положення про рівність перед судом припускає і єдність суду. Правосуддя у всіх справах здійснюється тільки судами, що входять до судової системи України. Реальне забезпечення рівності громадян перед судом гарантовано існуванням єдиної судової системи, усі ланки якої утворюються і діють на підставі однакових принципів і засад, забезпечуючи об'єктивний і компетентний розгляд і вирішення справ. Усі суди керуються однаковим матеріальним і процесуальним законодавством; рішення, що постановляються судами, мають однакову юридичну чинність на всій території країни. Суди у рівній, однаковій мірі повинні служити всім громадянам і організаціям. Тобто, в Україні не існує судів, створених з урахуванням інтересів будь-яких соціальних прошарків громадян і груп населення, виключаються переваги або дискримінація як мотиви в організації судової системи. Також надзвичайно важливим у цьому відношенні є конституційне положення, викладене у частині 5 статті 125 Конституції України, щодо заборони створення надзвичайних і особливих судів.

ВИСНОВКИ

Отже, теоретичний аналіз реалізації такої за-сади правосуддя як рівність перед законом і судом дозволяє зробити висновок про те, що її ефективне використання в Україні здійснюється ще не повною мірою. У даний час, враховуючи при цьому також інформацію у пра-цях [6; 7; 8; 9; 10], необхідно удосконалити процесуальне законодавство з метою ство-рення на рівні Верховного Суду умов щодо

забезпечення єдності судової практики та спромогтися реальної незалежності суддів. Але у той же час і підвищити їхню відпові-дальність за здійснення правосуддя. Сподіває-мося, що майбутній етап реформування судо-вої системи України допоможе суду стати со-вістю народу, відновити справедливість і ре-ально забезпечити рівність усіх перед зако-ном і судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996 р. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
2. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges] (Ukraine), 02.06.2016, No 1402-VIII. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (in Ukrainian)
[Про судоустрій і статус суддів (Україна), 02.06.2016, № 1402-VIII. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>].
3. Dal', V. (2000). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language] (Vol. 1). Moscow: Jeksmo-Press (in Russian)
[Даль, В. (2000). *Толковый словарь русского языка* (Т. 1). Москва: Эксмо-Пресс].
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy pro ofitsiine tлумачення polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 126 Konstytutsii Ukrainy ta chastyny druhoi statti 13 Zakonu Ukrainy "Pro status suddiv" (sprava pro nezalezhnist suddiv yak skladovu yikhnoho statusu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on official interpretation of the provisions of parts one, two of Article 126 of the Constitution of Ukraine and part two of Article 13 of the Law of Ukraine "On the Status of Judges" (case of independence of judges)] (Ukraine), 01.12.2004, No 19. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (in Ukrainian)
[Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) (Україна), 01.12.2004, № 19-рп/2004. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text>].
5. Komkova, G., & Selezneva, N. (2002). Ravenstvo pered zakonom i sudom – vazhnejshij konstitucionnyj princip pravovogo gosudarstva [Equality before the law and the court is the most important constitutional principle of the rule of law]. *Pravovaja politika i pravovaja zhizn'*, 2, 18–29 (in Russian)
[Комкова, Г., & Селезнева, Н. (2002). Равенство перед законом и судом – важнейший конституционный принцип правового государства. *Правовая политика и правовая жизнь*, 2, 18–29].
6. Serdiuk, V. (2008). *Verkhovnyi Sud Ukrainy: vytoky, suchasnist, perspektyvy* [The Supreme Court of Ukraine: origins, modernity, prospects]. Kyiv: Istyna (in Ukrainian)
[Сердюк, В. (2008). *Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи*. Київ: Істина].

7. Serdiuk, V. (2007). *Verkhovnyi sud Ukrainy v systemi rozpodilu funktsii vlady* [The Supreme Court of Ukraine in the system of distribution of power functions]. Kyiv: Istyna (in Ukrainian)
[Сердюк, В. (2007). *Верховний суд України в системі розподілу функцій влади*. Київ: Істина].
8. Romaniuk, Ya., & Beitsun, I. (2012). *Yednist sudovoi praktyky: teoretychni zasady zabezpechennia ta vdoskonalennia zakonodavchoho rehuliuвання* [Unity of judicial practice: theoretical principles of ensuring and improving legislative regulation]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 5, 37–42 (in Ukrainian)
[Романюк, Я., & Бейцун, І. (2012). Єдність судової практики: теоретичні засади забезпечення та вдосконалення законодавчого регулювання. *Вісник Верховного Суду України*, 5, 37–42].
9. Shylo, O., & Hlynska, N. (2020). *Rol Verkhovnoho Sudu v mekhanizmi zabezpechennia stalosti ta yednosti sudovoi praktyky: okremi aspekty* [The role of the Supreme Court in the mechanism of ensuring the sustainability and unity of judicial practice: some aspects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 27(3), 157–174 (in Ukrainian)
[Шило, О., & Глинська, Н. (2020). Роль Верховного Суду в механізмі забезпечення сталості та єдності судової практики: окремі аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*, 27(3), 157–174].
10. Pohoretskyi, M., Polovyi, O., & Yanovska, O. (2014). *Harantii suddivskoi nezalezhnosti pry prytiahnenni suddiv do yurydychnoi vidpovidalnosti* [Guarantees of judicial independence in bringing judges to justice]. Kyiv: Dakor (in Ukrainian)
[Погорецький, М., Польовий, О., & Яновська, О. (2014). *Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності*. Київ: Дакор].

Особливості розбудови професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури України

Features of Development of Professional Self-Government in the System of Prosecution, Judiciary and the Bar of Ukraine

Руслан Скриньковський¹, Мирослав Ковалів², Андрій Приведа³,
Мар'яна Хмиз^{1,4}, Святослав Князь⁵, Дмитро Павлов⁶

Ruslan Skrynkovskyu, Myroslav Kovaliv, Andriy Pryveda, Mariana Khmyz, Sviatoslav Kniaz, Dmytro Pavlov

¹ *Lviv University of Business and Law*

99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

² *Lviv State University of Internal Affairs*

26 Horodotska Street, Lviv, 79007, Ukraine

³ *Lviv Region Prosecutor's Office*

17–19 Taras Shevchenko Avenue, Lviv, 79005, Ukraine

⁴ *Ivan Franko National University of Lviv*

1 Universytetska Street, Lviv, 79000, Ukraine

⁵ *Lviv Polytechnic National University*

12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

⁶ *Institute of Department of State Guard of Ukraine Taras Shevchenko National University of Kyiv*

8 Petra Bolbochana Street, Kyiv, 01014, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.71-8

JEL Classification: K49

Received 29.05.2021

Accepted 26.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

Ruslan Skrynkovskyu

uan_lviv@ukr.net

© 2021 The Authors. This

article is licensed under a

Creative Commons

Attribution 4.0 License

Анотація. У статті на основі порівняльного аналізу галузевого законодавства України і практики його застосування досліджено особливості розбудови професійного самоврядування в системі органів прокуратури, органів судової влади та органів адвокатського самоврядування. Визначено, що прокурорське самоврядування являє собою колективне самостійне вирішення прокурорами питань, пов'язаних із діяльністю органів прокуратури. Встановлено, що систему органів адвокатського самоврядування в Україні формують: 1) З'їзд адвокатів України; 2) Рада адвокатів України; 3) Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; 4) Вища ревізійна комісія адвокатури; 5) Конференція адвокатів регіону; 6) Рада адвокатів регіону; 7) Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія; 8) Ревізійна комісія регіону. З'ясовано, що органами суддівського самоврядування в Україні є: 1) збори суддів, що являють собою зібрання суддів, що належать до відповідного суду, для того, щоб обговорити питання внутрішньої діяльності такого суду та ухвалити відповідні колективні рішення за результатами обговорення таких питань; 2) Рада суддів України (вищий орган суддівського самоврядування, при чому він функціонує як виконавчий орган з'їзду суддів України); 3) з'їзд суддів України (орган, що приймає рішення, які є обов'язковими до виконання усіма органами суддівського самоврядування та усіма судами в Україні). Зазначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення ролі судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини та дослідження вимог щодо несумісності посади судді, прокурора та адвоката з іншими видами діяльності в контексті порівняльного конституційно-правового аспекту.

Ключові слова: прокурорське самоврядування; адвокатське самоврядування; суддівське самоврядування; судова влада; адвокатура; прокуратура; правосуддя; судочинство.

Abstract. Based on a comparative analysis of the sectoral legislation of Ukraine and the practice of its application, the article studies the features of the development of professional self-government in the system of prosecutors, judicial authorities and the bar. It has been found out that prosecutorial self-government in Ukraine is conducted through the Council of Prosecutors of Ukraine (the highest body of prosecutorial self-government in the period between all-Ukrainian conferences of prosecutors) and the all-Ukrainian conference of prosecutors (the highest body of judicial self-government). It has been determined that prosecutorial self-government is a collective independent decision of prosecutors on issues related to the activities of prosecutorial bodies. It has been established that the system of bar self-government bodies in Ukraine is formed by: 1) the Congress of advocates of Ukraine; 2) the Bar Council of Ukraine; 3) the Supreme Qualification and Disciplinary Commission of Advocacy; 4) the Supreme Audit Commission of the Bar; 5) the Regional Conference of Advocates; 6) the Council of Advocates of the region; 7) the Qualification and Disciplinary Commission; 8) the Audit Commission of the region. It has been found that the bodies of judicial self-government in Ukraine are: 1) a meeting of judges, which is a gathering of judges belonging to the corresponding court aimed at discussing the internal activities of such a court and making appropriate collective decisions based on the discussion of such issues; 2) the Council of Judges of Ukraine (the highest body of judicial self-government, which also functions as the executive body of the Congress of Judges of Ukraine); 3) the Congress of Judges of Ukraine (the body that makes decisions that are binding on all bodies of judicial self-government and all courts in Ukraine). It is noted that the prospects for further research in this area are to determine the role of the judiciary in the constitutional and legal mechanism for the protection of human rights and freedoms and to study the requirements for incompatibility of a judge, prosecutor and lawyer with other activities in the context of comparative constitutional law.

Keywords: prosecutorial self-government; advocacy self-government; judicial self-government; judiciary; advocacy; prosecutor's office; justice; proceedings.

ВСТУП

Суттєвим поштовхом до реформування системи судових органів, зокрема органів прокуратури, органів адвокатського самоврядування та органів кримінальної юстиції стало прийняття Закону України «Про прокуратуру» [1]. Варто зауважити, що діяльність зазначених вище органів у комплексі впливає на рівень ефективності та продуктивності діяльності правової системи у сукупності. Таким чином, акцентуючи увагу на зазначеному, в основі тематики цього дослідження лежатиме виокремлення засад діяльності органів прокуратури, органів адвокатського самоврядування, органів суддівського самоврядування та органів кримінальної юстиції в контексті виокремлення напрямків їх перебудови, як основи реформування системи судових органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що значний внесок у вивчення, дослідження та розвиток професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури зробили такі вчені-

юристи і практики: Н. Бакаянова [2, 3], В. Долежан [3], О. Єшук [4], Н. Квасневська [5], С. Ківалов [3], С. Короєд [6], І. Кресіна [6], С. Марченкова [4], М. Маршуба [7], С. Прилуцький [6], Ю. Полянський [3], О. Свида [3], Д. Толпиго [8], О. Толпиго [8] та інші.

Так, С. Короєд, І. Кресіна і С. Прилуцький [6] у своєму дослідженні представляють Концепцію реформування судової влади України. В основі реформування судової влади України, на думку науковців, повинні лежати формування законодавчих і організаційних засад до затвердження в Україні ефективної, відповідальної і водночас незалежної судової влади, яка буде захищати права та законні інтереси громадян, а також матиме високий рівень довіри з боку суспільства. Окрім того, науковцями представлено такі завдання, яких потрібно досягти у ході реформування судової влади України, а саме [6]:

1) у контексті реформування дотримуватись ідей децентралізації і внутрішньої судової спеціалізації;

- 2) формування цілісної системи судів, до складу якої повинні входити не тільки Верховний Суд, але і місцеві, зокрема місцеві окружні суди;
- 3) удосконалення процесуального законодавства, акцентуючи увагу на засадах процесуальної активності суду;
- 4) удосконалення законодавства, яким передбачається притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних правопорушень;
- 5) удосконалення процедури організації і діяльності органів, які беруть безпосередню участь у процесах судочинства, окрім того, забезпечити вхід таких органів у загальну систему судових органів України;
- 6) реформування корпусу суддів;
- 7) реформування процедури участі народу у процесах здійснення правосуддя;
- 8) удосконалення процедури фінансування діяльності судових органів;
- 9) підвищення рівня незалежності суддів, забезпечення високого рівня професіоналізму та кваліфікованості у процесах здійснення ними правосуддя.

Науковець Н. Квасневська у праці [5] розглядає проблеми, що виникають у контексті реформування судової системи України. Так, на думку науковця, однією із ключових проблем, що лежить в основі реформування судової влади України є проблема низького рівня ефективності здійснення судочинства. До прикладу, занижена якість діяльності судових органів впливає на зниження рівня довіри громадян до правосуддя. Окрім цієї головної проблеми, науковець також наголошує на:

- а) ненормованій завантаженості суддів;
- б) затягуванні розгляду судових справ, пов'язаних із корупційними правопорушеннями;
- в) низькому рівні забезпечення незалежності суддів;
- г) неузгодженості та складності положень законодавства;
- д) проблематичності виконання рішень, ухвалених суддями;
- е) низькому рівні кадрового та фінансового забезпечення;
- є) високому рівню корупції.

Що стосується органів адвокатського самоврядування, то Н. Бакаянова [2] зауважує, що органи адвокатського самоврядування у відповідності до цивільно-правового статусу не є узгоджені із доктринами, які представлені

цивільним правом. З огляду на те, цивільно-правовий статус таких органів потребує удосконалення.

Своєю чергою, у науковій праці [3] зазначено, що розвиток органів адвокатського самоврядування повинен бути безпосередньо націлений на посилення інституційної незалежності Національної асоціації адвокатів України. Окрім того, потрібно першочергово:

- а) забезпечити рівновагу між повноваженнями органів адвокатського самоврядування та їх посадовими особами;
- б) удосконалити систему підзвітності усіх органів адвокатського самоврядування;
- в) підвищити рівень відповідальності посадових осіб органів адвокатського самоврядування;
- г) підвищити рівень морально-етичних і професійних вимог до претендентів на посаду адвоката;
- д) підвищити рівень кваліфікації адвокатів;

е) посилити контроль за адвокатською діяльністю з ціллю реагування на дисциплінарні правопорушення і недопущення їх виникнення у перспективі [3] (С. Ківалов, Ю. Полянський, В. Долежан, Н. Бакаянова М., О. Свида).

Щодо реформування органів прокуратури, то у праці [4] (О. Ёщук, С. Марченкова) зазначено про позитивні та негативні аспекти цього процесу. Відтак, позитивними аспектами реформування органів прокуратури повинно стати [4]:

- а) оновлення кадрів, посилення вимог до кандидатів, що претендують на прокурорські посади;
- б) підвищення рівня ефективності функціонування органів прокурорського самоврядування;
- в) закріплення законодавчими положеннями того, що прокурори зобов'язані підпорядковуватись своїм керівникам лише у контексті виконання приписів, представлених у письмових наказах, що носять насамперед адміністративний характер.

Натомість реформування органів прокуратури матиме такі негативні наслідки, як [4]:

- а) зниження рівня якості розслідування злочинів внаслідок скорочення кількості працівників;

б) зниження рівня якості функціонування адміністративно-правового устрою;

в) відсутність обмежень як у Конституції України, так і у інших законах щодо того, що Президент має право пропонувати особу на посаду Генерального прокурора.

Натомість О. Толпиго і Д. Толпиго [8] зауважують, що у контекст реформування органів прокуратури доцільно упроваджувати європейські стандарти.

Акцентуючи увагу на реформуванні органів кримінальної юстиції, то М. Маршуба [7] зауважує, що така реформа повинна проходити, опираючись на стратегію *community policing*. При цьому науковець стверджує, що реформою має бути передбачено зниження рівня учинення злочинів правопорушниками за рахунок підвищення рівня криміногенності та посилення наявних і упровадження нових засобів захисту конституційних прав та свобод громадян.

Визнаючи вагомий науково-практичний внесок у дослідження і розвиток окремих питань (аспектів) за проблемою, доцільно зазначити, що в даний час недостатньо уваги приділено питанням, які стосуються тенденцій розбудови професійного самоврядування в системі органів прокуратури, органів судової влади та органів адвокатського самоврядування.

Метою статті є на основі порівняльного аналізу галузевого законодавства України і практики його застосування дослідити особливості розбудови професійного самоврядування в системі органів прокуратури, органів судової влади та органів адвокатського самоврядування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Практика показує, що внутрішня розбудова органів кримінальної юстиції в контексті системи професійного самоврядування, виступає одним із ключових аспектів реформування у системі судової гілки влади. Окрім того, слід відмітити, що органи адвокатського самоврядування та органи прокуратури на відміну від судових органів були тільки недавно наділені юридичною процедурою реалізації механізму самоврядування. Такі аспекти насамперед пов'язані із прийняттям Закону України «Про прокуратуру» [1] та Закону Украї-

ни «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9].

Акцентуючи увагу на положеннях Закону України «Про прокуратуру» [1], слід відмітити, що основа моделі органів прокурорського самоврядування базується на підходах, які представлені у Законі України «Про судoustрій і статус суддів» [10].

Варто відмітити, що віднесення органів прокурорського самоврядування до органів державної влади дає підстави визначити відмінності у процедурі побудови та у компетенціях посадових осіб органів суддівського самоврядування від інших органів, зокрема від органів адвокатського самоврядування.

До прикладу, статтею 66 «Організаційні форми прокурорського самоврядування» Закону України «Про прокуратуру» [1] зазначено, що прокурорське самоврядування в Україні проводиться через Раду прокурорів України і всеукраїнську конференцію прокурорів.

Відповідно до статті 67 «Всеукраїнська конференція прокурорів» Закону України «Про прокуратуру» [1] найвищий орган суддівського самоврядування – це всеукраїнська конференція прокурорів. Основними завданнями діяльності цього органу виступають:

- заслуховування звіту, поданого Радою прокурорів України, стосовно стадій виконання завдань, які доручені органам прокурорського самоврядування, стану фінансування органів прокурорського самоврядування та рівня організаційного забезпечення діяльності органів прокурорського самоврядування;
- обрання членів Вищої ради правосуддя, прийняття рішень про припинення повноважень членів Вищої ради правосуддя у відповідності до положень Конституції України [11] та законів України;
- затвердження Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів;
- затвердження положень про Раду прокурорів України;
- затвердження положень про порядок роботи органів, що здійснюють дисциплінарні провадження;
- звертання до органів державної влади і їх посадових осіб стосовно внесення пропозицій по вирішенню питань, пов'язаних із діяльністю органів прокуратури;

- розгляд інших питань, пов'язаних із особливостями діяльності органів прокурорського самоврядування, здійснення інших повноважень у відповідності до передбачених законодавством засад.

Що стосується діяльності Ради прокурорів України, то, до прикладу, статтею 71 «Рада прокурорів України» Закону України «Про прокуратуру» [1] зазначено, що це є також вищий орган прокурорського самоврядування, проте лише у період між всеукраїнськими конференціями прокурорів.

З огляду на зазначене вище, доцільно розкрити зміст основних завдань прокурорського самоврядування. Так, згідно статті 65 «Завдання прокурорського самоврядування» Закону України «Про прокуратуру» [1] прокурорське самоврядування являє собою колективне самостійне вирішення прокурорами питань, пов'язаних із діяльністю органів прокуратури. А саме в основі таких завдань лежить:

- досягнення організаційної цілісності функціонування та діяльності органів прокуратури;
- підвищення рівня якості діяльності прокурорів;
- посилення незалежності прокурорів, забезпечення їх захисту від втручання у їхню діяльність;
- визначення потреб кадрового, матеріально-технічного, фінансового чи іншого характеру, контролювання процесу дотримання нормативів, визначених законодавством щодо особливостей такого контролю;

обрання або призначення прокурорів членами інших органів, якщо таке передбачено вимогами закону.

Стосовно адвокатського самоврядування, то основними завданнями його органів виступають (згідно статті 44 «Завдання адвокатського самоврядування» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9]):

- забезпечення належного рівня незалежності адвокатів, гарантування захисту від втручання у їх адвокатську діяльність;
- формування належних умов для здійснення адвокатами адвокатської діяльності;
- забезпечення високого рівня професіоналізму адвокатів;

- формування та підтримання на належному рівні діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

- забезпечення відкритості даних про діяльність органів адвокатури;

- забезпечення цілісного порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України;

безпосередня участь у процедурі формування Вищої ради правосуддя у відповідності до порядку та вимог, передбачених законодавством.

Систему органів адвокатського самоврядування в Україні формують [12]: 1) З'їзд адвокатів України; 2) Рада адвокатів України; 3) Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; 4) Вища ревізійна комісія адвокатури; 5) Конференція адвокатів регіону; 6) Рада адвокатів регіону; 7) Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія; 8) Ревізійна комісія регіону.

Згідно статті 54 «З'їзд адвокатів України» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] з'їзд адвокатів України, до складу якого входять делегати, виступає вищим органом адвокатського самоврядування України. Обрання делегатів відбувається на конференціях адвокатів за регіонами внаслідок проведення голосування. Більшість отриманих голосів делегатом на конференції свідчить про те, що він входить до складу з'їзду адвокатів України.

Щодо Ради адвокатів України, то відповідно до статті 55 «Рада адвокатів України» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] цей орган виконує функції адвокатського самоврядування у період між з'їздами адвокатів України. Окрім того, слід відмітити, що Рада адвокатів України звітує та перебуває у підпорядкуванні з'їзду адвокатів України. Раду адвокатів України формують 30 членів, при чому стаж адвокатської діяльності таких членів не може бути меншим за 5 років. Серед 30-ти членів 26-ть членів є представники кожного з регіонів України, обрання яких відбувається на конференціях адвокатів регіону. Чотири інші члени Ради адвокатів України – це голова, його два заступники, обрання яких також відбувається через проведене голосування на з'їзді адвокатів України, та секретар, що обирається безпосередньо із складу членів Ради адвока-

тів України безпосередньо членами Ради адвокатів України.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури згідно статті 52 «Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] – це колегіальний орган, основним завданням якого виступає розглядання скарг стосовно ухвалених рішень, дій або бездіяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Звітує та підконтрольний цей орган як з'їзду адвокатів України, так і Раді адвокатів України. Склад Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії формують також 30-ть членів зі стажем адвокатської діяльності мінімум 5-ть років. 26-ть членів Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії – це представники кожного з регіонів. Іншими членами є голова, його два заступники, які вибираються членами з'їзду адвокатів внаслідок проведення голосування, та секретар, за якого віддають голоси члени Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, при чому він обирається зі складу Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури.

Акцентуючи увагу на Вищій ревізійній комісії адвокатури, слід відмітити, що статтею 53 «Вища ревізійна комісія адвокатури» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] зазначено, що Вища ревізійна комісія адвокатури – це орган, який контролює діяльність, зокрема фінансово-господарського характеру, Національної асоціації адвокатів України, у тому числі її органів, Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, рад адвокатів регіонів, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ревізійних комісій адвокатів регіонів. Своєю чергою, Вища ревізійна комісія адвокатури звітує та підпорядковується з'їзду адвокатів України.

Конференції адвокатів регіону присвячена стаття 47 «Конференція адвокатів регіону» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9]. Так, у законі зазначено, що конференція адвокатів регіону виступає вищим органом адвокатського самоврядування у містах Київ та Севастополь, областях та у Автономній Республіці Крим.

Відповідно до статті 48 «Рада адвокатів регіону» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] рада адвокатів регі-

ону – це орган, що виконує функції адвокатського самоврядування у регіоні на період між конференціями адвокатів регіону. Контроль над діяльністю цього органу покладений на конференцію адвокатів регіону.

Стосовно діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, то згідно статті 50 «Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] цей орган функціонує з метою встановлення рівня фахової підготовки осіб, які претендують на зайняття адвокатською діяльністю. Окрім того, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури розглядає питання притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

Ревізійна комісія регіону функціонує з метою контролювання діяльності, зокрема фінансово-господарського характеру, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та ради адвокатів регіону (стаття 51 «Ревізійна комісія адвокатів регіону» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9]). Водночас контроль за діяльністю цього органу покладений на конференцію адвокатів регіону.

Основними принципами, на яких базується адвокатське самоврядування в Україні, виступають [9, 12]: 1) принцип виборності; 2) принцип гласності; 3) принцип обов'язковості, в основі якого лежить виконання адвокатами рішень, які ухвалили органи адвокатського самоврядування; 4) принцип підзвітності; 5) принцип заборони на втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката.

В контексті аналізу особливостей діяльності органів прокурорського самоврядування та органів адвокатського самоврядування доцільно розкрити ключові аспекти суддівського самоврядування в Україні. Відтак, у відповідності до статті 126 «Завдання суддівського самоврядування» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] суддівське самоврядування – це одна із головних гарантій забезпечення незалежності суддів. В основі діяльності органів суддівського самоврядування має лежати:

а) сприяння формуванню відповідних організаційних і інших умов, що є необхідними для забезпечення нормальних умов для діяльності суддів та судів;

б) підвищення рівня незалежності суддів та судів;

в) забезпечення захисту суддів від втручання у їхню діяльність

г) підвищення рівня діяльності кадрів, що задіяні у системі судів.

Згідно статті 127 «Організаційні форми суддівського самоврядування» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10], органами суддівського самоврядування в Україні виступають: 1) збори суддів (зокрема збори суддів місцевого суду, збори суддів апеляційного суду, збори суддів вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду, а також у встановлених законодавством випадках – апеляційні палати вищого спеціалізованого суду); 2) Рада суддів України; 3) з'їзд суддів України.

Збори суддів відповідно до статті 128 «Збори суддів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] являють собою зібрання суддів, що належать до відповідного суду, для того, щоб обговорити питання внутрішньої діяльності такого суду та ухвалити відповідні колективні рішення за результатами обговорення таких питань. Скликання зборів суддів проводить голова відповідного суду, при чому за особистою ініціативою. Однак збори суддів можуть скликатися і у випадку, коли є вимога суддів, при чому має звернутися не менше, ніж третина від загальної кількості суддів такого суду.

Основними завданнями діяльності зборів суддів виступають [10]:

- обговорення питань, що стосуються внутрішньої діяльності суду або діяльності суддів чи працівників апарату суду, і ухвалення стосовно цих питань рішень;

- визначення спеціалізації суддів, виходячи із проведеного розгляду справ конкретних категорій;

- визначення рівня навантаження на кожного суддю, який здійснює правосуддя у конкретному суді, виходячи із його адміністративних чи інших обов'язків;

- розгляд та зарахування звітів, які подаються суддями, що займають адміністративні посади у конкретному суді, та керівником апарату суду;

- звернення із поданням щодо притягнення адвоката, прокурора та/чи посадової особи, що здійснює діяльність у органі державної влади або органі місцевого самоврядування, до дисциплінарної відповідальності внаслідок учинення дій чи бездіяльності, якими порушуються гарантії незалежності судді і суду;

- здійснення інших повноважень, що визначені законодавством.

Обрання зборів суддів кожного суду, за винятком місцевих загальних судів, проводиться внаслідок проведення таємного голосування делегатів на відповідному з'їзді суддів України [10].

Водночас головним органом суддівського самоврядування в Україні відповідно до статті 129 «З'їзд суддів України» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] є з'їзд суддів України. Цим органом приймаються рішення, які є обов'язковими до виконання усіма органами суддівського самоврядування та усіма судами в Україні.

Акцентуючи увагу на Раді суддів України, то варто зауважити, що це є вищий орган суддівського самоврядування, при чому він функціонує як виконавчий орган з'їзду суддів України. Рада суддів України проводить організаційні заходи стосовно виконання рішень, ухвалених з'їздом суддів України, а також здійснює контроль за виконанням таких рішень. Рада суддів України розглядає та вирішує питання, пов'язані із скликанням з'їзду суддів України.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають можливість зробити такі загальні висновки, а саме:

- розбудова професійного самоврядування в системі органів прокуратури, органів судової влади та органів адвокатського самоврядування в Україні регулюється Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

- прокурорське самоврядування в Україні проводиться через Раду прокурорів України (вищий орган прокурорського самоврядування у період між всеукраїнськими конфе-

ренціями прокурорів) і всеукраїнську конференцію прокурорів (найвищий орган суддівського самоврядування);

- прокурорське самоврядування являє собою колективне самостійне вирішення прокурами питань, пов'язаних із діяльністю органів прокуратур;

- систему органів адвокатського самоврядування в Україні формують: 1) З'їзд адвокатів України (вищий орган адвокатського самоврядування України, до складу якого входять делегати); 2) Рада адвокатів України (орган, що виконує функції адвокатського самоврядування у період між з'їздами адвокатів України); 3) Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (колегіальний орган, основним завданням якого виступає розглядання скарг стосовно ухвалених рішень, дій або бездіяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури); 4) Вища ревізійна комісія адвокатури (орган, який контролює діяльність, зокрема фінансово-господарського характеру, Національної асоціації адвокатів України, у тому числі її органи, Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, рад адвокатів регіонів, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ревізійних комісій адвокатів регіонів); 5) Конференція адвокатів регіону (вищий орган адвокатського самоврядування у містах Київ та Севастополь, областях та у Автономній Республіці Крим); 6) Рада адвокатів регіону (орган, що виконує функції адвокатського самоврядування у регіоні на період між конференціями адвокатів регіону); 7) Кваліфікаційно-

дисциплінарна комісія (орган, що функціонує з метою встановлення рівня фахової підготовки осіб, які претендують на зайняття адвокатською діяльністю); 8) Ревізійна комісія регіону (орган, що функціонує з метою встановлення рівня фахової підготовки осіб, які претендують на зайняття адвокатською діяльністю);

- органами суддівського самоврядування в Україні виступають: 1) збори суддів (зокрема збори суддів місцевого суду, збори суддів апеляційного суду, збори суддів вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду, а також у встановлених законодавством випадках – апеляційні палати вищого спеціалізованого суду), що являють собою зібрання суддів, що належать до відповідного суду, для того, щоб обговорити питання внутрішньої діяльності такого суду та ухвалити відповідні колективні рішення за результатами обговорення таких питань; 2) Рада суддів України (вищий орган суддівського самоврядування, при чому він функціонує як виконавчий орган з'їзду суддів України); 3) з'їзд суддів України (орган, що приймає рішення, які є обов'язковими до виконання усіма органами суддівського самоврядування та усіма судами в Україні).

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення ролі судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини та дослідження вимог щодо несумісності посади судді, прокурора та адвоката з іншими видами діяльності в контексті порівняльного конституційно-правового аспекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Pro prokuraturu [About the prosecutor's office] (Ukraine), 14.10.2014, No 1697-VII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (in Ukrainian)
[Про прокуратуру (Україна), 14.10.2014, № 1697-VII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>].
2. Bakaianova, N. (2017). *Systema orhaniv advokatskoho samovriaduvannia v aspekti sudovo-pravovoi reformy* [The system of bar self-government bodies in the aspect of judicial and legal reform]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 87–90 (in Ukrainian)
[Бакаянова, Н. (2017). Система органів адвокатського самоврядування в аспекті судово-правової реформи. *Часопис Київського університету права*, 4, 87–90].
3. Kivalov, S., Polianskyi, Yu., Dolezhan, V., Bakaianova, N., & Svyda, O. (2015). *Reformuvannia sudovoi vlady ta sumizhnykh instytutiv v Ukraini. Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia"*, 17, 5–24 (in Ukrainian)
[Ківалов, С., Полянський, Ю., Долежан, В., Бакаянова, Н., & Свида, О. (2015). Реформування

судової влади та суміжних інститутів в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія», 17, 5–24*].

4. Yeshchuk, O., & Marchenkova, S. (2016). *Deiaki aspekty reformuvannia orhaniv prokuratury. Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini, 2, 7–10* (in Ukrainian)
[Єщук, О., & Марченкова, С. (2016). Деякі аспекти реформування органів прокуратури. *Судова та слідча практика в Україні, 2, 7–10*].
5. Kvasnevska, N. (2015). *Zahalni problemy reformuvannia sudovoi systemy Ukrainy* [General problems of reforming the judicial system of Ukraine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys, 2, 242–245* (in Ukrainian)
[Квасневська, Н. (2015). Загальні проблеми реформування судової системи України. *Південноукраїнський правничий часопис, 2, 242–245*].
6. Koroied, S., Kresina, I., & Prylutskyi, S. (2015). *Kontsepsiia reformuvannia sudovoi vlady Ukrainy. Sudova apeliatsiia, 3, 6–34* (in Ukrainian)
[Короед, С., Кресіна, І., & Прилуцький, С. (2015). Концепція реформування судової влади України. *Судова апеляція, 3, 6–34*].
7. Marshuba, M. (2018). *Vzaiemozv'iazok stratehii "community policing" i zmeshennia mozhlyvostei uchynennia zlochyniv. Pytannia borotby zi zlochynnistiu, 35, 44–54* (in Ukrainian)
[Маршуба, М. (2018). Взаємозв'язок стратегій «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю, 35, 44–54*].
8. Tolpyho, O., & Tolpyho, D. (2017). *Dosvid implementatsii yevropeiskykh standartiv u natsionalnu praktyku reformuvannia orhaniv prokuratury* [Experience of implementation of European standards in the national practice of reforming the prosecutor's office]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, 3(58), 201–207* (in Ukrainian)
[Толпиго, О., & Толпиго, Д. (2017). Досвід імплементації європейських стандартів у національну практику реформування органів прокуратури. *Теорія та практика державного управління, 3(58), 201–207*].
9. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About advocacy] (Ukraine), 05.07.2012, No 5076-VI. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (in Ukrainian)
[Про адвокатуру та адвокатську діяльність (Україна), 05.07.2012, № 5076-VI. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>].
10. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges] (Ukraine), 02.06.2016, No 1402-VIII. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (in Ukrainian)
[Про судоустрій і статус суддів (Україна), 02.06.2016, № 1402-VIII. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>].
11. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved April 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996 р. Актуально на 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
12. Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy. (2021). *Systema orhaniv advokatskoho samovriaduvannia v Ukraini* [The system of advocacy self-government in Ukraine]. Retrieved May 1, 2021, from <https://unba.org.ua/naau> (in Ukrainian)
[Національна асоціація адвокатів України. (2021). *Система органів адвокатського самоврядування в Україні*. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://unba.org.ua/naau>].

Effect of Socio-Economic Attributes on Resident's Satisfaction in Low-Density Area of Bauchi Metropolis

Muhammad Umar¹, Oyediran Olufemi Oyeleke², Moses Adegbile Adeleke³
Sulaiman Adekunle Ojeniyi⁴

¹ *Abubakar Tafawa Balewa University*

Dass road, P. M. B. 0248, Bauchi, 740272, Nigeria

² *Federal Polytechnic Nasarawa*

P. M. B. 01, Nasarawa, Nigeria

³ *The Oke-Ogun Polytechnic, Saki*

P. M. B. 21, Saki, Nigeria

⁴ *Ecole Superieure Sainte Felicite University*

03 BP, 4050, Cotonou, Benin Republic

DOI: [10.22178/pos.71-9](https://doi.org/10.22178/pos.71-9)

JEL Classification: O18

Received 26.05.2021

Accepted 28.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

Muhammad Umar

muhdmubarak30@gmail.com

© 2021 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Abstract. This study examined the effect of socio-economic attributes of residents on housing satisfaction in the Bauchi metropolis to reveal ways to improve households' housing situation in the Bauchi metropolis. The study adopted a quantitative approach. The questionnaire was designed and administered to 380 House Hold Heads with 258 retrieved. Households were surveyed employing stratified random sampling to generate data on the households' socio-economic attributes and housing satisfaction. Data collected were subjected to descriptive statistics (Mean score and frequency table) and multiple regression through the use of SPSS to examine the effect of variables. The study revealed that most households have means of earning income and that household size is large. Households in the low-density area have moderate satisfaction with their housing condition. The study demonstrated a significant effect of socio-economic attributes on housing conditions and satisfaction in the study area. As a matter of urgency, it was recommended that the government provide the lacking social amenities, renovate the deteriorating ones, and enforce development control standards.

Keywords: socio-economic characteristics; housing; housing satisfaction; Bauchi; Nigeria.

INTRODUCTION

Socio-economic characteristic defines family's position, rank, class, status or economic position in a community [3]. Socio-economic attributes differ from one household to the other, and it provides a social picture at a glance, such as occupation, income and education. In addition, it is based upon the concepts of allocating limited resources to various activities related to protection and conservation [1].

The quality of life is closely associated with housing. Housing is committed by other factors such as income, employment, education, work-life balance, life satisfaction, and society's perceived

quality [9]. Housing is the sole pillar of individual satisfaction and has been considered "to be the determinant of the quality of life" [8].

Housing satisfaction thus is determined by residents' perceptions of their neighbourhood and living conditions. This suggests a low level of dissatisfaction and a high degree of agreement between desired and actual conditions and the satisfaction of residents' everyday housing needs. On the contrary, incongruence between their actual and desired housing conditions may lead to dissatisfaction [5]. However, there is a propensity for low-income families to be satisfied with housing with more deficit than middle-income families. This is because low-income acts as a constraint in

that low-income families cannot obtain non-deficit housing [4].

Furthermore, Bauchi observed that an individual's socio-economic characteristics influence his earnings, influencing his housing satisfaction. Hence the practical gap is acknowledged. Against this backdrop, this study examined the effect of individual-based socio-economic characteristics on housing satisfaction in the Bauchi metropolis and ascertained how households' socio-economic characteristics affected their housing satisfaction.

This study aims to determine the effect of socio-economic attributes on resident's satisfaction in the low-density area of the Bauchi metropolis, revealing the significant relationship of the effect of socio-economic attributes condition on resident satisfaction.

Objectives:

1. To identify the socio-economic characteristics of residents in the Bauchi metropolis.
2. To examine the level of resident's satisfaction in the study area.
3. To assess the effect of socio-economic attributes on residents' satisfaction in the study area.

Methodology

The research methodology adopted is quantitative. The questionnaire was developed and administered to the respondents. A total of one hundred and twenty-six (126) copies of the questionnaires were administered in which Out of the 126 questionnaires administered, 94 valid copies were filled and retrieved. The sample size selection is somewhat similar to those used by other social science researchers (such as [2, 6]) in Nigeria as the basis for obtaining the sample size. Sixty-three households are sampled within each of these residential neighbourhoods making a total number of 126 households. The old and new GRA was chosen from the low-density residential areas. The sampling method adopted was the stratified random sampling method, which is the most fundamental method and gives every subject in a population an equal chance of being selected. After the considerable collection of data, the method of data analysis employed to analyse the data gathered from the field was descriptive, mean ranking and multiple regression using SPSS Version 22.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Table 1 revealed the socio-economic attributes of the respondent. Again, males were the predominant respondents in the study area. Similarly, the research has found that people within the age less than 30 years accounted for (53.19%) of the total population. Also, the survey indicates that the majority of the respondents were married (67.02%).

Table1 – Demographic Data of the Respondents

		%
	Sex	
Male	75	80.2
Female	19	19.8
	Age	
Less than30 years	50	53.19
between 31-40 years	20	21.28
between 41-50 years	18	19.15
above 50 years	6	6.38
	Marital status	
Single	31	32.98
Married	63	67.02
	Education	
Primary school	14	14.90
O level	29	30.85
OND/NCE	32	34.04
HND	12	12.77
BSC	5	5.32
MSC	1	1.06
PHD	1	1.06
	Occupation	
Farming	17	18.09
Civil Servant	29	30.85
Business	9	9.57
Retired	14	14.89
Artisan	25	26.60
	Religion	
Islam	82	87.23
Christianity	12	12.77
	Income	
Less than #30,000	27	28.72
#31,000- #60,0000	39	41.49
#61,0000-#91,000	18	19.15
#91,000 and above	10	10.64
	Household Size	
6-10	51	54.26
11-15	23	24.47
16-20	14	14.89
21 persons and above	6	6.38
	Tribe	
Hausa	78	82.98
Yoruba	10	10.64
Igbo	6	6.38

The result of the households' occupation shows that majority of the respondents are civil servants. At the same time, 69.15% of the entire respondent are people who are retirees, students, craftsmen and artisans in the whole study area. This indicates that most of the respondents in the study area have the means to derive some income and are NCE holders.

Also, analysis of households' income indicates that most participants have an income of N31,000- N60,000. Furthermore, the majority of the residents practice Islam as a faith. This corresponds with [00] findings, which stated that most Bauchi metropolitan area residents practise the Islamic religion. Also, the study reveals that the majority 51 (54.26%) of respondents have 6-10 members within the fold of their households. Finally, the principal tribe are the Hausas which also conforms with the study by [6].

Table 2 – Ranking Residents Satisfaction

Physical Characteristics	Mean	Std. Deviation	Ranking
Toilet and Bathroom Facilities	3.6809	.88248	1
Rendered and painted Tiles	3.5745	1.20473	2
Well Equipped Kitchen	3.5426	1.48588	3
No finishing at all	3.5000	1.41231	4
Electricity from public main	3.3617	1.12500	5
Generator	3.3404	1.21419	6
Kitchen without modern Facilities	3.2872	1.20592	7
Sand Crete	3.1596	1.24696	8
Pit Toilet	3.1489	1.48075	9
Candle	3.0957	1.38400	10
Waste Disposal Facilities	3.0319	.96667	11
Rendered without Paint	3.0213	1.42918	12
Burnt Bricks	2.9787	1.42164	13
Bore hole	2.9574	1.45849	14
Aluminium	2.8723	1.45346	15
Cemented	2.6809	1.71152	16
Well	2.6596	1.50664	17
Terrazo	2.6170	1.52475	18
Clay/Mud Block	2.4681	1.47890	19
Corrugated Iron Sheet	2.2979	1.48708	20
Kerosene Lamp	2.2234	1.43050	21
Asbestos	1.9894	1.30750	22
Pipe Borne	1.8191	1.29484	23
	1.6915	1.20952	24

Table 2 above revealed the satisfaction of households in the low-density area of Bauchi Metropolis. The household expressed their opinion that their satisfaction is moderate. The Toilet and Bathroom Facilities has (M=3.68, S= 1.88) and was ranked 1st. The Rendered and Painted has (S=3.57, S=1.20) and was ranked 2nd. The Tiles has (M=3.54, S=1.48) and was ranked 3rd.their satisfaction with Well Equipped Kitchen was also moderate with (M=3.50, S=1.41) and was ranked 4th. They were dissatisfied with their Kerosene was ranked 22nd with (M=1.98, S=1.30). The Asbestos has (S=1.82, 1.29) and was ranked 23rd, Pipe-borne has (M=1.98, S=1.23) and was ranked 24th. Therefore, the table indicates that the majority of the household have reasonable satisfaction in their neighbourhood characteristics. But they are dissatisfied with a few of their neighbourhood characteristics.

Table 3 – Model Summary and ANOVA

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of the Estimate	F	Sig.
1	.387a	.150	.101	.45754	3.052	.000b

Table 3 shows the regression model summary and the ANOVA result. The model produced an overall R-value of 0.387 and R² value of 0.101 with F-statistics of 3.052, which shows a highly significant value of .000 which means p is less than 0.05. The model as a whole predicts about 38.7 % of the variance in housing satisfaction. In other words, about 15 % of the changes in housing satisfaction can be explained by changes in socio-economic attributes. The table presents the goodness fittest of the model, which shows that the model is fitted and suitable for the analysis as it produced a highly significant p-value of .000.

Table 4 is the coefficient table that shows the significant relationship between socio-economic attributes and housing satisfaction. Gender and Farming were the socio-economic attributes that significantly impact housing satisfaction as they have a Beta value of -.210 and .270 with a p-value of both .001 and .000, respectively. While single, divorced, widow, Yoruba, Jarawa Gyarawa Business, Occupation, Age, Income, Education, and Family have a beta value of .007, .051, -.161, .068, .032, -.133, -.052, .083, .021 and .025 respectively were found to have a less significant impact.

Table 4 – Coefficient Table

Model	Unstandardised Coefficients		Standardised Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Constant	2.970	.177		16.736	.000
Gender	-.254	.078	-.210	-3.251	.001
Single	.007	.074	.007	.095	.924
Divorced	.134	.179	.051	.749	.455
Widow	-.563	.230	-.161	-2.444	.015
Yoruba	.133	.118	.068	1.130	.260
Business	.034	.076	.032	.449	.654
Farming	.432	.104	.270	4.141	.000
Occupation	-.159	.087	-.133	-1.826	.069
Age	-.041	.059	-.052	-.689	.491
Income	.040	.031	.083	1.300	.195
Education	.009	.029	.021	.320	.749
Family	.012	.029	.025	.394	.694

So, this concludes that Gender and Farming as a form of occupation were the only socio-economic attributes that significantly affect housing satisfaction.

CONCLUSIONS

From the analysis conducted so far, it is evidenced that socio-economic attributes affect neighbourhood satisfaction. The analysis is based on mean scoring and multiple regression, revealing that most households are pretty satisfied with their neighbourhood characteristics. Furthermore, the study revealed that out of the socio-economic attributes, gender and Farming as a form of

occupation were the only socio-economic attributes that significantly affect housing satisfaction. Therefore, the generation of employment opportunities, otherwise known as economic revitalisation, is highly needed in the area.

In view that socio-economic characteristics influence resident satisfaction, the government should provide lacking social amenities, rehabilitate any that are deteriorating, and enforce development control standards to improve resident satisfaction in the study area. In addition, organised private sectors should establish institutions to create employment opportunities and quality education for residents of the study area to improve their financial status.

REFERENCES

1. Agrawal, A., & Ostrom, E. (2001). Collective Action, Property Rights, and Decentralization in Resource Use in India and Nepal. *Politics & Society*, 29(4), 485–514. doi: [10.1177/0032329201029004002](https://doi.org/10.1177/0032329201029004002)
2. Bello, A., & Egresi, I. (2017). Housing Conditions in Kano, Nigeria: a Qualitative assessment of adequacy. *Analele Universitatii din Oradea, Seria Geografie*, 2, 205-229.
3. Galobardes, B., Shaw, M., Lawlor, D. A., Lynch, J. W., & Davey Smith, G. (2006). Indicators of socio-economic position (part 2). *Journal of epidemiology and community health*, 60(2), 95–101. doi: [10.1136/jech.2004.028092](https://doi.org/10.1136/jech.2004.028092)
4. Hashim, H. (2017). *Linking the past to the present: housing history and the sense of home in temporary public rental housing in Sarawak* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://minerva-access.unimelb.edu.au/handle/11343/194654>
5. Mohit, M. A., Ibrahim, M., & Rashid, Y. R. (2010). Assessment of residential satisfaction in newly designed public low-cost housing in Kuala Lumpur, Malaysia. *Habitat International*, 34(1), 18–27. doi: [10.1016/j.habitatint.2009.04.002](https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2009.04.002)

6. Muhammad, M. (2015). *Framework of the existing patterns of residential segregation and housing quality in Nigeria* (Doctoral thesis), Universiti Tun Hussein Malaysia. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/83541295.pdf>
7. Muhammad, M. S., Kasim, R., & Martin, D. (2015). An Evaluation of Factors Influencing Residential Segregation in Selected Areas of Bauchi Metropolis, Northern Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2. doi: [10.5901/mjss.2015.v6n2s1p127](https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n2s1p127)
8. Rašticová, M., & Kolářová, I. (2015). Myths about ageing population. In *Innovation Vision 2020: from Regional Development Sustainability to Global Economic Growth*. Amsterdam: International Business Information Management Association (IBIMA).
9. Rašticová, M., Birčiaková, N., Kolářová, I., & Rampulová, K. (2016). Seniors' Life Satisfaction in Regions of the Czech Republic. *Lecture Notes of the Institute for Computer Sciences, Social Informatics and Telecommunications Engineering*, 898–908. doi: [10.1007/978-3-319-33681-7_80](https://doi.org/10.1007/978-3-319-33681-7_80)

Управление региональным развитием объектов зеленого туризма Management of Regional Development of Green Tourism Facilities

Сергей Кальченко¹, Сергей Карман¹, Александр Арабаджийский¹
Serhei Kalchenko, Serhei Karman, Aleksandr Arabadzhyskiy

¹ *Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University*
18 prospekt Bohdana Khmelnytskoho, Melitopol, 72312, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.71-10

JEL Classification: Q12

Received 29.05.2021
Accepted 26.06.2021
Published online 30.06.2021

Corresponding Author:
Aleksandr Arabadzhyskiy
arab4ik13@gmail.com

© 2021 The Authors. This
article is licensed under a
Creative Commons
Attribution 4.0 License

Аннотация. В статье рассмотрены социально-экономические аспекты экономической деятельности субъектов сферы зеленого туризма в Украине. Обоснованно социально-экономическую значимость данного отраслевого направления для обеспечения стабильного развития регионов, в частности сельских общин. В статье доказана целесообразность совершенствования методических подходов к оценке уровня эффективности деятельности семейных форм хозяйствования в сфере зеленого туризма.

Обоснована необходимость учета материальной составляющей мотивационной системы членов крестьянского хозяйства для дальнейшего участия в данных проектах. Разработаны модели организации зеленой усадьбы на базе крестьянского хозяйства для нескольких маркетинговых стратегий. Доказан положительный эффект для социально-экономического развития сельского домохозяйства по результатам практического внедрения предложенных рекомендаций.

Ключевые слова: крестьянское хозяйство; зеленый туризм; рекреационная деятельность; региональное развитие.

Abstract. The article deals with the socio-economic aspects of economic activity of the subjects of the green tourism sphere in Ukraine. The socio-economic significance of this sectoral direction has been substantiated to ensure the stable development of regions, in particular, rural communities. Furthermore, the article proves the feasibility of improving methodological approaches to assessing the efficiency of family forms of management in the field of green tourism.

The necessity of considering the material component of the motivational system of members of a peasant farm for further participation in these projects has been substantiated. Models for organizing a green estate based on a peasant farm have been developed for several marketing strategies. A positive effect has been proven for the socio-economic development of rural households based on the results of the practical implementation of the proposed recommendations.

Keywords: peasant economy; green tourism; recreational activities; regional development.

ВВЕДЕНИЕ

Современное состояние развития экономических отношений на микро- и макроуровне характеризуется возрастанием роли семейных форм предпринимательской деятельности. Данный способ хозяйствования представляет собой приоритетное направление самозанятости населения, особенно в сельской местности. В условиях низкой активности крупного бизнеса на селе реализация в сфере се-

мейного предпринимательства позволяет местным жителям обеспечивать приемлемый уровень доходов для себя и членов своей семьи. Этот факт, в свою очередь, сдерживает процессы депопуляции в системе сельских территорий, положительно влияя на общий социально-экономический климат региона. В национальной экономической системе Украины указанные обстоятельства усугубляются тем, что именно субъекты сельского семей-

ного бизнеса производят подавляющее большинство сельскохозяйственной продукции в отраслях овощеводства, картофелеводства, садоводства, молочного, пчеловодстве и др.

Вместе с тем следует отметить, что одной из главных составляющих обеспечения регионального экономического развития является наличие надлежащего инфраструктурного обеспечения. Особое значение приобретает формирование системы объектов социальной инфраструктуры, которые предоставляют соответствующие услуги не только местным жителям, в частности в сфере развлекательного бизнеса. В этой связи нужно отметить рост спроса на услуги в области зеленого туризма. Негативные глобальные процессы последних лет (социальные и военные конфликты, эпидемии и т.д.) привели к переориентации определенного процента клиентской аудитории с внешнего на внутренний туристический рынок. Также наблюдается рост спроса на услуги в формате «туризм выходного дня». Вместе с тем следует отметить, развитие данной отрасли в значительной мере обуславливается спецификой ресурсного потенциала конкретного региона, наличием благоприятных природно-климатических условий, культурных памятников и тому подобное.

Указанные обстоятельства обусловили актуальность темы, необходимость исследования направлений развития зеленого туризма на базе семейных форм сельского предпринимательства, разработки рекомендаций по обеспечению их эффективной деятельности. В этом аспекте чрезвычайно важно учитывать специфики функционирования субъектов хозяйствования, ресурсной базой которых есть собственные материально-технические и трудовые ресурсы, а характер перераспределения доходов, мотивационные критерии и критерии оценки результативности деятельности в значительной степени отличаются от аналогичных аспектов функционирования обычной фирмы.

Теоретические, методические и практические основы обеспечения эффективного развития субъектов зеленого туризма с учетом общенациональной и региональной специфики рассматривались в работах украинских и зарубежных ученых.

Теоретической и методической основой исследования были положения теории семей-

но-трудового хозяйства, базис которой был сформулирован М. Макаровым, А. Чайновым и А. Челинцевым. Ими, в частности было обосновано субъективный характер оценки результатов деятельности данных форм хозяйствования как следствие социально-экономической природы функционирования сельской семьи. Кроме этого, указывалось на неоднородность крестьянских хозяйств, отмечалось необходимость диверсифицированного подхода к их идентификации.

Так А. Чайнов, принимая во внимание характер использования рабочей силы и средств производства, предложил следующую классификационную систему: классическое кулацкое хозяйство, полукапиталистическое хозяйство, зажиточное семейно-трудовое хозяйство, бедняцкое семейно-трудовое хозяйство, полупролетарское хозяйство и пролетарское хозяйство [1].

Следует отметить, что данная классификация в известной мере отражала идеологемы, которые существовали в СССР того времени. Именно поэтому, по нашему мнению, целесообразно учитывать только общие научные направления дифференциации хозяйств (уровень товарности продукции, характер применения рабочей силы и технических средств и т.п.). Также важной особенностью данного сегмента аграрного производства является относительная легкость перехода из одной группы в другую. В частности, Н. Макаров [8] отмечал, что крестьянские хозяйства способны трансформироваться в результате не только экономических, но и социально-демографических процессов внутри семьи.

Вместе с тем, следуют сказать, что в современных условиях функционирование подобных хозяйствующих субъектов, сохраняя базовые принципы, осуществляется в условиях более совершенной системы социального обеспечения, более развитой инфраструктуры, в т.ч., в сельской местности. Вследствие этого, по нашему мнению, требуют дальнейшего изучения вопросы, связанные с адаптацией положений теории семейно-трудового хозяйства применительно к сфере сельского зеленого туризма.

Целью статьи является анализ перспектив развития сферы зеленого туризма Украины на базе малых аграрных формирований семейного типа.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В процессе исследования авторами были использованы следующие общенаучные и специальные методы научного исследования. В частности, аксиоматический был использован при адаптации положений теории семейно-трудового хозяйства к современным условиям развития сельского зеленого туризма. Абстрактно-логический метод применялся в процессе анализа уровня эффективности разных моделей функционирования сельского зеленого туризма в Украине. Монографический метод использовался в процессе исследования научных подходов на перспекти-

вы развития зеленого туризма к составляющей сферы рекреационных услуг.

На основе систематизации положений организационно-производственной школы и их адаптации к современным реалиям нами была предложена классификация крестьянских хозяйств по потребительскому и товарному критериям (таблица 1). Она предусматривает одновременный учет роли данного вида деятельности для функционирования сельской семьи как социально-экономической единицы и оценки уровня товарности как показателя, характеризующего общий вектор данного отраслевого направления.

Таблица 1 – Классификация крестьянских хозяйств по потребительскому и товарному критериям

Удельный вес продукции в общей сумме доходов	Процент реализованной продукции		
	Потребительские (15% от общего объема)	Смешанные (15-50% от общего объема)	Товарные (свыше 50 % от общего объема)
До 20 %	Продукция производится в минимальном количестве, семьи с высоким уровнем дохода, которые не имеют возможности заниматься аграрным производством, либо маргинальные элементы	Продукция производится преимущественно для самообеспечения, реализуются излишки	Товарное хозяйство, находящееся на стадии становления либо в кризисной фазе
20-50%	Существует постоянный источник доходов, однако имеется потребность в обеспечении собственной аграрной продукцией	Имеющийся уровень доходов не позволяет поддерживать приемлемый жизненный уровень, есть необходимость в дополнительном источнике средств	
Свыше 50%	Малообеспеченные слои населения, пенсионеры, имеющие незначительные земельные участки	Переходная форма между потребительским и товарным хозяйством	Семейные, частные и индивидуальные аграрные предприятия, которые не имеют статуса юридического лица

Предложенный подход также позволяет учитывать специфику современных реалий, когда землевладелец не обязательно должен использовать сельскохозяйственные угодья ради удовлетворения собственных продовольственных нужд или в качестве базового орудия труда. Его применение на практике позволяет точнее идентифицировать социально-экономический статус конкретного хозяйства, цели, которые оно ставит перед собой и способно потенциально решать и, соответственно, определиться с рекомендациями по повышению эффективности его дальнейшего функционирования.

Принимая во внимание специфику организации деятельности семейно-трудовых хо-

зяйств как социально-экономических образований, а также особенности мотивационной системы членов семьи, нами учитывалась необходимость более четкого определения денежной компенсации их личностного участия в деятельности хозяйства. Учитывался также тот факт, что за каждым работающим членом семьи закреплено несколько функций, соответствующих различным профессиональным компетенциям и соответствующим должностям. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость оптимизации методики исследования результатов деятельности семейных хозяйств.

Принимая во внимание особенности функционирования данной категории хозяйствующих субъектов, методика определения раз-

мера условной заработной платы может корректироваться. Так, в частности, Д. Еременко предлагает использовать сумму приемлемого для членов семьи среднего дохода. По его мнению, в результате решается вопрос надлежащей мотивации членов семьи к дальнейшему участию в экономической деятельности крестьянского хозяйства [14].

Следует отметить, что одной из особенностей предоставления услуг в сфере зеленого туризма является необходимость стандартизации соответствующих субъектов хозяйствования. С целью анализа уровня качества функционирования представителей данной отрасли на региональном и общенациональном уровнях была применена бальная методика оценивания. В качестве информационной базы были использованы данные мониторинга деятельности зеленых усадеб, который проводится на постоянной основе Всеукраинским объединением «Ассоциация зеленых усадеб Украины» [13]. По результатам характера соответствия конкретного хозяйства по перечню из 130 рейтинговых позиций, которые разделены на 12 групп, зеленые усадеб проходят сертификацию и относятся

к третьей, второй, первой группе или базовой категории.

Для унификации и обеспечения возможности интегрированной оценки деятельности зеленых усадеб была применена методика, разработанная Д. Грибовой, согласно которой каждой рейтинговой позиции назначено следующее бальное значение: усадьба базовой категории - 2 балла, 1 категории - 4 балла, усадьба 2 категории - 6 баллов, усадьба 3 категории - 10 баллов. Хозяйствам, которые еще не получили никакой категории, однако находятся на учете, назначено 50 баллов [7].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Результаты анализа деятельности крестьянских хозяйств Украины в разрезе регионов за последние 5 лет дают основание сделать выводы о значительном потенциале развития сельского зеленого туризма в юго-восточных областях, поскольку именно там количество действующих объектов подобного типа является наименьшим (таблица 2). При этом следует отметить, что наибольшее число зеленых усадеб находится на Закарпатье.

Таблица 2 – Показатели деятельности крестьянских хозяйств в регионах Украины в среднем за 2016-2019 гг.

Показатель	Наименование региона				Итого
	Юг	Восток	Закарпатье	Центр и север	
Количество хозяйств, тыс.*	838,5	1068,4	1100,9	1357,1	4364,9
Площадь сельскохозяйственных угодий, тыс. га, всего*	939,1	2596,3	902,7	1167,1	5605,2
В расчете на 1 хозяйство, га	1,12	2,43	0,82	0,86	1,28
Количество объектов зеленого туризма**	16	10	41	39	106

* - рассчитано на основе [5]; ** - рассчитано на основе [13].

Причиной данной ситуации являются географическая приближенность закарпатских крестьянских хозяйств к границе с Европой, а также исторически более развитый сельский туризм в горно-лесистой местности данного региона. Подтверждением данного вывода являются результаты анализа бальной оценки деятельности субъектов зеленого туризма в регионах Украины (таблица 3). Зеленые усадеб 2 категории преимущественно сконцентрированы на Закарпатье и представляют собой мини пансионаты, ориентированные

на европейские стандарты качества оказания рекреационных услуг.

В центре и на севере Украины субъекты зеленого туризма ориентированы в большей мере на отечественных клиентов, уровень доходов которых превышает средний по стране. В областях Юго-Востока, к сожалению, данная сфера оказания рекреационных услуг функционирует бессистемно, хаотично и привязана к конкретным природным объектам (морское побережье).

Таблица 3 – Бальная оценка результатов деятельности субъектов зеленого туризма в регионах Украины за период 2016-2019 гг., рассчитано по [13]

Показатель	Наименование региона				Итого
	Юг	Восток	Закарпатье	Центр и север	
Хозяйства всего	6850	3538	20086	14468	44942
Хозяйства III категории	2300	1150	4600	5750	13800
Хозяйства II категории	2632		9870	3290	15792
Хозяйства I категории		1104	4048	2208	7360
Хозяйства базовой категории	968	484	968	2420	4840
Хозяйства вне категории	950	800	600	800	3150

Принимая во внимание подобную дифференциацию по уровню оказания услуг, нами была проведена оценка уровня экономической и

социальной эффективности функционирования зеленых усадеб всех 4 категорий (таблица 4).

Таблица 4 – Сравнительная оценка моделей организации зеленого туризма на базе крестьянского хозяйства

Показатель	Категории хозяйств			
	Базовая категория	I категория	II категория	III категория
Общий доход семьи, евро/месяц	443,8	710,6	1138,3	1249,4
Выручка, евро/месяц	984,8	1425,3	2007,4	2248,3
Затраты на производство, евро/месяц	264,2	329,2	433,1	498,1
Условная заработная плата, евро/месяц	358,4	468,6	523,4	589,4
Условная прибыль, евро/месяц	362,1	627,5	1050,9	1160,8
Условная рентабельность, %	137,1	190,6	242,6	233,0
Личный доход членов семьи, евро/месяц	81,6	83,1	87,4	88,6
Удельный вес в общем объеме доходов семьи, %	81,6	88,3	92,3	92,9

Как видим, наиболее рентабельным является оказание рекреационных услуг хозяйствами 2 и 3 категории, причем в первом случае значение данного показателя выше почти на 10 пунктов. Однако условная прибыль в зеленых усадьбах 3 категории все же является максимальной, что позволяет рассматривать данное направление как перспективный объект для инвестиций в рамках реализации грантовых программ, связанных с развитием малого бизнеса либо местных общин.

Оценивая перспективы регионального развития сферы зеленого туризма в Украине, нужно отметить следующие обстоятельства. Данное направление рекреационной деятельности является весьма привлекательным для семейных форм сельского предпринимательства. Возможность диверсифицированного подхода в процессе предоставления соответствующих услуг позволяет коррелировать сервисный ассортимент с учетом потребностей клиентов и ценовой политики на

рынке. Вместе с этим следует указать на обязательный характер не только надлежащего материально-технического, но и кадрового обеспечения.

Неотъемлемым требованием к зеленым усадьбам второй и третьей категорий является владение английским языком среди персонала, работающего с клиентами лично. Также надо указать на невозможность эффективного функционирования субъектов зеленого туризма в режиме информационной изоляции. Современная экономическая модель предполагает постоянное нахождение членов предпринимательского сообщества в информационной среде, в рамках которого происходит установление контактов, мониторинг новых форм и методов ведения хозяйственной деятельности и тому подобное. Это, в свою очередь, указывает на расширение перечня компетентностных навыков и умений, которые предъявляются к лицам, которые изъявили желание к самореализации в сфере

зеленого туризма. Данные обстоятельства обуславливают важность усиления взаимодействия между представителями туристического бизнеса и региональными научными центрами на принципах взаимовыгодного сотрудничества.

ВЫВОДЫ

1. В процессе исследования доказана перспективность развития зеленого туризма на базе семейных форм аграрного производства, в частности малоземельных хозяйств, использующих собственную ресурсную базу.
2. Обоснована необходимость учета социально-экономической специфики функционирования крестьянских хозяйств для оценки уровня эффективности результатов их деятельности.
3. Установлено наличие влияния региональных особенностей на характер развития туристической деятельности в сельской мест-

ности. Доказана важность дифференцированного подхода в процессе предоставления данного вида рекреационных услуг с учетом динамики рыночной конъюнктуры.

4. Предложены модели организации зеленых усадеб на базе личного крестьянского хозяйства при наличии различных стартовых условий. Доказано, что введение предложенных рекомендаций позволяет существенно повысить уровень доходов членов крестьянской семьи, а также стимулирует их профессиональный и интеллектуальное развитие.

5. Обоснована необходимость расширения перечня профессиональных компетенций для лиц, избравших зеленый туризм как форму экономической самореализации. Доказана важность активизации сотрудничества между представителями бизнес-среды и региональными научными центрами как залога инновационного развития зеленых усадеб.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES

1. Chajanov, A. (1918). *Priroda krest'janskogo hozjajstva i zemel'nyj rezhim* [The nature of the peasant economy and the land regime]. Moscow: Liga agrarnyh reform (in Russian)
[Чаянов, А. (1918). *Природа крестьянского хозяйства и земельный режим*. Москва: Лига аграрных реформ].
2. Chajanov, A. (1989). *Krest'janskoe hozjajstvo: Izbrannye trudy* [Peasant farming: Selected works]. Moscow: Jekonomika (in Russian)
[Чаянов, А. (1989). *Крестьянское хозяйство: Избранные труды*. Москва: Экономика].
3. Chajanov, A. (1991). *Osnovnye idei i formy organizacii sel'skohozjajstvennoj kooperacii* [Basic ideas and forms of organizing agricultural cooperation]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Чаянов, А. (1991). *Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации*. Москва: Наука].
4. Chelincev, A. (1919). *Teoreticheskie osnovanija organizacii krest'janskogo hozjajstva* [Theoretical foundations of the organization of the peasant economy]. Har'kov: Agronomija (in Russian)
[Челинцев, А. (1919). *Теоретические основания организации крестьянского хозяйства*. Харьков: Агрономия].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). *Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevosti* [The main indicators of agricultural activity of households in rural areas] [2017-2019]. Retrieved 01 May, 2021, from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/opsgd/arch_opsgd_u.htm (in Ukrainian)
[Державна служба статистики України. (2021). *Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості* [2017-2019]. Актуально на 01.05.2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/opsgd/arch_opsgd_u.htm].
6. Grynchuk, J., & Romaniuk, I. (2018). Development of rural green tourism in the regions of ukraine on the basis of European integration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(4), 100–105. doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-4-100-105

7. Hrybova, D. (2020). *Rozvytok turystychnoho biznesu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Development of tourist business in Ukraine: theory, methodology, practice]. Melitopol: Liuks (in Ukrainian)
[Грибова, Д. (2020). *Розвиток туристичного бізнесу в Україні: теорія, методологія, практика*. Мелітополь: Люкс].
8. Makarov, N. (1927). *Organizacija krest'janskogo hozjajstva* [Organization of a peasant farm]. Moscow: Jekonomicheskaja zhizn' (in Russian)
[Макаров, Н. (1927). *Организация крестьянского хозяйства*. Москва: Экономическая жизнь].
9. Pilelienė, L., & Grigaliūnaitė, V. (2019). Elaboration of holistic tourist satisfaction index model for Lithuania. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(4), 17. doi: 10.30525/2256-0742/2019-5-4-17-24
10. Pro fermerske gospodarstvo [About farming] (Ukraine), 19.06.2003, No 973-IV. Retrieved 01 May, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (in Ukrainian)
[Про фермерське господарство (Україна), 19.06.2003, № 973-IV. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>].
11. Remeikiene, R., & Gaspareniene, L. (2017). Green farming development opportunities: the case of Lithuania. *Oeconomia Copernicana*, 8(3). doi: 10.24136/oc.v8i3.25
12. Stankova, M., Tsvetkov, T., & Ivanova, L. (2019). Tourist development between security and terrorism: empirical evidence from Europe and the United States. *Oeconomia Copernicana*, 10(2), 219–237. doi: 10.24136/oc.2019.011
13. Union of Rural Green Tourism of Ukraine. (2021). *Register of Union members*. Retrieved from <https://www.greentour.com.ua/en/site/reestr>
14. Yeremenko, D. (2017). *Konkurentospromozhnist fermerskykh gospodarstv Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Competitiveness of the farming state of Ukraine: theory, methodology, practice]. Melitopol: Liuks (in Ukrainian)
[Єременко, Д. (2017). *Конкурентоспроможність фермерських господарств України: теорія, методологія, практика*. Мелітополь: Люкс].

Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants: Looking on The Lived Experience

Tetyana Semigina¹, Anna Kachmaryk², Olena Karagodina¹

¹ *Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

3-A Kiltseva Doroha, Kyiv, 03187, Ukraine

² *Ukrainian Catholic University*

I. Svientsitskohy Street, 17, Lviv, 79011, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.71-4](https://doi.org/10.22178/pos.71-4)

JEL Classification: I39

Received 28.05.2021

Accepted 28.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

Tetyana Semigina

Semigina.tv@socosvita.kiev.ua

© 2021 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Abstract. Since 2014, Ukraine experiences armed conflict on the territory of its eastern part. The Ukrainian government had announced the anti-terrorist operation (ATO) to combat the separatists. This paper reports on research exploring the social needs of ex-combatants in Ukraine and pathways for social reintegration available to them. The research data reached theoretical saturation by interviewing ten ex-combatants and 11 representatives of different services (social workers, psychologists, psychotherapists, priests etc.). Additionally, field notes and grey literature were also considered for the analysis. To triangle, the data received from an interview the analysis of national legal acts on social protection of ex-combatants were analysed.

The following emerging themes came from the study: 1) expectations vs ambivalent attitudes and needs; 2) needs in social workers vs lack of social services. First, the study demonstrates that the primary need of the ATO (OOS) participant after returning home is social and psychological support. ATO participants say they have high expectations for the family and society, not from the state. However, some of the ex-combatants face ambivalent and hostile attitudes.

Conducted interviews reveal that social support to ATO veterans is reduced mainly to material benefits: privileges, subsidies, cash payments, etc. There is still no single model of social support for ATO participants that is legally defined. In addition, there is no prescribed standardised mechanism for providing social services to combatants.

The Ukrainian legislation includes several acts related to providing various benefits and guarantees of social protection for veterans. However, the ex-combatants stated that they filled unprotected. Opportunities for employment, education and good quality of life overall without the support promised by the legislation was rather tricky. Data suggest that transition to civilian life for ex-combatants is undermined by inadequate procedures, lack of support, and complicated administrative demands.

Based on the study findings, the recommendations to amend the state program of physical, medical, psychological rehabilitation and re-adaptation of ATO participants were proposed. The changes to the program might include the introduction of social and psychological support to be provided by all centres and services for ATO veterans. Furthermore, social participation and inclusion of ex-combatants concerning the DDR (Disarmament –Demobilisation and Reintegration) concept and resilience-based approach should be a core idea of social work approach instead of paternalistic social welfare approaches inherited by Ukraine from the Soviet model of social assistance.

The findings indicate pitfalls in the protective framework of war veterans. Currently, the available social support comes down to material benefits: benefits, subsidies, cash payments and more. Respondents point out the need to develop comprehensive social work interventions for combatants. This paper concludes that more needs to be done to enhance the social services for the new group of social work clients, including services that could enable ex-combatants to develop the skills they need to reintegrate within their community.

Keywords: armed conflict aftermath; ex-combatant; social needs; reintegration; social work; protection frameworks.

INTRODUCTION

The number of people affected by humanitarian crises and conflicts has almost doubled over the past decade and is expected to keep rising [27]. Therefore, the international organisations [11] suggested implementing the so-called DDR concept in the conflict and post-conflict areas (Disarmament – Demobilisation – Reintegration).

Reintegration requires the involvement of social workers. According to V. Terziev [26], the essence of the social work with servicepersons discharged from military service and the members of their families during the transition period lies in the social adaptation of this category of the population to the new conditions of life in a civil environment, in a specific social medium, which is implemented in the following stages: preparation, entry, adaptation and development.

The review of recent research (M. Brickell, M. Russell and R. Smith [2]; M. Crock, N. Hart and R. McCallum [4]; K. Lamichhane [14]) reveals that the voices, concerns and pathways for the reintegration of ex-combatants are under-researched, as well as the adequacy of existing DDR processes and protection frameworks. The realities faced by ex-combatants, especially those with disabilities resulting from the armed conflict, need to become more visible in a nationally recognised post-conflict agenda. This requires a re-evaluation of the relevance of social policies on ex-combatants. Ukraine is not an exemption from this realm.

Since 2014, Ukraine experiences armed conflict on the territory of its eastern part. The nature of the conflict is a political one, related to the complicated relations with the bordering country (Russia) that supports separatist forces from the self-proclaimed “republics”. The Ukrainian government had announced the anti-terrorist operation (ATO) to combat the separatists. Counter-insurgency forces of Ukraine consist of professional military forces and volunteer battalions. The researchers V. Horbulin [10], T. Semigina [22] pointed out the hybrid nature of this war, as the marital law have not been announced and the essence of conflict is obscure for many country outsiders, ambivalent to many insiders and somewhat complicated. The hybrid war has various dimensions, including military, political, economic, social, humanitarian, and informational, affecting the perception of the war participants and their communities.

As of mid-2019, according to the Ministry of Veterans Affairs, Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine [16], there were approximately 370,000 veterans of ATO who have been registered as war combatants.

It is worth mentioning the increasing numbers of Ukrainians (enlisted, conscripted, volunteers) returning home from battlefields face challenges in reintegrating back into their communities [30] and discrimination [12].

The object of the research - social needs of ex-combatants in Ukraine and pathways for social reintegration available to them. We also look at the protection frameworks for the veterans of ATO build up by 2020.

The research explores ex-combatants main life problems and needs after their demobilisation and identifies their social support expectations. Based on findings, we discussed how to move from a concept of the protection frameworks predominantly focused on “assistance” to a predominantly focused on meeting their real needs and provide recommendations for amending the state target program of social support for ATO participants in the process of adaptation to peaceful life and reconsidering the protective framework.

METHODOLOGY

Phenomenology as ontology and epistemology was selected as a theoretical framework for our research because the primary focus for hermeneutic phenomenological inquiry is lived experience of the everyday world. Such experience presents to the individual the many truths and realities of life. Through accessing lived experience, researchers may understand the meanings and perceptions of another person’s world [19]. This requires attentiveness to how language is used, an awareness of life as an interpretive experience, and an interest in the human meaning and how we make sense of our lives [15].

An exploratory phenomenological study was selected as the most appropriate research design to portray the lived experiences of Ukrainian ex-combatants, given the challenges in studying a phenomenon whose limits cannot be clearly defined.

The data were analysed using modified Colaizzi’s content analysis method [7; 18]. The extension to

Colaizzi's analysis method allows participants to express their experiences in the narrative in-depth interviews through everyday language. Formulated meanings were organised into themes that were further integrated into a detailed description. The essential structure of social support to ex-combatants was formulated and further discussed with the participants.

So, phenomenology was applied both as a philosophy and a research method that helps illuminate ex-combatants experiences. The main focus of our interpretative and 'participant oriented' research approach was on human experience, implicit and explicit meanings embedded in participants' descriptions. It is comprised of veterans' self-assessments of their reintegration and life situations, as well as meanings of such situations provided by professionals involved in social support networks, as well as access to social support on the community level, readiness to serve for community programmes etc.

The data of interviews were audio-recorded and transcribed verbatim before thematic analysis was applied, working inductively with the transcripts. Additionally, field notes and grey literature (reports of the social services for ex-combatants in Lviv and Dnipro) were also considered for the analysis. Finally, to triangulate, the data received from an interview analysing national legal acts on social protection of ex-combatants were analysed.

This paper presents an overview of the following emerging themes from the study: i) expectations vs ambivalent attitudes and needs; ii) needs in social workers vs lack of social services. Quotes from participants will be presented throughout: ex-combatants will be referred to as 'ex-combatant', whereas representatives of different services will be referred to as 'participants'. No further personal or professional details will be included, as, given the specificity of the topic, it might lead to the identification of the participants.

The research was conducted in November-December 2019. Data from a purposive sample reached theoretical saturation by interviewing ten ex-combatants and 11 representatives of different services (social workers, psychologists, psychotherapists, priests, etc.). Ex-combatants were aged 25-35 years, nine men and one woman, half of them were former regular military staff, half - volunteers who went to the army to defend Ukraine. They served in ATO in 2014-

2015 or 2015-2017, so they experience adjusting to a peaceful life.

Each of the participants invited to the research study was informed of their rights; full disclosure of the intent and reason for the research study had been provided for all participants.

RESULTS

Theme 1: expectations vs ambivalent attitudes and needs

During interviews, ex-combatants shared their mainly negative experience of adjusting to a peaceful life, described their unmet needs and hopes.

In times of demobilisation, combatants have certain expectations from the state, society and family. Each of the interviewed ex-combatants emphasised that material benefits were not a priority when returning home, although financial support was equally important to the military. Upon returning home, the primary need of the ATO veterans was social and psychological support:

"No apartments, no money, I did not expect anything from the state" (Ex-combatant).

"Everyone talked about social and psychological support, benefits and high pay. Actually, what I expected from the state is social and psychological support" (Ex-combatant).

"Many talked about benefits and subsidies, apartments, land, cash payments. The state declares support, social guarantees. And some payments are not supported" (Ex-combatant).

The majority of respondents (7 out of 10 ex-combatants) said they had high expectations from the family and society. They hoped for understanding among the people living next to them: a spouse, children, family, friends, neighbours and co-workers:

"I expected the least support and understanding from family and friends. And now, I very much feel the need for society to appreciate the actions of combatant" (Ex-combatant).

"My mom and my ex-girlfriend supported me like no other. Without their support, I don't know what would happen to me. I am very grateful to them" (Ex-combatant).

"My family has helped me a lot. I expected a change from society: to increase the level of dignity"

every time. But today's events upset me. People make the same mistakes" (Ex-combatant).

Half of interviewed ATO veterans claim that personal attitudes had changed during the service and form a different type of relationship:

"We couldn't have been together with our ex-girlfriend. However, the passage of military service has cast a touch on the relationship. During the service in ATO, support was quite strong. But the result is quite expected and very common. After a long emotional and physical strain, people change their behaviour. Exit one: either to put up and wait or to go" (Ex-combatant).

"I did not expect this attitude of people towards you just because you are a participant in the war. He did not expect the pity that can now be felt; did not think that the veterans of the ATO (OOS) would begin to be interpreted as an aggressive person" (Ex-combatant).

Regarding the basic needs of ex-combatants, we can conditionally divide them into individual and everyday needs. However, it is worth bearing in mind that each ATO veteran has acquired particular experience in combat operations. This experience differs depending on the length of stay in the ATO zone, psychological (physical) injuries, etc. For example:

"The issue of needs is, for the most part, an individual one. But there are needs that unite all participants in the Russo-Ukrainian War" (Ex-combatant).

However, there are also some everyday situations that all ATO veterans interviewed during the study mentioned:

"When you get home, you need help. But you are waiting for a runner, papers, documents. All this is much more complicated. Lack of elementary respect for your action" (Ex-combatant).

8 out of 10 interviewed combatants themselves stress the respect and appreciation for their activities, understanding of veterans' experience, attention to needs as the necessary components of their protective frameworks in the period of returning home:

"A combatant even needs people to remember and understand that there is a war going on. But no. Here quietly and in the news, daily reports of human casualties at the front, which is already an "abnormal norm" (Ex-combatant).

Suppose such values as respect, understanding, and gratitude are not felt by the ATO veteran. In that case, the process of reintegration and adaptation to a peaceful life becomes more difficult each time. This can affect communication with family, friends, former colleagues. All representatives of different services had pointed this out:

"There are times when a veteran and their family are unable to resolve the difficulties themselves. Complex adaptation process: a certain indifference on the part of the community about the war, previous place of work, change of family relations, etc. It is difficult for an ATO participant to say that he has real difficulties and needs help" (Participant).

"When we speak about social support from the society, it should be said that there should be a so-called "social contract". It must be understood that a serviceman performs their duties on the front-line; others must perform their functions in the rear. This is a normal distribution of responsibilities. Society must understand that a soldier has abandoned humanity for the sake of the humanity of others" (Participant).

In interviews, respondents discussed that psychological trauma, stress, post-traumatic stress disorder, flashback, addiction to war, injury, disability, complex adaptation, conflicts with family - all of these consequences could lead to asocial behaviour of ex-combatants. As a result, there could be uncontrolled aggression, alcoholism, drug addiction, and offences. During the interviews, respondents mention that the number of suicide committed by ATO ex-combatants because of PTSD is unknown since no one records them.

The other research conducted in Ukraine also reveals that the military personnel and their families experience many reintegration problems. Authors O. Kharchenko and O. Mramornova [13] presented findings that for many ATO participants, their adaptation to civil life accompanied by severe feelings of the collapse of prospects, isolation and alienation from public life because, in real life, their military experience and knowledge are often unclaimed. Z. Boyarska and R. Pinchuk [1] demonstrate that nearly all ATO participants have problems understanding their own families and the community. They also feel fear and suspicions, demonstrate aggressive behaviour, have high risks to become alcohol or drug-addicted.

So, ex-combatants have broad social and psychological needs. Some of these problems are com-

mon to any militants that had battlefield experience (see, for example, research of [17, 29]), while others could be associated with the challenging nature of the armed conflict on the territory of Ukraine and ambivalent perception of this 'hybrid war'.

Theme 2: Needs in social workers vs lack of social services

The Ukrainian legislation includes several acts related to providing various benefits and guarantees of social protection for veterans.

In particular, the Law of Ukraine "On Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" (dated 1993 and amended in 2018) is considered to be the most comprehensive legislation in this field [20]. The law provides benefits to combatants and persons equated to them (Article 12), persons with disabilities as a result of the war (Article 13), war participants (Article 14), persons who have special merits before the Motherland (Article 16), victims of the Revolution of Dignity (Article 161). In addition, according to the law, veterans are entitled to different social benefits covering, among other things, priority provision of housing land plots, loans for housing construction, discounts on payments for housing and utility services, free public transport, and provision of various health-care services. The concept of these social benefits Ukraine had inherited from the Soviet model of social assistance (where no social work or psycho-social support existed).

In 2016-2018, the Government of Ukraine had adopted a few acts, including the state program on rehabilitation, social and professional re-adaptation of ATO participants. The program includes medical, physical and psychological rehabilitation and social and professional re-adaptation for these individuals [5]. So, formally the legal protective frameworks for ex-combatants looks comprehensive. However, in 2019-2020, with political changes in the country and new government, no new regulations were adopted, the issue of social protection of ex-combatants became 'invisible'.

Conducted interviews reveal that social support to ATO veterans is reduced mainly to material benefits: privileges, subsidies, cash payments, etc. There is still no single model of social support for ATO participants that is legally defined. In addition, there is no prescribed standardised mecha-

nism for providing social services to combatants. The analysis of the activities of the Lviv Center for Services to the Participants of the Fighting Activities and the Center for Assistance to the ATO Participants and their Families (Dnipro) suggests that there is a lack of quality indicators of service delivery since only quantitative indicators of work are established in their reports.

The interviewed respondents named peer-to-peer support as a critical enabler for the social inclusion of former combatants. The stories provided by ex-combatants allow stating that peers' organisations are started to emerge as grassroots community initiatives. However, there is a question regarding their capabilities to provide adequate services.

At the same time, none of the respondents (ATO veterans) could meet and talk with the social worker in person. Answering the question: "Do you know the participants of the combat who needed social and psychological help but did not ask for it" the respondents say:

"There are many such brothers. Some offered help, and they successfully underwent psychological rehabilitation. Others sought help from specialists. Others were afraid or simply unwilling to admit it. They did not seek social and psychological support because they thought they were strong in spirit and could overcome everything independently. And so not everyone succeeds" (Ex-combatant).

"I know those who needed but did not turn. I know those who needed and didn't help. I know those in need who understood this, but the attitude towards psychologists and social workers is stereotyped. Nobody wants you to be thought of: returned from the front by a "psycho." Yet, here they do not turn" (Ex-combatant).

Mental health services based on the multidisciplinary approach are deficient. Furthermore, if persons apply to mental health hospitals, they might experience stigmatisation and even legal discrimination, such as further employment or obtaining a driver license.

During the interviews, participants stated that they filled unprotected. Opportunities for employment, education and good quality of life overall without the support promised by the legislation was difficult, if possible, at all. Moreover, high levels of unemployment and the country's political polarisation play a crucial role in the unstable positions of ex-combatants. And this reality has consequences:

“After returning home, the ATO participant could not find a job. So yes, the way out is either going abroad to earn money or return to service. Thus the ATO zone is no longer a defence of the Motherland but an opportunity to earn money. As a result, we are losing the able-bodied population, and on the other hand, people are losing their sense of security” (Respondent).

Both experts and ex-combatants themselves believe that support from a social worker and a psychologist should be obtained:

“A combatant returning to a peaceful life must first adapt to a psychologist in a rehabilitation centre and seek the advice of a specialist in the social field” (Participant).

“Every ATO participant should receive services after they return home because there are difficult stages of adaptation. We are talking about the whole package of services provided by the state-organised service delivery process” (Participant).

The collaboration could be in different ways, but the main thing is a meeting in person. Not short phone calls. It is crucial for a social worker and/or psychologist to meet a combatant who has just returned from the frontline. This meeting should discuss such essential issues as basic needs: social adaptation to a peaceful life; psychological assistance for processing the experience gained; legal advice on benefits, subsidies and cash payments; information directory of state institutions, non-governmental organisations, charitable foundations, rehabilitation centres, that is, a list of institutions where a combatant and his family will be able to receive quality services by the current legislation.

Yet, analysis of the interviews with ex-combatants proves that a culture of collaboration with a social worker and a psychologist has not been formed in Ukraine. On the contrary, up to now, there is a stereotype and prejudice against these professions and those receiving services. Moreover, data from our research suggest that transition to civilian life for ex-combatants is undermined by inadequate procedures, lack of support and too complicated administrative demands.

Our findings are in line with the other research conducted in Ukraine in 2019 [12]. The survey highlighted that veterans feel excluded from society and have a strong sense of self-identification with their reference group. A high share of respondents supported the idea that the

veterans' experience can be understood only by those who are at least somehow connected to individuals with a military background. It was found that the veterans were more reluctant to consider themselves in need of psycho-social support. However, one-third of the respondents indicated that they would like to receive at least one of the suggested types of psycho-social support, such as individual counselling with a psychologist or consultation with a psychologist who has experience in military service. Veterans also mentioned that the ex-combatants might neglect psychological support because they do not want to show their problems.

The other research of challenges experienced by ATO veterans' families [6] uncovered the main problems of these families, e.g., psychological, financial, legal, and problems with raising children.

So, we can see from our and other research findings that the protection frameworks for ex-combatants and social reintegration services are not working correctly in Ukraine.

DISCUSSIONS

Based on in-depth interviews and further analysis, different categories of problems experienced by the Ukrainian ex-combatants have been identified. The study showed that the primary need of the ATO (OOS) participant after returning home is social and psychological support. ATO participants say they have high expectations for the family and society, not from the state. However, some of them face ambivalent and hostile attitudes. While Ukrainian social workers are not trained to provide social services for ex-combatants, their families, people with PTSD, professional social work is undeveloped [23]. Besides, there are long-standing social welfare traditions and thus paternalistic expectations both from ex-combatants and broader societal groups that the state is obliged to provide social guarantees and benefits.

To develop an adequate response to uncovered problems, the military social work concepts and ideas on employment among military veterans [5; 9; 20] could help deal with the armed conflict aftermath and strengthen its response. Furthermore, social participation and inclusion of ex-combatants concerning the DDR concept [11; 28] and resilience-based approach [3] should be a core idea of social work approach instead of paternalistic social welfare approaches inherited by

Ukraine from the Soviet model of social assistance. At the same time, Ukrainian social workers consider the recent research results on masculinity [24] and to contrast gender role norms that prevent them from seeking psychological and social help, consider how traditional masculine role narratives may influence the experience of reintegration challenges.

In Ukraine, there is a shortage of social workers who would have developed skills and in-depth knowledge of cooperation with combatants or those affected by the armed conflict [23; 22]. Specialised training should be introduced to have highly skilled social workers in each area, city and community. The curriculum must include learning the specifics of ex-combatants to a peaceful life and the features of a family-oriented approach to working with family members of service members.

Several Ukrainian publications [13, 25] recommend forming social workers' willingness to work with PTSD and suggest that educational programmes for students should have a specific focus on dealing with war trauma experience. But our study shows other, broader needs and expectations of combatants. Both experts and ex-combatants themselves believe that support from a social worker and a psychologist should be obtained. Further research could be aimed at looking at the ex-combatants distress and the contextualised ways to tackle it. This would help social workers and psychologists to apply adequate interventions. As classical DDR concept (Disarmament – Demobilisation – Reintegration) doesn't work in Ukraine due to the hybrid nature of the armed conflict.

Based on the study of core needs and practice of rendering services to ex-combatants in Ukraine, analysis of the activities of the Lviv Center for providing services to combatants and the Center for assistance to ATO participants and their families (Dnipro), familiarisation with the basic methods of work with participants of hostilities, we can recommend amending the current state program of physical, medical, psychological rehabilitation and re-adaptation of ATO participants. The changes to the program might include the introduction of social and psychological support to be provided by all centres and services for ATO veterans. In addition, other amendments to the program should include the following:

- collaboration between a social worker and a psychologist with an ATO participant who has just returned from the war zone;

- providing social workers with information and counselling on benefits, subsidies, cash payments and other opportunities provided by the legislation of Ukraine;

- regular meetings with a social worker and a psychologist; visits of the social worker to the family where the war veteran resides;

- reports on possible projects targeted at combatants;

- spending time in a recreation or health centre with a family or in solitude. Financing - state, local, in addition, the participants of ATO (OOS) will be encouraged to make partial payment;

- after vacations, consultations on professional activity: adaptation to the previous place of work, retraining, opportunities to search at the Employment Center; the list of NGOs, charity funds, state institutions that are interested in cooperation with the ATO participants.

The pre-deployment psycho-social support to combatants and their families would also be an asset in preparing military personnel for battlefield situations, strengthening resilience.

All in all, the relevant model of social reintegration services for ex-combatants should be built on the community level. Since most of them trust mainly their comrades in arms, it may be better to teach social work war veterans and employ a grass-root peer-to-peer approach, but with relevant professional competencies. The critical directions for developing the protective framework for ex-combatants in Ukraine are summarised in Figure 1.

We appreciate the limitations of our small-scale qualitative study designed to investigate the phenomenon of social support to ex-combatants by understanding respondents' lived experiences, as the social situation in Ukraine is rather dynamic and evolving, even today. The other ethically sensitive issue is researchers' empathy to ex-combatants. The close distance between researchers and other study participants is viewed as 'normal' in social work and standing for social justice [8]. Yet, we still have hesitations about the 'lenses' we have while conducting interpretations. So, we believe that our research will add value to those arguments favouring making the protection frameworks for ex-combatants and social reintegration services more efficient and accessible.

Figure 1 – The key directions for the development of the protective framework for ex-combatants in Ukraine

Notes: The figure was produced by authors based on the research findings and discussions of the existing literature

CONCLUSIONS

The interviews with Ukrainian ex-combatants and experts made it possible to identify the basic needs and requests that a demobilised soldier faces in adapting to a peaceful life. The study showed that the primary need of an ATO participant after returning home is social and psychological support. ATO veterans said they have high expectations for the family and society, as op-

posed to the state. Respondents considered that a prerequisite for returning home is respect and gratitude, understanding of the experience.

The findings indicate pitfalls in the protective framework of war veterans. Currently, the available social support comes down to material benefits: benefits, subsidies, cash payments and more. In addition, respondents pointed out the need to develop comprehensive social work in-

terventions for combatants. This paper concludes that more needs to be done to enhance the social services for the new group of social work clients,

including services that could enable ex-combatants to develop the skills they need to re-integrate within their community.

REFERENCES

1. Boiarska, Z., & Pinchuk, R. (2018). Dynamics of anxiety of participants of united forces operation. *ScienceRise: Biological Science*, 5(14), 22–26. doi: [10.15587/2519-8025.2018.146930](https://doi.org/10.15587/2519-8025.2018.146930)
2. Brickell, M., Russell, M. C., & Smith, R. B. (2015). The Effectiveness of Evidence-Based Treatments in Treatment of Active Military Personnel and Their Families. *Journal of EMDR Practice and Research*, 9(4), 198–208. doi: [10.1891/1933-3196.9.4.198](https://doi.org/10.1891/1933-3196.9.4.198)
3. Council on Social Work Education. (2010). *Advanced social work practice in military social work*. Retrieved from https://cswe.org/getattachment/Accreditation/Other/EPAS-Implementation/Advanced_Social_Work_Practice_in_Military_Social_Work_2010.pdf.aspx#:~:text=Advanced%20practitioners%20in%20military%20social,for%20the%20diverse%20service%20member
4. Crock, M., Hart, N. & McCallum, R. (2014). War, law and disability: Ensuring equality in situations of crisis. In D. Mitchell, & V. Karr (Eds.), *Crises, Conflict and Disability: Ensuring equality* (pp. 9-18). Abingdon: Routledge, Taylor & Francis Group.
5. Derzhavna tsilova prohrama z medychnoi, fizychnoi reabilitatsii ta psykhosotsialnoi readaptatsii postrazhdalykh uchastnykiv Revoliutsii Hidnosti, uchastnykiv antyterorystychnoi operatsii ta osib, yaki braly uchast u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zabezpechenni yikh zdiisnennia, na period do 2023 roku [State target program on medical, physical rehabilitation and psychosocial readaptation of victims of the Revolution of Dignity, participants of the anti-terrorist operation and persons who took part in measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions, implementation, for the period up to 2023] (Ukraine), 05.12.2018, No 1021. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
[Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року (Україна), 05.12.2018, № 1021. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text>].
6. Dulia, A., Liakh, T., & Veretenko, T. (2019). The Problems and Needs of the Families of Antiterrorist Operation Participants: Results of In-depth Interviews. *The New Educational Review*, 55(1), 220–230. doi: [10.15804/tner.2019.55.1.18](https://doi.org/10.15804/tner.2019.55.1.18)
7. Edward, K.-L., & Welch, T. (2011). The extension of Colaizzi's method of phenomenological enquiry. *Contemporary Nurse*, 39(2), 163-171. doi: [10.5172/conu.2011.163](https://doi.org/10.5172/conu.2011.163)
8. Eriksson, K., & Englander, M. (2017). Empathy in Social Work. *Journal of Social Work Education*, 53(4), 607–621. doi: [10.1080/10437797.2017.1284629](https://doi.org/10.1080/10437797.2017.1284629)
9. Griffin, Jr., C. L., & Stein, M. A. (2015). Self-perception of disability and prospects for employment among U.S. veterans. *Work*, 50(1), 49–58. doi: [10.3233/wor-141929](https://doi.org/10.3233/wor-141929)
10. Horbulin, V. (Ed.) (2017). *The World Hybrid War: Ukrainian Forefront*. Kyiv: Folio.
11. International Labour Office. (2009). *Socio-Economic Integration of Ex-Combatants*. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_141276.pdf

12. International Organisation for Migration. (2020, January). *Life after conflict: survey on the sociodemographic and socioeconomic characteristics of veterans of the conflict in eastern Ukraine and their families*. Retrieved from http://ukraine.iom.int/sites/default/files/veterans_reintegration_survey_2020_eng.pdf
13. Kharchenko, O., & Mramornova, O. (2016). Problemy veteraniv antyterrorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy [Problems of veterans of the anti-terrorist operation in eastern Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody*, 37, 115–124 (in Ukrainian) [Харченко, О., & Мраморнова, О. (2016). Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 37, 115–124].
14. Lamichhane, K. (2015). Social inclusion of people with disabilities: a case from Nepal's decade-long civil war. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 17(4), 287-299. doi: [10.1080/15017419.2013.861866](https://doi.org/10.1080/15017419.2013.861866).
15. Lavery, S. M. (2003). Hermeneutic Phenomenology and Phenomenology: A Comparison of Historical and Methodological Considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 21–35. doi: [10.1177/160940690300200303](https://doi.org/10.1177/160940690300200303)
16. Ministry of Veterans Affairs, Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine. (2019). *Information on granting combatant status*. Retrieved from: <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>
17. Molendijk, T., Kramer, E.-H., & Verweij, D. (2015). Conflicting Notions on Violence and PTSD in the Military: Institutional and Personal Narratives of Combat-Related Illness. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 40(3), 338–360. doi: [10.1007/s11013-015-9469-0](https://doi.org/10.1007/s11013-015-9469-0)
18. Morrow, R., Rodriguez, A. & King, N. (2015). Colaizzi's descriptive phenomenological method. *The Psychologist*, 28(8), 643-644.
19. Pascal, J. (2010). Phenomenology as a Research Method for Social Work Contexts: Understanding the Lived Experience of Cancer Survival. *Currents: New Scholarship in the Human Services*, 9(2), 1-23.
20. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [About the status of war veterans, guarantees of their social protection] (Ukraine), 22.10.1993, No 3551-XII. Retrieved May 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (in Ukrainian) Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (Україна), 22.10.1993, № 3551-XII. Актуально на 01.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
21. Rubin, A., Weiss, E. L. & Coll, J. E. (2013). *Handbook of Military Social Work*. Hoboken: John Wiley & Sons.
22. Semigina, T. (2017). Frustrations or moving forward? Ukrainian social work within the “hybrid war” context. *European Journal of Social Work*, 22(3), 446–457. doi: [10.1080/13691457.2017.1366432](https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1366432)
23. Semigina, T. (2018). Human-made Disasters and Social Work: A Ukrainian Prospective. In L. Dominelly (Ed.), *The Routledge Handbook of Green Social Work* (p. 431–441). Abingdon: Routledge.
24. Shields, D., & Westwood, M. (2019). Counselling and Veterans: Addressing Challenges and Enhancing. *The Palgrave Handbook of Male Psychology and Mental Health*, 417–438. doi: [10.1007/978-3-030-04384-1_21](https://doi.org/10.1007/978-3-030-04384-1_21)
25. Surmiak, Yu., & Kudryk, L. (2015). Sotsialno-psykholohichna dopomoha uchasykam boiovykh dii u podolanni posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Social and Psychological Assistance to Participants of Hostilities in Overcoming Post-traumatic Stress Disorder]. *Pedahohika i*

psykholohiia profesiinoi osvity, 3, 123–134 (in Ukrainian)

[Сурмяк, Ю., & Кудрик, Л. (2015). Соціально-психологічна допомога учасникам бойових дій у подоланні посттравматичного стресового розладу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 3, 123–134].

26. Terziev, V. (2019). Analysis of the Bulgarian Experience in the Development of the Social Adaptation of Servicemen, Discharged From Military Service. *SSRN Electronic Journal*. doi: [10.2139/ssrn.3384673](https://doi.org/10.2139/ssrn.3384673)
27. United Nations. (2018, December 4). *Global Humanitarian Overview 2019 - Trends in Humanitarian Needs and Assistance*. Retrieved from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Trends%20in%20Humanitarian%20Needs%20and%20Assistance%20Factsheet.pdf>
28. Velardea R., Diaz, K., & Shakespeare, T. (2019). Social participation and inclusion of ex-combatants with disabilities in Colombia. *Disability and the Global South*, 6(2), 1736-1755.
29. Vermetten, E., Greenberg, N., Boeschoten, M. A., Delahaije, R., Jetly, R., Castro, C. A., & McFarlane, A. C. (2014). Deployment-related mental health support: comparative analysis of NATO and allied ISAF partners. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 23732. doi: [10.3402/ejpt.v5.23732](https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.23732)
30. World Bank. (2017, May). *Conflict in Ukraine. Socio-economic impacts of internal displacement and veteran return – Summary Report*. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/571011497962214803/pdf/116489-REVISED-Updated-Report-Socioeconomic-Impacts-Internal-Displacement-Veteran-Ret.pdf?dLdf=false>

История развития ностратической теории

History of Development of the Nostratichesky Theory

Нурлана Низами кызы Иманова ¹

Nurlana Nizami kyzy Imanova

¹ *Azerbaijan National Academy of Science Institute of Linguistics named after Nasimi*

31 H. Cavid, Baku, AZ1143, Azerbaijan

DOI: 10.22178/pos.71-11

LCC Subject Category:

PE1001-1693

Received 26.05.2021

Accepted 26.06.2021

Published online 30.06.2021

Corresponding Author:

mekhdymekhdym@mail.ru

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Аннотация. В статье раскрывается сущность ностратической теории, отражающей теоретические положения о единстве происхождения мировых языков, и дается аналитическая интерпретация исследований, проведенных к настоящему времени в азербайджанском языкознании по этой теории. Излагаются взгляды автора об основных принципах ностратической концепции. В статье подробно комментируются работы ученых-лингвистов, которые провели исследования в данной области. Автор отмечает, что дальнейшее развитие ностратического языкознания целиком зависит от готовности исследователей преодолевать описанные в рамках статьи проблемы. Изложенные научные материалы и результаты данного исследования имеют практическую значимость для ностратической языкознания в целом.

Ключевые слова: ностратика; языкознание; языки мира; Азербайджан, ностратическая теория.

Abstract. In the article, the essence of the nostratichesky theory reflecting theoretical regulations on the unity of origin of world languages reveals an analytical interpretation of the researches conducted so far in Azerbaijani linguistics according to this theory is given. The author's opinion about the basic principles of the nostratichesky concept is stated. In article works of linguists who conducted researches in the field are in detail commented. The author notes that further development of nostratichesky linguistics entirely depends on the readiness of researchers to overcome the problems described within the article. The stated scientific materials and results of this research have practical importance for nostratichesky linguistics in general.

Keywords: nostratika; linguistics; world languages; Azerbaijan, nostratichesky theory.

ВВЕДЕНИЕ

Ф. Шлегель стал первым, кто описал системный метод сравнения языков по их внутренней – грамматической структуре. Сходство грамматик индоевропейских языков, по его словам, «не является случайным, таким, которое можно было бы объяснить, смешением; напротив, оно затрагивает саму сущность и указывает на общее происхождение» [1, с. 6].

Суть ностратической теории в том, что все языки мира образованы от одного корня. Священные религиозные книги также подтверждают единое происхождение языка. Так, в Библии, в священной книге христианства, в легенде о Вавилонской башне говорится: «Во всем мире был один язык и одна речь» [11, с. 12]. Из содержания этой легенды ясно, что, когда люди говорят на одном язы-

ке, они говорят, что не хотят строить город и башню и распространяться по миру. Господь смешивает их языки, чтобы они не понимали друг друга и распространялись по миру. Выражение «Вавилонская башня», используемое в языках разных народов и имеющее библейское происхождение, означает «незавершенное дело».

В суре «Аль-Рахман» Священного Корана говорится: «Милостивый, Милосердный Аллах научил своего пророка Корану. Он создал человека и научил его изъясняться (выражать свои мысли и чувства)» [13, с. 456]. Во второй суре Корана «Аль-Бакара» говорится: «После того, как Аллах создал Адама, Он научил Адама именам всех вещей. Затем Он показал их ангелам и сказал: «Сообщите мне их имена, если вы правы в своем утверждении» [13, с. 5]. Согласно нашей священной книге, пер-

вым человеком был Адам, и первый язык был дан ему Аллахом. Следовательно, небесные книги подтверждают, что народы и языки мира образовались из одного и того же источника. Во всех религиозных книгах Адам считается первым человеком. В основе ностратической теории лежит идея о том, что мировые языки происходят от одного корня. Эта теория связана с концепцией великого языка. То есть, когда-то на Земле существовал единый великий язык, а позже, в результате исторического развития, этот великий язык разделился на протоязыков.

«Анализ диахронических процессов в языках мира, сходных с процессами и явлениями в ностратических языках, и демонстрация типологической обоснованности реконструированной парадигмы показателей лица в ностратическом праязыке» [2, с. 5].

В истории языкознания идея родственных языков возникла в связи с изучением древних мертвых языков. Таким образом, концепция родственных языков в мировых языках была впервые предложена в XVIII веке, в 1786 году, английским исследователем сэром Уильямом Джонсом. Сэр Уильям Джонс, работавший в то время в Индии, изучил санскрит и пришел к выводу, что он очень похож на греческие и латинские языки по корням слов и грамматическим формам. В то же время он определил, что санскрит принадлежит к той же языковой семье, что и кельтский, готский и персидский языки [15, с. 29].

Основу фундаментального труда Франца Боппа «Система спряжения санскритского языка» также составило описание систем глагольного спряжения индоевропейских языков. «Бопп стал первым, кто поставил вопрос не только о том, в каком виде можно реконструировать индоевропейские форманты личного спряжения, но и о том, каково происхождение личных окончаний в индоевропейском» [3, с. 20].

На сегодняшний день глубина сравнительного изучения индоевропейской морфологии чрезвычайно велика. Тщательно и последовательно изучены все известные языки семьи, проведен анализ едва ли не каждой отдельно взятой морфемы как древних, так и новых индоевропейских языков и диалектов.

Вместе с тем, глубокая проработка индоевропейской сравнительной морфологии поста-

вила множество новых вопросов о происхождении и развитии отдельных ее элементов. В частности, по сей день не прекращается дискуссия об источниках происхождения системы индоевропейских показателей личных показателей: личных местоимений и личной глагольной флексии, их первоначальной семантике и путях развития от языка-основы до исторически засвидетельствованных языков.

Таким образом, сэр Уильям Джонс заложил основы сравнительной лингвистики в истории мирового языкознания. Затем, в первой половине XX века, появилась знаменитая книга сравнительной грамматики известного немецкого лингвиста Франца Боппа. Родство языков, упомянутых в книге Франца Боппа 1833-1853 гг. «Сравнительная грамматика санскрита, зендского, армянского, греческого, латинского, литовского, древнеславянского, готского и немецкого языков», было доказано на всех уровнях. Позднее Франц Бопп даже путем дальнейшего сравнения проявил инициативу доказать родство индоевропейских языков с малайско-полинезийскими и кавказскими языками [14, с. 77]. В этот период исследования Якоба Гримма также привели к развитию сравнительно-исторического языкознания.

В свое время различные универсальные грамматики, написанные в Западной Европе, составлялись на основе типологических сравнений. Эти типологические сравнения также привели к обнаружению различных и дифференцированных черт между разными языками. В XIX веке идея протоязыка стала еще более актуальной в лингвистике Западной Европы, особенно с исследованиями Августа Шлейхера. Он реконструировал протоиндоевропейский язык и даже написал репрезентацию на этом протоязыке. Таким образом, развитие сравнительно-исторического языкознания в XIX веке и расшифровка древнейших мертвых языков создали условие для сравнения протоязыков. Растущая сопоставимость протоязыков создала условия для доказательства идеи о том, что языки мира принадлежат к общим корням. Позднее, в разные периоды стали выдвигаться идеи родства разных языковых семей.

Расшифровка многих древних языков в XIX веке, то есть их первое чтение, произвела революцию в лингвистике. Таким образом, в

этот период был расшифрован древнеегипетский язык и прочитаны орхоненейские надписи. В. Томсен, датский ученый, который читал древнетюркские надписи в то время, также исследовал этрусский язык, когда-то существовавший в Италии, а затем ставший мертвым языком, со следами в некоторых словах итальянского языка, письменность которого сохранилась в основном в виде религиозных текстов, и утверждал, что этот язык был родственником кавказских языков. Об этом В. Томсен заявил в своей статье *Remarques sur la parente de la langue etrusque*, опубликованной на французском языке в 1899 г. в Бюллетене Датской академии наук [16, с. 385]. Однако исследования Ф. Джалилова и Ч. Гарашарлы в азербайджанской лингвистике, А. Айдана и С. Дикера в турецкой лингвистике доказывают, что этрусский язык имеет тюркское происхождение. В XIX веке в Передней Азии были прочитаны письменности, относящиеся к самым древним языкам: шумерским и аккадским языкам. Возникли идеи, что шумерский язык, которому пять тысяч лет, связан с различными языками, включая и тюркские языки. В то время в результате изучения древних мертвых языков вопрос о генетическом родстве этих языков с живыми языками стал актуальным в лингвистике.

Еще в XVIII веке урало-алтайская теория, выдвинутая шведским офицером фон Штраленбергом, подняла вопрос о родстве этих языков. Позднее эта теория была усовершенствована М. Кастреном, М. Мюллером, М. Расененом, Б. Коллиндером и В. Шоттом.

Таким образом, в XVIII и XIX веках была заложена основа идеи родства разных языковых семей. В начале XX века высказывались предположения о связи картвельских языков с индоевропейскими языками, хинди с уральскими языками и индоевропейских языков с уральскими языками.

Именно на основе этих концепций в мировой лингвистике в начале XX века возникла концепция родства разных языковых семей, т. е. идея ностратических языков.

Недавние исследования в области биологии и антропологии также стали причиной развития ностратической теории в мировой лингвистике. Таким образом, результаты многих исследований в области генетики по всему миру показали, что имеется огромное сход-

ство в генных кодах разных народов. В последнее время ностратическая лингвистика получила наибольшее развитие в американской лингвистике. До сих пор в мировой лингвистике А. Тромббети, А. Бомхард, В. Иллич-Свитыч, Дж. Кернес, А. Мельничук, Дж. Гринберг, В. Блазек, В. Шеворошкин, В. Дибо, С. Старостин, А. Долгопольский, М. Рухлен и другие написали разные монографии и составляли словари в этой сфере.

С начала XX века проблема образования мировых языков из единого корня стала актуальной в лингвистике. Русский лингвист В. Иллич-Свитыч в своем трехтомном ностратическом словаре доказал, что 607 корней слов имеют одинаковое происхождение в разнотемных языках [6]. А. Долгопольский в своем ностратическом словаре показал, что 3000 корней слов имеют одно и то же происхождение [4].

Профессор Г. Казимов отмечает, что великий язык полностью сформировался в течение 35-40 тысяч лет, проделав большой путь развития в направлении сложности, в следующие тысячелетия с увеличением миграции, начал распадаться, постепенно дав начало протоязыкам, которые стояли во главе будущих языковых семей, отличавшихся друг от друга по форме и структуре. В результате, в великом языке, зародившемся на Земле, примерно в XII тысячелетии до н.э. завершился великий этап, подошел к концу процесс распада великого языка, и появления различных диалектов, протоязыков, ставших во главе современных языковых семей [9, с. 27].

Г. Казимов подробно рассказал о сущности этой концепции в своей книге «История азербайджанского языка» (с древнейших времен до XIII века). В этой работе ученый ссылается на работы и мнения А. Тромбетти, В. Иллич-Свитыча, Н. Андереева, А. Мельничука [9, с. 38-57].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объясняя основные положения теории ностратической лингвистики, Г. Казимов приходит к выводу, что происхождение всех языков от одного великого языка является реальной мыслью. Он пишет, что краткое изложение ряда научной литературы и приведенные нами примеры доказывают, что языко-

вые семьи, которые четко разграничены между собой на основе сравнительно-исторического метода, и все языки на Земле в целом имеют одно и то же происхождение, являются потомками великого языка, от одного ствола к веткам, листьям – все народы родной Земли, как и все религии, их языки имеют один корень [9, с. 57].

В азербайджанском языкознании Б. Магеррамлы, написавший фундаментальную монографию по ностратической лингвистике под названием «Однородные слова в мировых языках» [10], сравнил корни слов трехсот языков. Б. Магеррамлы отмечает, что в свое время вызвавшей большие споры, ностратическая теория, концепция родства мировых языков долгое время была запрещена в лингвистике. Эта идея снова стала актуальной только после того, как в 80-х годах XX века в США, в результате генетических исследований на научных основах было доказано, что все народы имеют одни и те же корни. После этого открытия ностратическая концепция в мировой лингвистике стала распространяться еще быстрее. Таким образом, реальность ностратической теории подтверждается не только лингвистическими фактами, но и генетикой.

«Типологическая интерпретация языковой реконструкции может быть создана с опорой на живые языки с целью выявления пространственных отношений между языками родственными и неродственными, образующими в процессе конвергенции языковые союзы, а также при исследовании сохранившихся текстов на древних языках.

Этот принцип, заложенный фортунаатовской традицией сравнительно-исторического языкознания, был продолжен В. Иллич-Свитычем в «сравнительном словаре ностратических языков» [5, с. 258].

Ностратическая концепция оправдывает себя по мере развития лингвистики и увеличения сравнительных возможностей корней слов разносистемных языков. Пока в мире существуют две ностратические школы лингвистики: московская школа и американская школа. Основными представителями московской школы являются В. Иллич-Свитыч, С. Старостин и А. Долгопольский, а главным представителем американской школы является А. Бомхард [10, с. 30].

По мнению Б. Магеррамлы, хотя общие корни слов в современных мировых языках подвергались морфонологическим изменениям и слиянию корня + суффикса на протяжении тысячелетий, с помощью этимологических исследований можно доказать их единство происхождения. Это правда, что намного трудно доказать генетическую связь с нынешним состоянием мировых языков. Однако в последнее время публикация быстрыми темпами этимологических словарей, относящихся к разным языкам и увеличение количества электронных ресурсов, позволяют проводить всестороннее сравнение древних корней слов в разносистемных языках. Сравнимая лингвистические факты в этимологических словарях, относящихся к разным языкам, мы обнаруживаем невероятное сходство, как в фонологии, так и в семантике корневых слов [10, с. 42].

Во вступительной части своей монографии «Однородные слова в мировых языках» Б. Магеррамлы разъяснил основные аспекты ностратической теории, проанализировал работы авторов в этой области. В первой части произведения приведены примеры существительных одного происхождения в мировых языках, во второй части – глаголов одного происхождения в мировых языках, в третьей части же однородных местоимений в мировых языках на основе аналогичного материала трехсот языков, так же, был проведен углубленный этимологический анализ и были определены самые старые словесные гнезда многих ностратических корней [10, с. 243]. Обладая насыщенными фактами, ученый смог доказать, что ностратическая теория основана на реальных фактах.

Ф. Ализаде, занимающийся исследованием морфологических изменений корневых согласных в азербайджанской лингвистике, также имеет субъективные взгляды на область ностратики. В своей статье «Лингвистические доски (историко-лингвистический, этимологический подход)» он показывает, что в результате различных сочетаний корневых согласных, многие слова в мировых языках образуются из одних и тех же морфем [1, с. 322-327].

Э. Инандж извлек выгоду из основных принципов ностратической теории, восстанавливая архетипы родственных корней слов в разносистемных языках. У него много статей

в этой области. Например, ряд статей Э. Инанджа «О теоретических проблемах лексики азербайджанского языка» [7] и статья «Фоносемантические варианты архетипов зооморфем в разносистемных языках» [8] были написаны в ностратическом аспекте. Ученый многими фактами доказывает, что в разносистемных языках большинство названий животных образовано от ностратического этимона одного и того же происхождения. Он показал происхождение дериватов названий животных в разносистемных языках от архетипов *bak и *tur [7, с. 6-12].

Т. Гулиев, проводящий исследования в этой области, выдвигает идею моногенеза, которая поддерживает мысль о том, что мировые языки происходят от одного корня. Автор в статье «Моногенез на стыке теоретических наук» пишет: Основными сторонниками идеи моногенеза в современной лингвистике являются представители ностратической лингвистики, получившие широкое распространение. С самого начала следует отметить, что исследование ностратического этнолингвистического единства является одной из самых актуальных проблем европейской палеолингвистики, генетики и археологии. Потому что результаты, полученные ностратическими исследованиями, позволяют всесторонне и систематически изучать универсалии языка и культуры, которые очень важны для фундаментальных наук. Кроме того, эти знания бесценны для восстановления языка и культуры, к которым принадлежат великие предки многих этнических групп на Земле.

Наиболее важным вопросом является расовое и антропологическое происхождение протоностратического носителя языка [12].

Основные принципы ностратической теории доказывают, что многие сходные лингвистические факты, существующие в разносистемных языках, не случайны. Например, в тюркских языках III лицо единственного числа в древности выражалось местоимением ol «он». Во французском языке латинского происхождения, который является ответвлением индоевропейской группы романских языков, имеются местоимения il «он» (мужской род), elle (el) «она» (женский род). Между этими местоимениями есть небольшая фонетическая разница. Проникнув в более глубокие слои языка, можно доказать, что эти местоимения происходят от одного корня.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в азербайджанской лингвистике уже накопился значительный опыт в области исследований по ностратической лингвистике, и азербайджанские лингвисты внесли свой вклад в противоречивую область ностратической лингвистики, которая является относительно новой в мировой теоретической лингвистике и иногда принимаемая с большим сомнением.

Будущее ностратического языкознания целиком находится в руках занимающихся им исследователей, и зависит от их готовности преодолевать описанные проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES

1. Alizade, F. (2018). Linguistic boards (historical-linguistic, etymological approach. *Elm ve tehsil*, 1, 322–327 (in Azerbaijani).
2. Babaev, K. (2008). *Rol' dannyh vneshnego sravnenija dlja rekonstrukcii indoevropskih pokazatelej lica* (Doctoral dissertation), Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet. Moscow (in Russian)
[Бабаев, К. (2008). *Роль данных внешнего сравнения для реконструкции индоевропейских показателей лица* (Кандидатская диссертация), Российский государственный гуманитарный университет. Москва].
3. Blažek, V. (2010). Indo-European nominal inflection in Nostratic perspective. *Journal of Language Relationship*, 19–38. doi: 10.31826/9781463235956-006
4. Dolgopolsky, A. (2008). *Nostratic dictionary*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge.
5. Glebova, E. (2008). *Izuchenie prostranstvennyh izogloss italijskogo dialektal'nogo kontinuumu i problemy italijskogo jazykovogo sojuza kak prodolzhenie tradicij moskovskoj lingvisticheskoj*

- shkoly [The study of the areal isoglosses of the italic dialectal continuum and the problem of the italic linguistic area in the traditions of the moscow linguistic school]. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy instituta lingvističeskix issledovanij*, 4(1), 257–260 (in Russian) [Глебова, Е. (2008). Изучение пространственных изоглосс италийского диалектального континуума и проблемы италийского языкового союза как продолжение традиций московской лингвистической школы. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*, 4(1), 257–260].
6. Illich-Svitych, V. (1971–1984). *Opyt sravnenija nostratičeskix jazykov* [The experience of comparing Nostratic languages]. Moscow: Nauka (in Russian) [Иллич-Свитыч, В. (1971–1984). *Опыт сравнения ностратических языков*. Москва: Наука].
 7. İnanđzh, E. (2007). On the theoretical problems of the lexicon of the Azerbaijani language. *Tedqiqler*, 3, 54–64 (in Azerbaijani).
 8. İnanđzh, E. (2009). Phonosemantic variants of zoomorpheme archetypes in different systems of languages. *Tedqiqler*, 2, 6–12 (in Azerbaijani).
 9. Kazymov, Q. (2017). *History of the Azerbaijani language. From the most ancient times to the XIII century*. Baku: TEAS Press (in Azerbaijani).
 10. Meherremli, B. (2016). *Homogeneous words in world languages*. Baku: Khazar Universitesi (in Azerbaijani).
 11. KitabYurdu. (2021). *Nostratic Dictionary Bible*. Retrieved from <https://www.kitabyurdu.org/kitab/dini/1200-bibliya-muqaddas-kitab.html> (in Azerbaijani).
 12. Qulijev, T. (n. d.). *Monogenez nəzəriyyəsi elmlərin qovuşuğunda* [The theory of monogenesis at the junction of the sciences]. Retrieved May 1, 2021, from https://www.academia.edu/18963120/Monogenez_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si_elml%C9%99rin_qovu%C5%9Fu%C4%9Funda (in Azerbaijani).
 13. *The Qurani-Kerim* (in Azerbaijani).
 14. Radzhabli, A. (1988). *History of linguistics*. Baku: Maarif (in Azerbaijani).
 15. Ruhlen, M. (1994). *On the Origin of Languages. Studies in Linguistic Taxonomy*. Stanford: Stanford University Press.
 16. Thomsen, V. (1899). *Remarques sur la parente de la lanque etrusque*. Kopenhagen: n. d.

